

DANSKE STUDIER

1968

UDGIVET AF
AAGE HANSEN OG ERIK DAL

UNDER MEDVIRKEN AF
NIELS MARTIN JENSEN

AKADEMISK FORLAG
KØBENHAVN

INDHOLD

<i>Birgitte Holt Larsen</i> , stud. mag.:	
Datering af håndskrifter ved hjælp af vandmærker	5
<i>Otto Holzapfel</i> , stud. philos., Offenbach am Main:	
En tre-dage-formel i folkevisen	17
<i>Ejgil Spholm</i> , bibliotekar, Statsbiblioteket, Århus:	
Goldschmidts to jyske fortællinger	27
<i>Steen Johansen</i> , bibliotekar, Det kgl. Bibliotek:	
Georg Brandes – Vilhelm Andersen. Supplement til deres brevveksling ..	60
<i>Alfons Höger</i> , dr. phil., Universität München:	
»Helten«. En tendensromans tilblivelse	63
<i>Harry Andersen</i> , lektor, dr. phil., Københavns Universitet:	
Sophus Clausens »Hvidtjørn«	75

MINDRE BIDRAG

<i>Carl Wassmann</i> , cand. mag.: Trællesens dyriske ydre	89
<i>Otto Holzapfel</i> : Folkeviser i Den danske rimkrønike	94
<i>Christopher Maaløe</i> , mag. art.: Vedel og Holberg	97
<i>E. Spang-Hanssen</i> , kontorchef: Nye Holbergiana	99
<i>Erik Reitzel-Nielsen</i> , amanuensis, Det danske Sprog- og Litteraturselskab:	
To ungdomsdigte af Heiberg	117
<i>Leif Ludvig Albertsen</i> , amanuensis, Århus Universitet:	
Jeg elsker de grønne lunde	120

ANMELDELSER

<i>Anders Bæksted</i> , museumsinspektør, dr. phil.:	
Wolfgang Krause, mit Beiträgen von Herbert Jankuhn:	
Die Runeninschriften im älteren Futhark I–II	125
<i>Brynjulf Alver</i> , forstander, Nordisk Institut for Folkedigtning:	
Laurits Bødker: International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore II	127
Iørn Piø: Folkeminder og traditionsforskning	133
<i>Bengt Holbek</i> , arkivar, mag. art., Dansk Folkemindesamling:	
Inger M. Boberg: Motif-Index of Early Icelandic Literature	135
<i>Erik Dal</i> , dr. phil.:	
Bengt R. Jonsson: Svensk balladtradition I	137
<i>Niels Haastrop</i> , amanuensis, Københavns Universitet:	
Henry Bruun: Den middelalderlige dagvise	138
<i>Ejgil Spholm</i> :	
Mogens Brøndsted: Goldschmidts fortællekunst	140

Datering af håndskrifter ved hjælp af vandmærker

Af BIRGITTE HOLT LARSEN

Artiklen er et udvidet arbejde af kapitlet »Filigranologi« i en besvarelse af Københavns universitets prisspørgsmål for nordisk filologi i 1966, belønnet med universitetets guldmedalje. Ordet filigranologi er dannet af *filigrana*, der er italiensk (lat.: filum (tråd) + granum (korn)), og det græske *logos*. Ordet bruges i svensk, mens betegnelsen vandmærkeforskning endnu synes at være eneherkende som terminus technicus i Danmark.

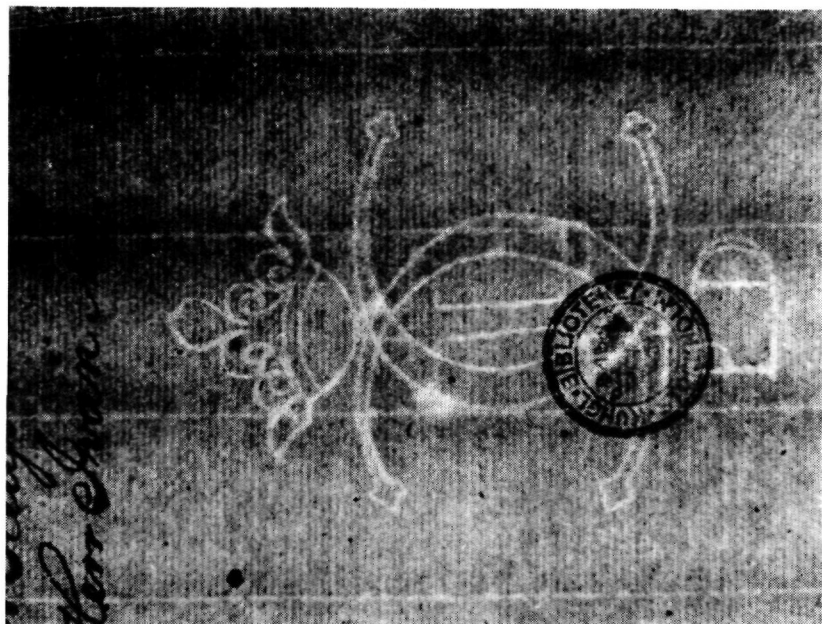
Ved datering af et udateret håndskrift har man hidtil været henvist til palæografiske og filologiske sammenligninger med daterede håndskrifter. Imidlertid forekommer daterede håndskrifter kun sporadisk i originalen, og i mange tilfælde er forlæggets datering blevet videreført til yngre afskrifter. Afskrivningsprocessen betinger, at både skrift og sprog arkaiseres samtidig med, at håndskriftets tilblivelsestidspunkt altså tilsløres ved, at forlæggets datering videreføres. Disse forhold må tages i betragtning ved datering efter de konventionelle metoder og giver et indtryk af den usikkerhed, disse er behæftet med. Imidlertid er det for papirhåndskrifers vedkommende muligt at give mere fyldestgørende oplysninger ved hjælp af papirets vandmærker. Denne vandmærke-forskning, filigranologi, baseres på den viden, man har om, hvorledes man fremstillede håndgjort papir. Det ældste vandmærke, man kan tidsfæste, stammer fra Italien og kan dateres til 1282; vandmærkerne har sandsynligvis været en slags beskyttet varemærke, og det er dette forhold, der betinger filigranologien som forskningsmetode.

Til fremstillingen af papir benyttedes hvide klude, i reglen af hør eller en blanding af hør og bomuld. Kludene blev mørnet i fugtig tilstand og derefter sønderdelt i et stampeværk. Det mest findelte af denne papirmasse blev opslemmet i vand i et kar, »bøtten«, og man dannede nu papirarket ved at »øse« med en specielt konstrueret form. Denne form havde en aftagelig, ophøjet kant og en sibund, der bestod af en rektangulær træramme dækket af tynde bronzetråde, udspændt parallelt med trærammens ene side. Disse såkaldte nettråde blev understøttet af et mindre antal tykkere, tværgående tråde, såkaldte kæde-tråde, hvortil

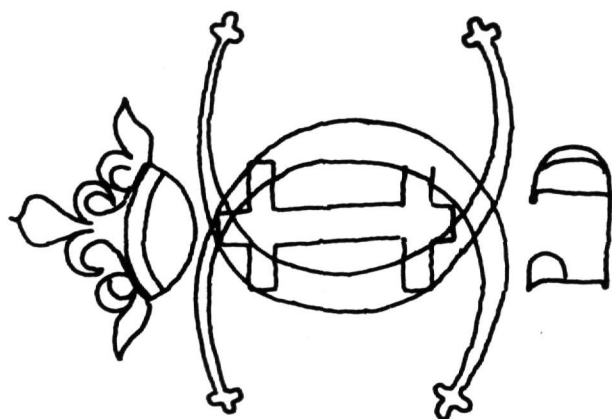
de var syet med tynd messingtråd, der var slynget omkring nettråde og kædetråde. »Øsningen« af arket foregik således: Formen sænkedes ned i papirmassen i bøtten, og når den senere igen blev hævet, tilbageholdt den ophøjede kant en passende mængde papirstof på sibunden. Det meste af vandet løb nu gennem sibunden, og papirstoffet blev tilbage som en tynd sammenhængende flage. Formkanten blev nu fjernet, sibunden vendt med oversiden nedad, og derefter blev papirflagen gausket – d. v. s. trykket af mod et stykke filt. Et nyt stykke filt blev lagt ovenpå, og man var klar til næste ark. Når ca. 150 ark var gausket, blev de stablet, og stablen af ark og filtstykker presset i en skruepresse. Arkene blev derefter skilt fra filtstykkerne og hængt til tørre; såfremt papiret skulle bruges til skrivepapir, blev det gjort blækfast ved at blive dyppet i en opløsning af dyrisk lim. I reglen arbejdede man med to forme på én gang, et såkaldt formpar. I hver af disse forme kunne man ved hjælp af de såkaldte opsyningstråde fastsy en trådfigur, og det er denne figur, der aftrykkes som vandmærke i det færdige papir. Bøttepapir er glat på den ene side (fildsiden), mens den anden side bærer et umærkeligt relief, der er betinget af formbundens trådstruktur. Holdes papiret op mod lyset, vil man derfor kunne se lysere striber i papiret, som er aftegning af formbundens nettråde, kædetråde, trådfigurer og opsyningstråde. Trådfigurerne i et formpar var magen til hinanden, men da de blev lavet i hånden, blev de to vandmærker hørende til samme formpar næsten aldrig helt ens, men »identiske varianter«. Under brugen skulle formene rengøres med mellemrum, fordi nogle af papirfibrene blev hængende i formbunden; ved denne rengøring, der foregik med en skrubbe, blev formtrådene ofte lidt forskudt og trådfigurerne deformeret. Her opstod vandmærke-varianter, kaldet slidvarianter eller -stadier, som har afgørende betydning ved datering. Der har været nogen uenighed om, hvor mange ark man har kunnet fremstille i samme formpar; ved forsøg er man nået frem til et antal af ca. 500.000 ark, mens antallet af ark med samme vandmærke er noget lavere, da en trådfigurs levetid sandsynligvis var kortere end formparrets. Hvis formen f. eks. havde dobbelt folio-format, var trådfiguren i reglen placeret således, at foldes arket til folio, sidder vandmærket midt på den ene side; bruges arket derimod til et håndskrift i kvart-format, kommer vandmærket til at sidde i ryggen, hvilket i høj grad vanskeliggør identificeringen, med mindre syningen af læggene løsnes. Fra 1500-tallet forsynede man undertiden tillige papiret med et såkaldt mod-mærke (i reglen et navn eller nogle

initialer), der var placeret symmetrisk i formen i forhold til hovedmærket, således at blev arket foldet til folio, havde hvert blad i håndskriftet sit vandmærke. Imidlertid spiller også antallet af og afstanden mellem kædelinierne i et papir en rolle for identificeringen af papiret, idet de to størrelser kan variere med papirets kvalitet og fremstillings-tidspunkt. Således er der i det 14. århundredes første halvdel for det meste 7–10 kædelinier med en indbyrdes afstand på 42–80 mm, fra det 14. århundredes anden halvdel til slutningen af det 15. århundrede i reglen 10–14 kædelinier med en indbyrdes afstand på 28–40 mm, fra slutningen af det 15. århundrede og til det 17. århundredes begyndelse oftest 20–40 kædelinier med en indbyrdes afstand på 18–25 mm.

Det fremgår således, at man på grundlag af papirets struktur er i stand til at tidsfæste dets fremstilling. Imidlertid må man også ved en nøjagtig tidsbestemmelse tage hensyn til den tid, der går fra papirets fremstilling til dets anvendelse. Charles-Moïse Briquet kommer i sit vandmærke-leksikon »Les Filigranes«, 1904 (p. XX) til følgende resultat: 5 år efter papirets fremstilling er 54 % af det brugt, 10 år efter er 80 % brugt og 15 år efter er 90 % brugt. Gerhard Piccard anslår derimod, at der kun går 3–4 år, inden papiret er brugt. Da produktionen af papir ikke kunne holde trit med efterspørgslen, lyder Gerhard Piccards angivelse mest sandsynlig. Ved identificering af vandmærker bruges hyppigst Briquets store leksikon, der omfatter 16.000 vandmærker. Ove K. Nordstrand anslår antallet af vandmærker i Vesteuropa til ca. 800.000 og i østeuropæiske samlinger til ca. 2.000.000. Briquets leksikon er således ufuldstændigt, og hans angivelser skal tages med nogen reservation, fordi han ikke har taget hensyn til, at papir fremstillet i en by bliver hurtigere brugt end provins- og privatpapir. Herhjemme er kendskabet til vandmærker benyttet af Marius Kristensen i en undersøgelse af håndskrifterne AM 76,8° (En Klosterbog fra Middelalderens Slutning, p. XXVII–XXVIII) Stockh. K 31 og Stockh. K 46 (i De gamle Dyrerim p. 215 f.) og af Johs. Brøndum-Nielsen ved datering af håndskriftet Thott 780, fol. (i Sproglig Forfatterbestemmelse p. 106). I Sverige har filigranologien imidlertid vundet større indpas. Således giver Gösta Liljedahl i sin artikel »Om vattenmärken och filigranologi« en meget udførlig gennemgang af den litteratur, der er skrevet om emnet indtil 1955. Hans H. Ronge daterer (1957) håndskrifterne Stockh. D 4 og Thott 4, 4to og David Kornhall (1959) håndskrifterne Stockh. D 4, Stockh. D 4 a, Stockh. D 3 og AM. 191, fol. ved hjælp af vandmærker, først og fremmest på grundlag af Briquets leksikon.

b.

a.

Vandmærke I i indbindingens første blad fremstillet ved kalkering (a) og ved lyskopiering (b). Alle figurer er i naturlig størrelse.

Ved identificering ved hjælp af vandmærker er det nødvendigt at fremstille en kopi af det pågældende vandmærke. Den mest anvendte og simpleste metode er aftegning af vandmærket på gennemsigtigt papir. Desuden kan benyttes fotografisk kopiering enten med gennemfaldende lys eller med radioaktiv stråling. I det sidste har den af Allan Stevenson i 1966 angivne teknik med fotografering med β -stråling vist sig mest velegnet (jfr. *The Times Literary Supplement* 1966 1.12.). Da specielt det sidste ikke tidligere er blevet benyttet her i landet, er det af interesse nærmere at redegøre for disse forhold.

Som eksempel på filigranologiens arbejdsmetoder skal i det følgende bestemmes vandmærker og datering herudfra i papir-håndskriftet Stockh. K 4, som har været indlånt til Rigsarkivet fra Kungliga Biblioteket i Stockholm. Stockh. K 4 er et dansk blandingshåndskrift i stort folio-format og indbundet i brunt skind. K 4 indeholder fire dele:

- I. (Bl. 1–20) En Dansk Krönika (intill år 1296). [Rydårbogen]
- II. (Bl. 21–27) En bok om Ädla Stenar. [Stenbogen]
- III. (Bl. 27–77) XVI Helgona-Sagor. [De hellige Kvinder]
- IV. (Bl. 78–162) Herr Ivan. [Ivan Løveridder]

Marius Kristensen hævder, uden i øvrigt at bringe nogen begrundelse herfor (*Danske Studier* 1910, p. 136), at K 4 oprindelig har bestået af to bøger: 1) bl. 78–162, 2) bl. 21–77 og 1–20, men at der næppe kan være nogen tvivl om, »at de er skrevne med samme hånd (og på samme slags papir)«. Erik Kroman mener (i brev af 12.8.1966), at de to afdelinger må have fulgtes ad fra begyndelsen, men da sidste blad af *De hellige Kvinder* og første blad af *Ivan Løveridder* er lidt smudskede, kunne det tyde på, at de to dele en tid har været adskilte.

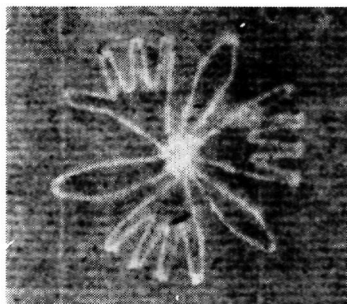
En undersøgelse af håndskriftets læg og arksignaturer bekræfter imidlertid den førstnævnte hypotese. *Ivan Løveridder* indledes på bl. 78 på første side af 8. læg, og det tredje blad i lægget har følgende arksignaturen a3. De første to blade i lægget er så medtagne, at højre hjørne og nederste kant, hvor arksignaturerne skulle have stået, er slidt væk; derfor har bl. 78 og bl. 79 ingen arksignatur, men havde de haft, burde der have stået henholdsvis a1 og a2. Undersøgelsen viser desuden, at K 4 ikke blot er sammensat af to bøger, som hævdet af Marius Kristensen, men sandsynligvis af tre. Første læg i K 4 er nemlig et f-læg og det følgende læg et g-læg; der må altså oprindelig have været læggene a–c, i alt fem læg foran *Rydårbogen*. Går man videre i undersøgelsen af K 4's læg, viser det sig, at *Stenbogen* og *Hellige Kvin-*

der fylder netop fem læg med lægsignaturerne a til e. Imidlertid viser Rydårbogens første side (bl. 1) og sidste side (bl. 20) samt første side i Stenbogen (bl. 21) og sidste side i Hellige Kvinder (bl. 77) tegn på slid og snavs; desuden er der en halv ubeskreven spalte på sidste side i Rydårbogen og næsten to ubeskrevne spalter på sidste side i Hellige Kvinder, mens Stenbogen går lige over i Hellige Kvinder midt i en spalte. Desuden har en optælling af antallet af blade før og efter midten af læg g og læg a vist, at de fire sidste blade af Rydårbogen og det første blad af Stenbogen er skåret bort. Disse fem blade har sikkert været ubeskrevne. På grundlag af disse iagttagelser er det således rimeligt at antage, dels at Stenbogen + Hellige Kvinder oprindeligt har stået før Rydårbogen i samme håndskrift, dels at dette håndskrift på et eller andet tidspunkt må være blevet delt, således som Marius Kristensen antagelig også må mene, når han anfører sidefølgen bl. 21–77 og 1–20. Senere må håndskriftet være blevet samlet igen, og Rydårbogen er da blevet flyttet frem foran de to andre, samtidig med at de omtalte fem blade er blevet skåret bort. Det er sandsynligvis ved denne omplacering, at Ivan Løveridder er sat sammen med de to andre håndskrifter; skulle Ivan Løveridder have efterfulgt Hellige Kvinder fra begyndelsen, havde Ivan Løveridders første arksignatur nok været h1 og ikke a1.

Ved fremstilling af vandmærkekopierne til brug for identificeringen er anvendt både aftegning, affotografering i gennemfaldende lys og β -radiografi. Aftægning er foretaget på Det kgl. Biblioteks papirhistoriske samling med tusch på pergamentpapir. Fotokopieringen er foretaget på Rigsarkivet ved hjælp af konventionel lyskasseteknik og

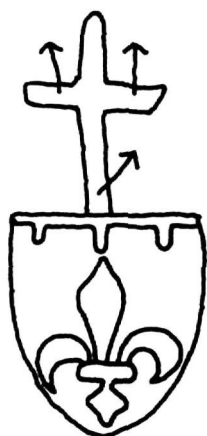

a.

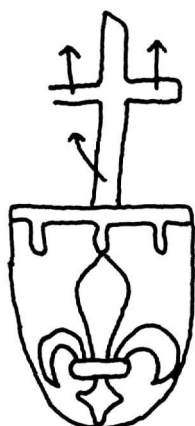

b.

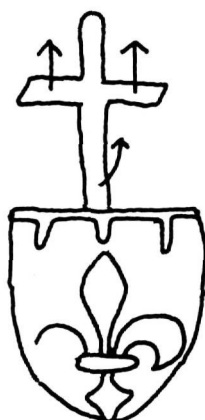
Vandmærke II i indbindingens andet blad fremstillet ved kalkering (a) og ved lyskopiering (b).

a.

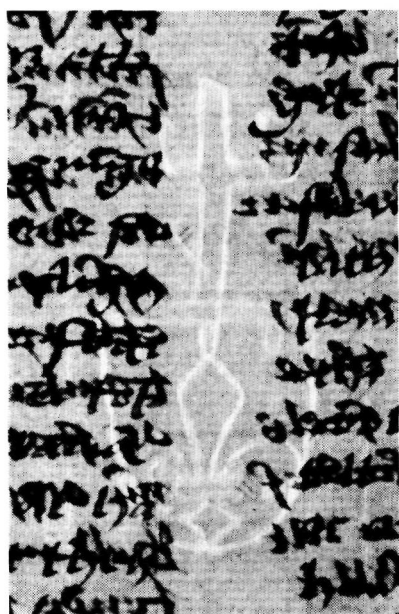

b.

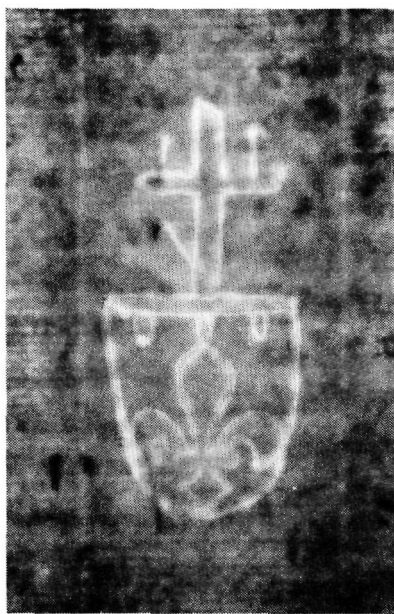

c.

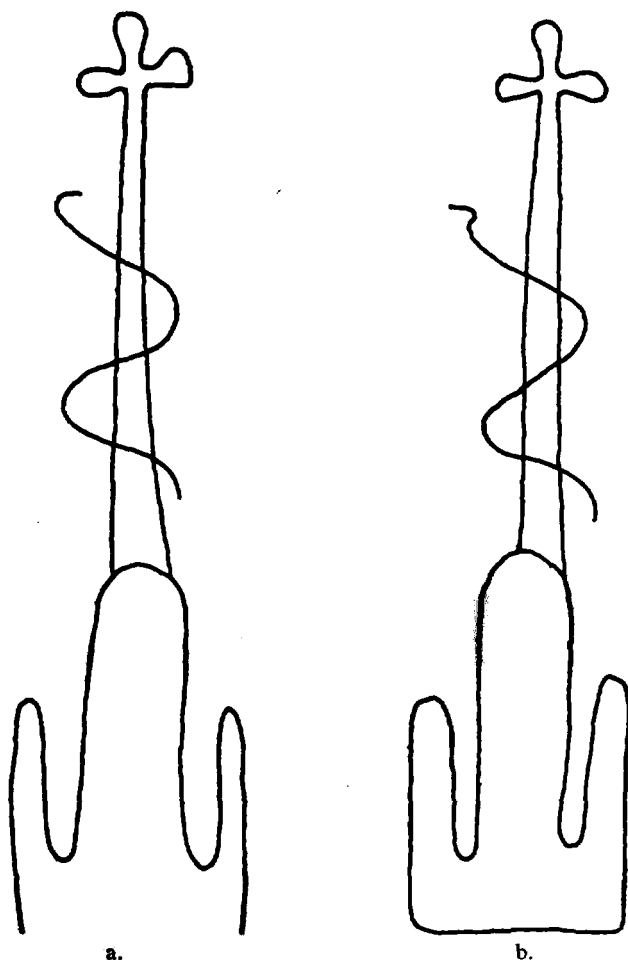
Vandmærke III i håndskriftets fol. 43 (a), fol. 35 (b, d og e) og fol. 2 (c). III a, b og c er fremstillet ved kalkering. a og b er identiske varianter, og e er en slidvariant af a. d viser vandmærket fra fol. 35 fremstillet ved lyskopiering, og e viser det samme vandmærke fremstillet ved β -radiografi.

d.

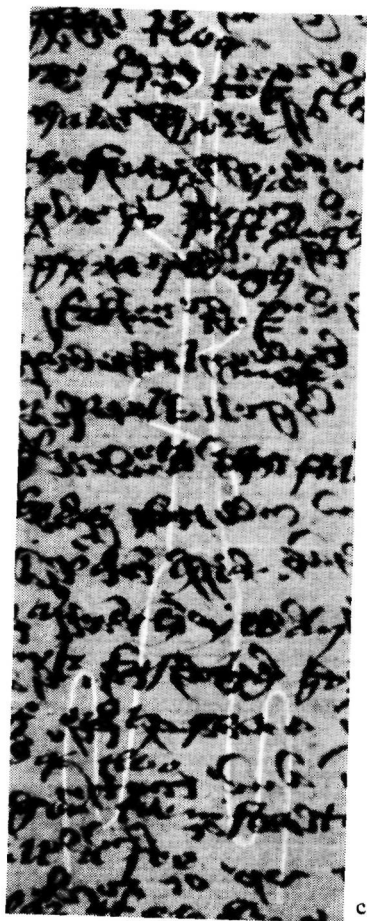

e.

Vandmærke IV i håndskriftets fol. 145 (a) og i fol. 161 (b). a og b er fremstillet ved kalkering og er identiske varianter.

fremstillet som papirbilleder. β -radiografien foretoges på Teknologisk Instituts tekstilkemiske laboratorium i samarbejde med Isotopcentralen. Som strålingskilde anvendtes prometheum 147 anbragt punktformet i spidsen af en metalholder. β -strålingen var 20 mc. og afstanden til håndskriftet 160 mm. Under det blad, som ønskedes gennemlyst, blev anbragt en Codirex røntgenfilm på 9×12 cm. Exponeringen foregik i mørkekammer, og exponeringstiden var 16 timer. Filmen fremkaldtes

c.

d.

Vandmærke IV i fol. 145 fremstillet ved lyskopiering (c) og ved β -radiografi (d).

i Kodak D 19 b developer og blev fixeret 10 min. i Kodak unifix. På grundlag af negativerne fremstillede Tutein & Koch papirbilleder.

I K 4 er der fire forskellige vandmærker, således som det fremgår af figurerne I–IV. Vandmærkerne I og II er kopieret dels med aftegning (fig. Ia og IIa), dels med lyskopiering (fig. Ib og IIb) og findes i K 4 i indbindingens smudsblade før og efter selve håndskriftet. Vandmærkerne III og IV findes i selve håndskriftet (III i læg 1–9 og halvdelen af læg 10 og IV i halvdelen af læg 10 og i læg 11–14) og er gengivet

i fig. IIIa–e og fig. IVa–d; både vandmærke III og IV optræder som identiske varianter, og desuden bringes en slidvariant af vandmærke III i fig. IIIc, hvor det bemærkes, at en linie i den franske liljes ene blad mangler, hvilket må tages som udtryk for, at trådfiguren i formen er gået i stykker. Det ses desuden, at sammenlignes vandmærke gengivelserne ved lyskopiering (fig. III d og fig. IV c) med de samme to vandmærker fra nøjagtigt samme to blade i håndskriftet kopieret med β -radiografi (fig. III e og fig. IV d) fås et klarere billede af vandmærkets struktur. Vandmærkerne I og II er ikke blevet β -radiograferet, idet den konventionelle lyskaseteknik gav tilfredsstillende resultat. Det skal bemærkes, at det er vigtigt af hensyn til identificeringen, at vandmærket kopieres i naturlig størrelse. Den her anvendte teknik ved β -radiografering kan forbedres. Vandmærke III er således uklart fremstillet i β -radiografien, idet rystelser under den 16 timer lange exponeringstid har gjort billedet uskarpt. Dette kan undgås ved kortere exponeringstid, som kan opnås enten ved at øge strålingskildens radioaktivitet eller ved at anvende den af Stevenson oprindeligt angivne teknik, hvor en fladeformet strålingskilde med pulveriseret, radioaktivt kulstof (C 14) lægges mod den ene side af papiret og filmen på den anden side. Herved var Stevenson i stand til at fremstille vandmærker med en halv times exponering. Et lignende forsøg blev imidlertid også anstillet i nærværende undersøgelse, men da den fladeformede strålingskilde, der stod til rådighed, ikke kunne dække hele vandmærket på én gang, kunne man ikke opnå tilstrækkeligt gode gengivelser, hvorfor disse ikke er bragt i denne artikel.

Vandmærkerne er dateret ud fra Briquets »Les Filigranes«. Desuden er Papirhistorisk Samling på Det kgl. Bibliotek blevet gennemgået for de pågældende vandmærker, og man har fra Papirhistorisk Samling rettet forespørgsel til Leuwenhauptska Samlingen og Clemenssons Samling i Stockholm. Vandmærke I og II kan på grundlag heraf dateres til kort efter 1600, sandsynligvis fra henholdsvis Elsass og Slesvig-Holsten. Vandmærke III kan dateres til perioden 1468–1480, og vandmærke IV kan dateres til ca. 1480 fra Pappenheim.

Palæografiske og filologiske dateringsforsøg af K 4 har ført til noget varierende resultater. C. Molbech (1843) og Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder VI angiver, at K 4 er affattet i det 15. århundrede. J. W. Liffman og George Stephens (1849), Erik Noreen og Lauritz Nielsen angiver sidste halvdel af det 15. århundrede, mens C. J. Brandt, Peter Skautrup og Johs. Brøndum-Nielsen antager, at

håndskriftet stammer fra midten af det 15. århundrede. Molbech angiver, at håndskriftet er indbundet omtrent samtidigt. På grundlag af håndskriftets filigranologiske forhold kan imidlertid antages, dels at affattelsestidspunktet har været kort efter 1480, og dels at håndskriftet ikke er indbundet før efter år 1600. Sammenholdes undersøgelsen af håndskriftets vandmærker med de resultater, den ovennævnte undersøgelse af læg og arksignaturer konkluderede i, kan følgende fastslås: Meget tidligt synes K 4 at være samlet af Rydårbogen, Stenbogen + Hellige Kvinder og Ivan Løveridder til et håndskrift på 14 læg. I slutningen af håndskriftet skiftes som ovenfor anført papir, hvad Marius Kristensen og Erik Kroman ikke har bemærket, idet der fra halvdelen af 10. læg og i hele 11., 12., 13. og 14. læg benyttes papir med vandmærke IV, mens første del af Ivan Løveridder er skrevet på papir med vandmærke III, som jo forekommer i K 4's første tre dele. Dette bekræfter, at Ivan Løveridder må være skrevet på samme tid og sted som resten af K 4 og understøtter således de konklusioner, som Marius Kristensen og Erik Kroman har draget på grundlag af palæografiske undersøgelser.

Afslutningsvis kan det siges, at vi med β -radiografiens indførelse i filigranologien står over for en teknik, der vil kunne øve en afgørende indflydelse på den papirhistoriske forskning. At filigranologien hidtil har været et relativt upåagtet hjælpemiddel ved datering af håndskrifter og inkunabler, må ses i lyset af, at man ikke hidtil har været i stand til at fremstille en nøjagtig kopi af det pågældende vandmærke, idet skrift, tryksværte, misfarvning etc. i mange tilfælde har stillet sig hindrende i vejen herfor. Bortset fra at β -radiografien er i stand til at gengive papirets struktur, samtidig med at skriften elimineres, skal det anføres, at β -radiografien har den fordel frem for konventionel lyskaseteknik, at den kan foretages uden nogen form for skadevirkninger på papiret, idet der ikke foregår nogen varmeudvikling under radiograferingen.

Ved udarbejdelsen af nærværende artikel har konservator Ove K. Nordstrand, Det kgl. Biblioteks papirhistoriske samling, været til uvurderlig hjælp. Desuden har min far, civilingeniør Frode Larsen, De forenede Papirfabrikker, formidlet kontakten med civilingeniørerne Bent Riber Petersen, Isotopcentralen, og Otto Klaschka, Teknologisk Institut, der har medvirket ved β -radiograferingen. Endelig takkes Kungliga Biblioteket i Stockholm, som velvilligst har givet tilladelse til β -radiograferingen af K 4, ligesom universitetsadjunkt, cand. med. Flemming Bonde Petersen takkes for hjælp og interesse.

LITTERATUR

- Beta-radiography techniques as evidence of date. Feature of British Museum exhibit of 15th century Netherlandish Blockbooks, i: *The Paper Maker*, feb. 1967.
- Brandt, C. J.: *De hellige Kvinder, En Legende-Samling. Dansk Klosterlæsning fra Middelalderen I*, 1859.
- Briquet, C. M.: *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600 I-IV* (2. udg.), Leipzig 1923.
- Brøndum-Nielsen, J.: *Gammeldansk grammatik I* (2. udg.), 1950.
- Brøndum-Nielsen, J.: *Sproglig Forfatterbestemmelse*, 1914.
- Fiskaa, H.: *Vanmerkeforskningen og dens betydning for bestemmelsen av gamle bøger og håndskrifter*, i: *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*. Årg. 26, p. 201-223, 1939.
- Kornhall, D.: *Den fornsvenska sagan om Karl Magnus*, Lund 1959.
- Kristensen, M.: *De gamle Dyrerim*, i: *Danske Studier* 1909.
- Kristensen, M.: *En Klosterbog fra Middelalderens Slutning* (AM 76, 8°), 1928.
- Kristensen, M.: *Fra de sidste Års Sproggranskning*, i: *Danske Studier* 1910.
- Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder VI*, 1961.
- Liffman, J. W. och George Stephens: *Herr Ivan Lejon-Riddaren*, Stockholm 1949.
- Liljedahl, G.: *Om vattenmärken och filigranologi*, i: *Historisk Tidskrift*. Vol. 76, p. 241-276, 1956.
- Molbech, C.: *Danske Haandskrifter, fornemmelig af historisk Indhold*, i det Kongel. Bibliothek i Stockholm, i: *Historisk Tidsskrift*, 1843.
- »Netherlandish blockbooks«, i: *The Times Literary Supplement* 1.12.1966.
- Nielsen, L.: *Danmarks middelalderlige Haandskrifter*, 1937.
- Nordstrand, O. K.: *Vandmærker og vandmærkeforskning. En kortfattet orientering*. (Manuskript) 1966.
- Noreen, E.: *Herr Ivan*, Uppsala 1931.
- Piccard, G.: *Die Wasserzeichenforschung als historische Hilfswissenschaft*, i: *Archivalische Zeitschrift*. Vol. 52, 1956.
- Ronge, H. H.: *Konung Alexander*, Uppsala 1957.
- Skastrup, P.: *Det danske Sprogs Historie II*, 1947.

En tre-dage-formel i folkevisen

Af OTTO HOLZAPFEL

Det har ofte været alt for stille om forskningen af den middelalderlige folkevisen. Undersøgelsen af denne kunstforms afstamning kan langtfra afsluttes, og en løsning af dette spørgsmål kan endnu ikke ventes. Heller ikke fra arbejder over folkevisens motiver i sammenhæng f. eks. med den kendte heltedigtning kan vi håbe alt for meget. Trods utallige skrifter synes dog forholdet mellem folkevisen og historien principielt for lidt drøftet. Alt for let er man tilbøjelig til at betragte viserne som historiske kilder. Sofus Larsens store værk om Marsk Stig-viserne (*Visen om Hr. Marsk Stig og hans Hustru*, København 1937) er desværre ikke læseligt uden f. eks. den kritik, Marius Kristensen udtalte over bogen i *Danske Studier* 1937. Men også efter Helge Toldbergs værdifulde studie over samme vise (*Marsk Stig-viserne*, København 1963, *Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning* 252) er det dog tvivlsomt, om netop Anders Sørensen Vedel selv har digtet den lange A-redaktion (*Danmarks gamle Folkeviser*, nr. 145 A). Så lidt det i almindelighed synes muligt at finde en digter til en folkevisen, så umuligt er det sikkert også at rekonstruere en urform. Det synes da heller ikke at være hovedopgaven for forskningen at »rekonstruere viserne i deres oprindelige skikkelse«¹. Hvert skridt tilbage ud over det i vore ældste optegnelser overleverede stof må blive et interessant, men usikkert forsøg.

Mere berettiget er det sikkert at koncentrere sig om de håndskrifter, der foreligger, og uden resignation at undersøge formen og indholdet af folkevisen fra den tid, den nu er overleveret fra. Man må i mange tilfælde nøjes med at tale om folkevisen i den tilstand, som den hovedsagelig blev nedskrevet i siden midten af det 16. århundrede.

Et særligt karaktertræk for vore folkeviser fra middelalderen er deres tilbøjelighed til at simplificere handlingen og blande forskellige motiver fra lignende visen. Ensartede situationer nærmer sig hinanden med deres ordvalg. For den typiske situation opstår en typisk formulering: en *formel*. Dog vedbliver disse formler ikke at være stive skabeloner, de lever, breder sig ud over deres linie eller strofe og går således langsomt tabt eller samler sig igen, nu måske i en ny form. Men sålænge

de bliver opfattet som en talemåde, bevæger de sig indenfor et felt, som er mere eller mindre strengt afgrænset. Da overleveringen af folkeviserne er meget sen, idet måske tohundrede år ligger imellem en vises opståen og dens nedskrivning, er det næsten umuligt at afgøre, hvilken ordlyd af en formulering der er gammel, og hvilken relativ ung. Ja, vi må endda regne med den mulighed, at en formel først samler sig med tiden, og at dens fine, rene form ikke er den oprindelige. Eksemplerne, som i det følgende skal fremlægges, er derfor ikke at forstå i deres rækkefølge som stadierne af en temporal udvikling, men må opfattes på deres plads i det felt, som omspænder hele gruppen. Hver typisk situation kan således tænkes at have sit eget felt, f. eks. den i folkevisen ofte forekommende kamp med en mægtig modstander. En følelse for en afsluttet og fuldendt mængde, betegnet med et tretal, en muligvis yngre mode at anvende større talord i viserne og indflydelsen fra andre talemåder har måske bidraget til at fremdrage lige den formulering, som vi finder i forbindelse med kampsituationer: i tre dage varer striden ved, og først efter denne tid kan helten sejre:

De stride y dag, the striid y toff,
den thridie dag till quelle:
dett vor tha then lede lindorm,
den løffue y gresiitt felde.

9 E 2²

Denne *tre-dage-formel* kan tænkes som midtpunkt i det felt, i hvis område mange formuleringer af den ovennævnte situation bevæger sig. Med de samme ord bliver en kamp meddelt i andre viser (at et verbum *fægte* udveksles med *at stride* og andre ord synes at være uden interesse i vor sammenhæng). Fælles for alle er et skema af talemåden:

de (strider) i dage, de (strider) i to,
den tredie dag (at) quelle:
det var (n.n. . . . som)
(n.n.) fælde.

En rimform *quelle* – *fælde* sikrer disse ord mod en variant, som udveksler *quelle* med *ende*, men ellers vedbliver i den vante formulering (f. eks. 27 A 30 og 29 B 8). Den toliniede strofeform tillader andre muligheder, og her finder vi *tre-dage-formlen* i andet udseende. Dog vedbliver skemaet at være det samme:

De fiigthet y dag, de fiicthet y thoff,
den tridie dag giorde de och saa.

Den tridie dag att quelle
Suend Normand Diur-karll felle. 18 B 28 og 29

Lignende i en anden opskrift af samme vise:

Tthi feggttis y dage, thi fegttis y thuo,
ingenn kund sieer aff andden faa.

Then thridi dag att queldde
Suend Won-wedt kiempenn felde. 18 C 36 og 37

Den anden linie i hver første strofe (*den tredie dag giorde de også og ingen kunne sejr af anden få*) er blevet en for handlingen intet-sigende opfyldning af et tomt rum – formlen synes her at være sekundær – og er let at udskifte. Der, hvor denne linie bibeholdes, er det dog muligt, måske for at undgå en gentagelse, at den fjerde dag bliver taget med i rækken:

Dy veydis y dage, dy veydis y tho,
denn thredie giorde di ligge-saa.

Denn fierde dag at quelle
Suend Normand den kiempe felde. 18 A 20 og 21

Den måske i en senere tid tabte følelse for det fuldendte tretal *forhindrer* nu ikke mere forandringer i sammenføjelse af ordene. I den fireliniede form finder vi vor formel i følgende udseende:

De fectedis i Dage, de fectedis i tho,
den tredie giorde de oc lige saa:
Men førend fierde Dag kom til quelde,
da monne hand Diure Karl felde. 18 D 25

Hele skemaet er således åbnet for nye forbindelser og kan med et nyt – her mistænkelig identisk – rimord til *quelle* finde sin nye form som f. eks.:

De fectedis i Dage, de fectedis i tho,
 oc saa den tredie Dag til ende:
 Det melte høyen Bermerjss:
 »monne Krigen aldrig faa ende?«

11 D 37

Den tabte del af talemåden bliver i dette specielle tilfælde overtaget af en anden formel fra et sidcordnet felt efter skemaet:

Det var (n.n.)
 (sit sverd uddrog)
 det var (n.n.)
 han (i stykker) hug.³

En ny formel trænger ind, og den følgende strofe efter ovennævnte afslutter kampsituationen med:

Det vaar Orm vnger Suend,
 oc hand sit Suerd vddrog:
 Det vaar høyen Bermerjss,
 hand aff i Knæene hug.

11 D 38

Dog også i andre tilfælde bliver kun en del af tre-dage-formlen anvendt – her tilsyneladende med rimordet til det tabte *quelle*:

Hand sluos med draagen y daage thuo,
 thend thridi dag til ennde:
 saa sluo Rambboltt draagen nieder
 med alde syne wieeldde.

27 A 27

Med nye rimord forandrer hele strofen sig. De fægtede i dage, de fægtede i to . . .

den tridie lige-saa;
 thend thryddy dag och-saa:
 thend thydy dag och med:
 o. s. v.

11 A 36

B 30

B 19⁴

Alle de hidtil nævnte forskellige muligheder af tre-dage-formlen må dog mere eller mindre strengt regnes til et centrum af *formelfeltet*. Her-

fra udgår nu andre talemåder, som i forskellige retninger har forandret deres udseende.

Den tredje dag afslutter ikke mere rækken. Et første skridt i denne retning viser en form:

The fløy udi dage,
de fløy udi thu:
om-sider fick hand tranen om bode been,
hand reff hende i stycke smaa. 8 a 45

Efter denne original har Vedel i sin Hundredvisebog, da han vel så, at den anden linie var tabt, formuleret på en ny måde:

De fløye vdi Dage, de fløye vdi tho,
oc huercken da finge de ro: . . . 8 b 52

I et andet tilfælde er følelsen for den samlede formel gået helt tabt. Kun i rester dukker nogle linier op. Ormer strider med to kæmper . . . *De fectedis vel i Dage tre*, . . . (11 Cb 42). En havfrue hjælper helten, og han overvinder sine modstandere:

Den fierde Dag at quelde,
der Klocken vaar ved fem:
Da slog Ormer de Kemper to, . . . 11 Cb 45

Også dette sted beror på en udbedring af Vedel, mens han i Svanings håndskrift forefandt *stund* i stedet for *dag*. Ordene viser her åbent deres inkonsekvens:

Den fierde stund at quelde,
klocken vor ved fem: . . . 11 Ca 32

Stedet, som i Vedels redaktion er delt med to strofer imellem (11 Cb 43–44), hvor havfruen giver rådet, står her i to efter hinanden følgende strofer (11 Ca 31 og 32). Dette støtter da sandsynligheden for, at vi virkelig har med resterne af en tre-dage-formel at gøre, og at der ikke bare foreligger indflydelse fra en talemåde, som har forandret den frie formulering. I feltet af vor formel, uafhængig af en mulig tidsfæstet udvikling, står disse rester nærmere ved udkanten. Ligeledes kan brudstykker findes i en strofe i Vedels Hundredvisebog:

De slogis i dage, de slogis i Fem,
 førend den Kamp fick ende;
 Herr Ribolt hug paa Allers Brynie,
 at Odden i Hiertet vende.

27 Bb 25

Dog også her som i alle ovennævnte citater er det et uforandret grundskema, at man kæmper i tre dage (sjældent flere) og først derefter sejrer. Uden synlig forbindelse med afslutningen af kampen står derimod kun den første del af tre-dage-formlen i visen om *Holger Danske og Burmand*. I Karen Brahes folio dog klart med delingen af kampen i *en stund, i to, og den tredie ligeså* (30 A 34), i Svanings håndskrift kun som brudstykke: *de fægter i stunder to, også i den tredie* (30 B 17). Sådan løsnet ud af sin ramme forfalder hele tale-måden. Den kan udvide sig, omspænde et nyt indhold, som bare udtrykker en lang tid uden afslutning. Hos Vedel findes:

De fectede i Dage, de fectede i tho,
 den tredie Dag til quelle:
 Saa satte de dem paa en steen,
 der vilde de Kemper huile.

30 D 28^s

Fra det 19. århundrede stammer to optegnelser med følgende eksempler:

De fægtes i Dage, de fægtes i to,
 den tredie gik vel tilfulde: . . .

De fægtes i Dage, de fægtes i tre,
 den fjerde gik vel til Ende: . . .

11 E 10-11

Formlen kan forkortes med vekslende indhold:

Hand red y dage, hand red y thuo,
 icke kunde hand byen naa.

18 C 18

Hand reed i Dage, hand reed i tre,
 ingen By saa kunde hand see: . . .

18 D 15

Lignende eksempler i visen om *Kong Diderik og Holger Danske* (17 Ba 16 og Bb 21).

For de færøske viser må man antage særlige forhold. Her findes f. eks. et sted:

(Hann) sló hana eitt, hann sló hana tvá,
eingin stolts Gunhild hjálpa má. 13 D 24

Parallelstederne i andre varianter af den samme vise afslører dog også her sikkert fremkomsten efter en tre-dage-formel med en ældre optegnelse:

Hann slær hana i dàgar og dàgar tvá,
eingin íð stolt Gunild hjálpa má. 13 E 20

Denne strofe har et tydeligere sidestykke i:

Hann barði hana daginn, hann barði hana tvo,
priðja fram til middags so. 13 F 18

Til slut en henvisning til muligheden af, at de tre dage bliver anset for et tilfældigt tal:

Thi sloggis III netter och thre dage, . . . 17 A 11

Dette talord kan da udveksles og forandrer sig med den mode at indføre højere og pyntende tal.

I thre netter og thre dage
spranck hand offuer bierrig och dalle: . . . 2 A 11

Således i Langebeks folio, og af samme vise findes en opskrift i den senere Sophia Sandbergs visebog:

Udi femtan natter och femten dage . . . 2 B 8

Sådan findes stedet også hos Vedel i Hundredvisebogen (2 C 12).

Dermed står vi allerede udenfor feltet af tre-dage-formlen og kun de skridtvis fæstede forbindelser med centret af feltet tillader at regne disse steder med i denne opstilling.

Prøven på en oversigt over tre-dage-formlen (delvis udover DgF I) følger hermed⁸:

- A. den centrale formel (og brudstykker af denne form)
de (strider) i dage, de (strider) i to,
den tredie dag (til quelle):

(det var n.n.) . . .

(n.n.) . . . fælde.⁷

9 E 2	27 Bb 21	29 B 8
G 2	29 A 9	B 23
27 A 30	A 24	(C 7)

- B. den centrale formel i toliniet strofeform
de (strider) i dage, de (strider) i to,

. . .

den tredie dag (at quelle)

. . . fælde.

18 B 28-29

C 36-37

- C. en halv formel

de (strider) i (dage), de (strider) i to,
den tredie (dag til quelle) . . .

11 D 37	27 Ba 23	30 D 28
27 A 27	29 H 5	
Ba 19	J 5-6	

- c. varianter af denne form

den tredie (dag) ligeså o. lign.

11 A 36	(11 E 10)	64 A 10
B 19	27 A 25	88 C 10-11
B 30	30 A 34	138 G 20

- D. formelrester

i dage (stunder) to (tre) o. lign.

8 a 45	13 E 20	17 Bb 21
b 52	F 18	18 C 18
(13 D 24)	17 Ba 16	D 15

30 B 17	61 6	138 D 18
49 A 64	104 A 4	E 19
56 D4-5	138 B 26	J 15

E. udvidelse til den 4. dag o. lign.

(fireliniet strofeform)

11 Ca 31–32	64 B 12–13
Cb 42 og 45	(88 A 7)
E 11	B 3–4
18 D 25	132 D 60–61
27 Bb 25	D 64

F. udvidelse til den 4. dag o. lign.

(toliniet strofeform)

18 A 20–21	333 A 17–18
81 A 12–13	B 17–18

G. tre nætter og tre dage

2 A 11	17 A 11
(B 8)	
(C 12)	

Man kan forsøge at støtte den optegnede udvikling med de indbyrdes aldersforhold af varianterne. Et skel i håndskrifterne kan sikkert sættes med *Hundredvisebogen* af Anders Sørensen Vedel fra 1591. Denne første trykte samling udkom jo i mange oplag og fandt stor udbredelse. Således må man regne med, at vischåndskrifterne fra det 17. århundrede står under indflydelse af denne samling. Hvorvidt Vedel selv har arbejdet på sine håndskrevne tekster til udgaven, Rentzels og Svanings håndskrifter (I og II) – en *tomus III* er gået tabt –, kan ikke afgøres her. Jeg er tilbøjelig til at regne dem nærmere til Vedels eget værksted end til de få ældre håndskrifter fra anden halvdel af det 16. århundrede, der udgør næsten alt, som er overleveret af den middelalderlige folkevisen.

Jævnføres denne opstilling med citaternes alder i de forskellige optegnelser af folkevisen, kan det ikke overses, at den *renere form* af tre-dage-formlen (A.–C.) rækker tilbage til de ældre håndskrifter, mens *forfaldsprodukterne* (D.–F.) er koncentreret omkring Vedel og de yngre håndskrifter. Dog er kun citater fra en del af *Danmarks gamle Folkeviser* samlet. At der dog er en udvikling tænkelig fra den rene formel til den næsten ukendeligt udtværede form i den sene optegnelser, håber jeg at have vist.

Også udenfor folkevisen er lignende udtryk ikke helt ukendte. Her

kan henvises til f. eks. *Nibelungenlied* (B) 1056 *Drî tage und drî nahte wil ich in lâzen stân*, . . . og i forbindelse med en kamp til *Kaiserchronik* 14 685 f. *drî tage si si sluogen, drî tage si si ûz truogen*, . . . Dog skaber alene de tre dage ikke nogen forbindelse, men kan som udtryk for et karakteristisk tidsrum forklare formlens genese. Ligeledes kendes jo de tre dage fra f. eks. æventyret og fra juristiske formuleringer.

NOTER

(1) Aage Jørgensen, Folkevisesproget, i: *Danske Studier* 1964, pag. 6. — (2) Med henblik på en bedre oversigt, ligeledes til dokumentation af eksemplerne i et begrænset område vælger jeg kun viser fra Svend Grundtvigs *Danmarks gamle Folkeviser* I, 1853, citeret med visenummer, variant og strofetal. — (3) Denne formel findes i viserne

3 A 28	5 Aa 10	9 A 4	
B 16	Aa 16	B 3	
C 14	Ab 8	F 5	
D 31	C 6	10 B 29	
E 22	C 11	11 D 38	o. s. v.

(4) Lignende i 27 A 25 og 29 C 7. Hele formelen er tabt og erstattet i 11 A 27. — (5) Her lader det til, at en tre-dage-formel har fortrængt den frie formulering. — (6) Man har tænkt på at slutte udgaven af folkeviserne med et register over ord, formler, parallelsteder og lignende. Svend Grundtvig udtalte sig om en sådan plan allerede i 1847. En *Folkeviseregistrant* skrevet efter et utroligt arbejde af Ernst von der Recke (Ny kgl. Sml. 765,8° på Det Kgl. Bibliotek) henligger endnu utrykt. I den foreliggende form synes det imidlertid ikke heldigt at trykke dette register, som dog vedbliver at være det eneste, der udfylder dette tomrum i folkeviseforskningen. — (7) I parentes de partier, hvis ord kan udveksles.

Goldschmidts to jyske fortællinger

Af EJGIL SØHOLM

I sommeren 1865 foretog Goldschmidt en rejse til Nordvestjylland. Hans levnedsskildrere har antydnet, at der lå romantiske motiver bag. Det har en litteraturforskning med biografisk sigte naturligvis lov til, men det kaster næppe i det foreliggende tilfælde et skarpere forståelsens lys over de tekster¹, som den nævnte og en senere jysk rejse var medvirkende til at frembringe. Man behøver imidlertid heller ikke at arbejde med den hypotese, at det var Eros (se især MB: MG 159 ff), der drev G på rejse til Jylland, selv om hans romerske muse ejede et par godser dér. Den problemstilling, der prægede Gs ophold i London og hans første tid i Rom i begyndelsen af årtiet: engelsk/jødisk eller dansk forfatter og hans afgørelse til fordel for det hjemlige, turde være tilstrækkelig baggrund for hans ønske om at tage nye områder af det danske i besiddelse.

De fiktionstekster, der i særlig grad er inspireret af Gs to første rejser i det jyske, er *Den Vægelsindede paa Graahede* og *Ekko'et* (om andre jyske påvirkninger se fx MB: GFo 227 ff). Da de to værker har visse fællestræk i miljø (det jyske), men samtidig er særdeles forskellige m. h. t. komposition og udformning i det hele taget, vil det være rimeligt at gøre dem til genstand for en sammenlignende analyse. Inden denne tekstanalyse skal som indledning gøres nogle bemærkninger om baggrundsstoffet i de to rejsebøger, der blev det umiddelbare resultat af ekskursionerne i 1865 og det følgende år.

Dagbog fra Vestkysten. Det var i 1864 Gs hensigt at rejse til Rom (se breve til Ravnkilde og Dietrichson: Br II, 94 ff); det blev ikke til noget, hvorimod han året efter kom til at tilbringe et par sommermåneder i Nordvestjylland, hvis natur i den grad betog ham, at han i begejstrede vendinger anbefalede Bjørnson (med hvem korrespondancen denne sommer var meget hjertelig og intens) at besøge egnen. For Gs eget vedkommende hedder det, at hans »Somre ville nu for det Første blive helligede Jylland« (Br II, 115). I Blokhus², som Vilh. Andersen har kaldt *den danske Realismes første »Skagen«*, hentede G såvel person- som naturindtryk til den store novelle *Ekko'et*.

En forsmag på rejsefrugterne står at læse i Ill. Tidende³ samme år, og i bogform nåede beskrivelsen at komme ud inden julen under titlen *Dagbog fra en Reise paa Vestkysten af Vendsyssel og Thy*. Hovedvægten ligger på Vendsyssel; kun 13 af bogens 226 sider beskæftiger sig med Thy. Grunden til denne ejendommelige proportionering angives at være den, at de »historiske Tilføjninger« (253) er svulmet for meget op under arbejdet. Men selve skildringen af folk og natur bygger på særdeles skarp iagttagelse. Synspunktet er den kultiverede opdagelsesrejsendes; pegepinden er ofte fremme – ikke den moraliserende, men den orienterende.

For at forklare og beskrive det fremmedartede for sine læsere, benytter G sig af sammenligninger med mere kendte ting, steder og begreber fra kulturlivet (fx Gs tidligere værker) og den store verden. Hulvejen ved Blokhus sammenlignes med vejen ved Ostia (11), fyrreskoven ved Svenstrup kro minder ved sin duft om Monte Pincio (72), den blanding af intelligens og sund, men ikke helt afsleben natur, han træffer hos en ung mand, gør det samme indtryk etisk, som »de æginetiske Tempelfigurer frembringe æsthetisk« (79), en mand sammenlignes med biskop Monrad (29), en anden med Oehlschläger (140), og en anonym person fra Vrensted beskrives morsomt (med ord, der i Corsar-tiden kunne have kostet en beslaglæggelse) som

en høi, blond Mand, med et dumt, hængende Underansigt, Caricatur af Fredrik d. 6te, men med Øine, der ere desto snuere. Naar han ikke seer op, maa han kunne narre hele Verden til at troe ham dum. (160)

I indledningen anfører G, at det var med hjertebankende forventning, han begav sig til Vendsyssel; fra barndommen havde han hørt om de stridbare og stejle vendelboers rolle i danmarkshistorien, og under et besøg i Ålborg 1854 havde han set over fjorden ind i det eventyrland, »hvor der hang novellistiske Herremænd paa Træerne og Sagn paa alle Buske« (4). Men først i 1865 nåede han det forjættede land. Mere end én københavnsk bekendt havde spået ham, at han ikke ville holde ud nordenfjords i fjorten dage. Det skulle gå anderledes. Ikke blot havde hans videbegærlighed vanskeligt ved at mættes på de to måneder, rejsen varede, men der går igennem bogen en oprigtig glæde over at være hjemme og opleve en eksotisme, som samtidig er af national art⁴.

På tilbagevejen dumper han i Ålborg uden at vide det ned i en nationalliberal rede, hvor han kommer galt af sted ved at holde en tale,

som munder ud i en skål for vendelboerne. Han rider en af sine kæp-
heste:

Jeg havde rigtignok paa Reisen ikke hørt en eneste Yttring mod
det liberal-nationale *Princip*, men at man maaskee ikke hørte til det
national-liberale *Parti*, maatte jeg lade staae hen. (247)

Han gennemspiller hele temaet fra *Pol Bem* med opfordring til tarvelig
levemåde og forsagelse af frivoliteten og øjeblikkets nydelse. Og mod-
sat Andreasens tale i *Arvingen* (121 ff) bliver denne ikke efterfulgt af
en skål, som kunne skylle meningen bort. Afsnittet slutter med en iro-
nisk kommentar til det »selvagtelsesfrembringende« gildebroderskab,
måske udtryk for Gs endelige resignation på det politiske område:

Enhver, der vil være stærk i og ved sig selv, skal nok føle, at han
er mafoi en Nar. (252)

Det i videste forstand topografiske materiale, G fremlægger i dag-
bogen, er uhyre alsidigt og ofte verificeret hos Pontoppidan, Becker
eller Trap. Med større eller mindre held beskriver han klittens flora
og strandens fauna, han indsamler ihærdigt dialektord og fordyber sig
i stednavnecytologiernes vildsomme hypotesestof. Inspireret af Bjørn-
sons *En glad Gut* lykkes det ham at optegne et par viser og skrive
nogle kærestebreve af, som karle af almuen havde produceret. Gennem
sin egen undren fastholder han læserens interesse for de nordenfjordske
mærkværdigheder. I denne forbindelse er de opstillede gallionsfigurer
næsten at betragte som et ledesymbol, en art vendelbostammens totem-
pæle. Jydens konsekvente orientering efter verdenshjørne fremhæves
morsomt: »Hun har ondt i sit østre Næsehul« (200). Beretninger om
livet på kysten i ældre tid suger G til sig med begærlighed, men glem-
mer ikke det nutidige; i en samtale med en mand, der priser Vorherre
fordi 6 af hans 9 børn døde, så der kunne blive mad og klæder til de
resterende 3, oplever han den sociale nød midt i det, han ønskede at
betragte som idyl (22). Som en turistservice over for sine læsere frem-
hæver han Blokhus' kvaliteter som badested (83 f).

I sin udførlige anmeldelse⁵ af *ReiV* skriver Clemens Petersen, at
denne ganske ligefremme og ganske ædruelige Meddelelse af et
Privatlivs Ubetydeligheder kunde næsten være piquant i disse Tider,
hvor man hvert Øieblik forstyrres af klodsede Lykkeridderes Par-
forcejagt efter Morsomheder, naar blot Poul Møller ikke havde
været. (Fædrelandet 27.1. 1866)

Henvisningen til *Lægdsgaarden* er for enkelte passagers vedkommede meget træffende. Som et typisk eksempel på denne komiske distance mellem stil og stof, kan anføres beretningen om ekspeditionen til Lars Rod for at købe en gruekedel (se fx den militære sprogbrug s. 19). G beskriver i denne episode jysk handelsteknik som en kender.

Hederejsen. »Min Dagbog bør gjøres fuldstændig, omfatte hele Halvøen« (Br. II, 121), skrev G i slutningen af februar 1866 til Bjørnson. Allerede samme år foretog han en sommerrejse til de blicherske egne af Jylland. Rejseindtrykkene blev i løbet af efteråret første gang publiceret i Fædrelandet⁶ og udkom i bogform i december måned under titlen *En Hedereise i Viborg-Egnen* (med 1867 på titelbladet).

Rejsebeskrivelsen indledes originalt med tre små dialoger, hver mellem et land og dets indvånere. Indbyggerne, en franskmænd, en englænder og en dansker fremkommer med en kærlighedserklæring til hver sit land; Frankrig svarer: »Tiens, gaa i Krig, bliv Capitain, Marechal, Keiser.« England replicerer efter at have fået oplyst, at der er tale om en fattig bejler: »Uforskammede Karl! Arbejd!« Danmark konstaterer derimod efter den meget lyriske kærlighedserklæring: »Den Mand maae vi see at skaffe et Embede.«

Selv om holdningen og demonstrationsmåden er den samme som i *ReiV* har den nye rejsebog et noget andet præg. Den er endnu mere usleben og skitseagtig end den første; stoffet bringes i oplevelsens rækkefølge. Og velsagtens fordi G er sig bevidst, at det er den store Blichers land, han berejser, lader han de folkelige fortælleres beretninger komme ofte og direkte til orde. Det er blevet bebrejdet G, at han ikke havde det samme indlevede forhold til det jyske som Blicher. Naturligvis havde han ikke det; men han ser med nye øjne, og det ville være en urigtig påstand, at hans oplevelse af den jyske natur ikke er helt ægte. Naturligvis har han som fremmed kontaktvanskeligheder; han må introduceres, »thi det nytter ikke at komme til Bonden ene eller uden Anbefaling« (81). Alligevel får han samlet store mængder lokalstof af såvel topografisk- som personalhistorisk art. Mange af de historier, han hører, er foregået i samtiden og den meget nære fortid, således de forskellige handlingselementer, han benytter i *VæGraa*⁷. Oftest navngives personerne, men i nogle tilfælde bevares anonymiteten. Det har imidlertid ikke været vanskeligt for lokalkendte folk at genkende de unavngivne eller – som i fortællingerne – camouflerede personer⁸.

Især i Thorning – landsbyen, der er så stor, at købmandssvenden siger

»Ja, saa gjerne« (124) – er G heldig med indsamlingen af episk stof. Han oplever i en forsamling på 14 mennesker noget, der kan sammenlignes med det europæiske salonliv, »men med en Friskhed og Originalitet, der vakte en Fornemmelse, som om jeg var Vidne til en ny selskabelig Cultur, der voxede op af dansk Grund« (132). Det er først og fremmest kærlighedshistorier med dramatisk islæt, der bliver disket op med – en del af den art, man må kalde sladder, men også mange virkelige fund for en novellist.

Der er ikke i *HRei* indlagt længere historiske skildringer som i *ReiV*. Derimod er der andre former for sidespring. Nogle politiske anekdoter på en egn, hvor nogle »føler sig trykket af Bondevennerne« (83), får ham til at erindre en bemærkning fra Thy året før:

Jeg har ikke Noget imod at blive regeret af Bonden, naar han selv giver Navn til, for saa vil han ikke gjøre Uret; men handle Andre i hans Navn, saa lukker han Øinene. (84)

Helt uden for sammenhængen forekommer den ironiske samtale på Sjørup kro (166 ff) med professoren, der er flygtet fra hovedstaden på grund af omnibuskonduktørernes hornblæsning og postvæsenets chikanerier. Her var et personligt irritationsmoment; og den private kværlant G måtte have luft, om det så skulle være gennem sidebenene⁹.

Også en større del af værket, nemlig de to sidste kapitler om *tatere*, virker en kende påklistet. Flere steder røber G sin lyst til at træffe repræsentanter for denne særlige befolkningsgruppe, men det lykkes kun i et par tilfælde.

M. h. t. indsamlingen af kærlighedshistorier har G ikke samme held med sig i Daugbjerg¹⁰, som han havde i Thorning. Skolelærer Petersen mener, at det er så som så med kærligheden dér på egnen: først fik man børn, så giftede man sig. Hertil bemærker G, at

et overbærende Blik, der søger efter Følelsens Styrke og Inderlighed mere end efter Factum, godt kunde opdage Romantik i deslige Forhold. (193)

Det var netop indtrykket af stærk almucfølelse, G bragte med hjem som hovedudbyttet af sin anden jyske rejse.

Den Vægelsindede paa Graahede. Allerede først i oktober¹¹ – d. v. s. før offentliggørelsen af den egentlige dagbog påbegyndtes i Fædrelandet – udsendte G hos Steen fortællingen om *Den Vægelsindede paa Graa-*

hede. Historien, der er på små hundrede sider, viser en forbløffende psykologisk indlevelsesevne, og på baggrund af det omfattende episke råmateriale, der er lagt frem i *HRei*, er den et udtryk for et usædvanligt greb om kompositionen i den korte form. Flere steder i *HRei* noterer G overspringelser ved at henvise til, at stoffet allerede var udnyttet andetsteds. Angående teorier om, hvorfra G har hentet enkeltmotiver til handling og personskildring i *VæGraa* henvises til de lokalhistoriske studier, der er nævnt i note 7.

Handling. Bogens seks små kapitler skildrer en række *forlovelses-situationer*, som hovedpersonen *Karen Graa* kommer lige så hurtigt ud af, som hun bragte sig i dem.

Indledningsvis skildres en episode fra hendes 14. år. På grund af egnens historiske seværdigheder besøger fremmede ofte gården. En sommer viser Karen en professor og hans følge rundt. Denne professor gør et ejendommeligt indtryk på hende; da »pludselig hans klare, blaae Øine faldt paa hende, og han vedblev at see ind i hendes Øine, som om han talte til hende alene« (8), blev hun så forskrækket, at hun kunne have skjult sig. Bagefter strøg han hende over hovedet; »Mage til blød Haand havde hun aldrig følt; Fornemmelsen trængte helt ind igjennem hende« (8). »Dette var det Mærkværdigste og tillige det eneste Mærkelige i Karens Ungdomsliv [...] For hende selv svandt den lille Tildragelse efterhaanden hen som en Drøm.« (10)

Da Karen er 22 år, forekommer det skolelærerens Marie, at hun nu bør se sig om efter en mand. Ved Maries mellemkomst bliver der etableret et møde mellem Karen og *Jens Uhrmager*, søn af gårdmanden Jeppe Revl. De mødes ved et skovbal i Ilkum krat, og da Jens derefter har sendt Karen et af seminarist Anders Anst i Kragelund fabrikeret kærlighedsdigt, føler *han* sagen så fremskreden, at han bør bygge hus. *Karen* derimod har betænkeligheder, især dog på grund af sin eventuelle svigerfar. Den nævenyttige Marie arrangerer da et påskud for et besøg på Jeppe Revls gård. Her træffer de Jens' bror, Christoffer, der er døds-mærket af brystsyge.

De to familier træffes da også, men så tager udviklingen en ganske uventet retning: »Jens gjorde ikke et Skridt og saae ikke op; han var saa sikker i sin Sag, fordi hun havde løbet til ham, syntes Karen maaskee. Det skete da, mulig ikke uden Karens Villie, at de To, Karen og Marie, bleve førte lidt sydlig af en tæt Klynge, som drog forbi« (33). Her kommer Karen i snak med *Christen Reus*, en kartoffeltysker, der

er berygtet for at have haft et utal af kærester. Det lykkes Karen at få ham til at fortælle om en af dem, han har forført og sveget. Denne Maren var nu gift østpå, men Christen antyder, at han vil prøve at kontakte hende igen. For at forhindre dette forlover Karen sig med ham! (»Det var da itte værre end det Andet« (41), siger hun selv).

Med 4. kapitel kulminerer vægelsindet. Da Marie kommer for at høre nyt, lader Karen hende forstå, at alt er forbi: »Aa, han troede nok, a hed Maren; men det skal vi it have Noget af« (47). Jens' tilbud står imidlertid stadig ved magt, og en søndag begiver hun sig atter til Krattet. Undervejs træffer hun imidlertid den tidligere turnéskuespiller *Frederik Støje*, nu over de 50 og maler. I samtalens løb ytrer han sig mistrøstigt om de små forhold; han vil gerne til en større by for at gøre sig gældende, men synes ikke han kan – ganske ene... Karen tilbyder da at rejse med ham og præsenterer ham straks for den efterhånden hårdtprøvede familie. På tilbagevejen antyder Støje, at han da godt kunne tænke sig Karens fars gård, hvortil hun svarer: »Ja, saa siger a Dem Farvel« (61). Syv timer har hun været forlovet, og sognet har for alvor fået noget at tale om.

Men hvad sognet ikke vidste, var, at Karen, da hun forlod Støje, mødte *Mads Vistesens*, en gårdmandssøn, der så »stærk og godlidende ud« (62) og kun skæmmedes af at have mistet det ene øje, ikke »i Slagsmaal, men efter Herrens uransagelige Villie« (64). Da han hører, at Karen ikke er forlovet med Jens – Støje har han slet ikke nået at erfare noget om – frier han og får ja. Men det var denne gang med usikker stemme, Karen gav det, og hun »gik hjem og ind i sit Kammer og græd.« (64)

Jens sender nu nok en følger ud, men Karen holder fast ved Mads, dels fordi det var ham, der bejlede, og hende, der sagde ja, dels fordi Jakob Graa har ladet forstå, at han ikke vil vide af flere forlovelser. Over for Marie røber Karen imidlertid, at hun hele tiden har elsket Jens.

Da man er begyndt at tale om bryllup, indtræffer katastrofen. Det kommer for en dag, at Visti Madsen i sin tid har stukket ild på den gård, han havde i et nabosogn. Sønnen må da løse Karen fra hendes ord. »Jakob Graa og hans Sønner fulgte Mads ud lige til Markskjallet« (76). Dermed er han ude af sagaen.

Efter nogen tid møder Karen Jens, der betror hende, at han siden barndommen har »været hende god«, og at han har svoret, at ingen anden skal flytte ind i hans hus. Klog af skade giver han hende betænk-

ningstid. Karen er usikker og vil have et tegn fra himlen, hvorfor hun instruerer broderen Laust om kun at overbringe hendes ja, hvis Jens står i sol, når han møder ham. Det gør Jens, og brylluppet holdes i marts. I ægteskabets første tid er Jens indesluttet og grublende, og forholdet realiseres ikke seksuelt. Så en morgen trækker han Karen ud af sengen og spænder hende for ploven sammen med en stud. Hver gang Karen var stukket af med en anden, havde han svoret en dyr ed – sidste gang på, at hun skulle gå for hans plov. Og præsten sagde ham før brylluppet, at løfter skal holdes. Men Karen vil ikke; hun siger farvel. Med sveden på panden spænder Jens da oxen fra og stiller sig selv i spandet ved siden af hende:

»Vil Du gaac nu, Karen?«

»Ja, vel vil a det«, sagde Karen, »i Jesu Navn!« (92)

Komposition. Ved at sammenholde Ellekildes og Kaarsteds oplysninger (jfr. note 7) med det lokalhistoriske stof, G selv bringer frem i *HRei*, kan man kombinere næsten hele virkelighedsbaggrunden for *VæGraa*. Tilbage bliver den indledende scene mellem professoren og Karen som 14-årig. Den er muligvis forfatterens eget forsøg på en forklaring af Karens senere udvikling og handlemåde på det erotiske område. I en følgende analyse af Karens holdning i den række af forlovelsessituationer, hun stilles i, skal dette synspunkt sammenholdes med nogle af hendes handlingsmotiver, som de fremgår af teksten. Men først skal anføres et par kompetente samtidige kritiske bemærkninger til kompositionen i *VæGraa*.

Efter læsning af fortællingen skrev *Bjørnson* et begejstret brev, hvori det bl. a. hedder:

Og hun fra Jylland, – ja, til hende vil jeg dog (næst efter at beundre Kunsten deri, den er storartet!) have den Bemærkning, at *han* den Rette, ikke burde leve i Inkognito for os; nu virker han ved det Pludselige som en Raahed, men havde vi kjendt ham, saa det hele Tiden, mens hun legede, havde tordnet i det Fjerne, saa kunde hans Kraftudladning til Slut kun havt Skjønhedens Virkning, som den stolte Harmes altid har, NB, naar vi suksesivt ere, paa hvert Lidelsens Trin, med ham selv løftet op til den. *Og dette skal du rette.* (Br II, 125)

Bjørnson mener altså, at fortællingen burde have haft to hovedpersoner i stedet for én. G fulgte ikke *Bjørnsons* råd om at ændre teksten.

Der er næppe heller tvivl om, at Gs fornemmelse for den folkelige fortælle-mådes fåmæltthed her er helt rigtig. Når Karen om Jens siger: »Aa, a veed it den Tid, a it holdt af ham« (72), så er i denne fortællings miljø enhver yderligere underbygning af hans status som værdig modpart i kærlighedsforholdet overflødig.

Georg Brandes antager i sin anmeldelse af *VæGraa* i Dagbladet (20.10.1866)¹², at fortællingen må være udkrystalliseret omkring anekdoten om en mand, der spændte sin kone for ploven. Denne anekdote, som G har hørt i Jylland, mener Brandes, at han har villet sandsynliggøre med en opdigtet forhistorie; herved skulle novellen være blevet til. Brandes hævder imidlertid, at plovmotivets ikke kan være et træk, der er grebet lige ud af livet; det rummer i sig noget symbolsk, der tyder på, at det – allerede inden G har fundet det – er blevet »en lille Smule udvidet og poetiseret enten af Traditionen eller paa anden Viis.« Derfor rimer denne afslutningsscene ikke helt sammen med den forudgående historie, der »netop udmærker sig ved en fotografisk nøjagtig Opfangelse af det Virkelige.«

Nu véd vi, at det ikke blot var slutningen, G havde fået fortalt under sit Thorning-ophold (se Ellekilde og Kaarsted, jfr. note 7). Og det er ganske legitimt, at en realistisk novelle slutter i noget »udvidet og poetiseret«. Det er da heller ikke så meget slutningen som indlednings-afsnittet, der forekommer at mangle organisk forbindelse med helheden. Man er ikke ganske overbevist om professor-scenen som det erotiske vægelsinds psykologiske ætiologi (jfr. også flg. afsnit note 13).

Hovedpersonen. En tolkning. I den netop citerede, på mange punkter særdeles træffende anmeldelse hævder Brandes, at det interessante moment i fortællingen er, at G har ladet alle de egenskaber, man kender hos den blaserte society-kvinde – det stolte koketteri, letsindet, som slår over i tungsind, lunefuldheden og tilbøjeligheden til at indlade sig med det fordærvede og hengive sig til det fremmede og nye – vise sig »hos en simpel Bondepige, hvem en flygtig Berøring med noget Finere og Høiere er kommen til at forstyrre istedetfor at løfte.« Brandes mener altså, at der med professoren (hans blik og berøringen med den bløde hånd) er kommet noget forstyrrende ind i den unge piges vågnende driftsliv, som hun ikke har magt til at beherske, da hun senere stilles over for afgørende udfordringer. Det må være rimeligt at undersøge dette forhold ved at analysere de faktorer, som værkets igennem er

anført som medvirkende til Karens hurtige beslutninger om at forlove sig, samt de grunde, der gives for, at hun lige så hurtigt trækker sig ud af forholdene igen.

Med hensyn til Karens følelser for Jens får vi på et sent tidspunkt af handlingen at vide, at hun *altid* har haft sympati for ham. Dette kaster lys tilbage over hendes voldsomme reaktion, da Marie første gang bringer ham på tale som en mulig ægtemand: »'Ham!' raabte Karen; 'det va jo hans Faar, der seies om . . . '« (12)

Hendes reaktion skyldes vel således dels blufærdighed, dels overraskelse over, at Marie lige har kunnet træffe den rette. Indvendingerne går da også mindre på Jens end på hans far.

Den følelse, der sætter hendes oprør mod den tilsyneladende traditionelt afstukne ægteskabelige bane i gang, er – jfr. tidligere citat fra markedsscenen (33) – en art *trods* eller stærk *selvstændighedsfølelse*, en karakteregenskab, Karen også røbede i samtalen med Marie: »A vil nok holde Tøilerne« (14), og som også Jens har været klar over, hvad hans ord s. 15 viser: »... hun er noget strunk af sig, mene Somme.« Da Karen har forladt Jens på Sjørup marked, lader hun sig lede af følelserne. Hun kaster et forskende blik ind i Christen Reus' øjne; »han opfangede det og saae ind i hendes« (34). Her er givetvis tale om en *erotisk* tiltrækning, men det er en slags *medfølelse* med den svegne Maren, han beretter om, der gør udslaget og bringer hende ind i det nye forhold. »Karen dog!« (41) siger Marie og udtrykker dermed den almindelige, borgerlige forargelse over et brud på sømmeligheden. Lige så typisk er Karens svar, som dels udtrykker hendes modstand mod, at andet (sc. Marie) end hendes egen *vilje* skal bestemme, dels har brod mod Maries nævenyttige virksomhed som ægteskabsformidler: »Kan det it være Dig det Samme, hvem det bliver, bare det bliver?« (41). Da Karen *har* kastet sig ud i det nye forhold, bliver hun hæmningsløs og vil lade Christen læse det digt op, som Jens har sendt hende, hvilket Marie dog forhindrer. Denne handling erkender Karen selv senere som den alvorligste synd, hun har begået mod Jens. Hun har tydeligt mistet sin selvkontrol: »... nu var Karen bleven ligesom vild« (42). At hun bryder med Christen skyldes, at hun igen – ligesom i forholdet til Jens – føler sin selvstændighedsfølelse gået for nær.

I det tredje tilfælde er det også karakteristisk, at Karen kommer ind i forholdet ved at to strenge i hendes følelsesliv berøres; såvel *erotiske betagelse* som en vis *medfølelse* spiller ind. Frederik Støje er skildret som en person af nogen tiltrækning på det andet køn:

... Klæderne, hvor gamle de end vare, fik Figur indvendigfra. Han var høi og smækker og kunde være noget over de halvtreds; Haaret var graaligt, men kort klippet og sad ungdommeligt. (55) Karen bliver sælsomt påvirket af hans håndtryk (»Haanden var lang, smal og blød« (56)). Dette i forbindelse med det præg af den store verden, der er over den fallerede skuespiller, trækker en tråd tilbage til det indtryk, den 14årige pige modtog ved mødet med professoren. Her er helt klart tale om et erotisk motiv. Men medlidenheden er lige så tydeligt fremhævet som modvirkende faktor ved Karens dragning mod dette tredje forhold. Inden besøget har hun af snedkeren hørt, at Støie om vinteren kan »have det tyndt nok, endskjøndt han itte vil være ved det« (53). Og det, der provokerer hendes *endelige* (i det ydre markeret ved at hun sætter sig ned!) ægteskabstilbud under samtalen hos Støie, er hans mistrøstige beklagen sig over at være ene og skulle sidde og rådne op på landet. Også denne gang udtrykker Marie sin undren, og om Karen hedder det med en direkte henvisning til Sjørup-scenen, at hun »havde igjen noget Vildt ved sig« (59). Da hun føler at medlidenheden er opstået på et fejlagtigt grundlag, og at Støies hensigter ikke er reelle (han har forlængst opgivet en karriere i den store verden), bryder hun omgående. Hun ville have hjulpet ham, men på *sin* måde og ikke anderledes.

I det fjerde forhold, nemlig det til Mads Vistesén, synes for en første og umiddelbar betragtning *medfølelsen* at være enerrådende som motiv for Karens afgørelse. Mads' handicap er jo synligt og indlysende, om han iøvrigt ser nok så stærk og godlidende ud. Dertil kommer faderens momentane sindsforvirring, som kaster en skygge over familien. Da ildpåsættelsen bliver kendt, er Karens medfølelse fint antydet på det ydre handlingsplan med ordene »gik over og satte sig ved Siden af Mads« (74). Men det er ikke rimeligt at antage, at Karen har forlovet sig med ham *udelukkende* af medlidenhed. Det erotiske moment, som har kunnet spores i de to foregående forhold, er også til stede her. Det ligger i selve det elementære faktum, at det er *ham*, der har friet, og *hende*, der har sagt ja. Hermed er forholdet – jfr. Karens egne ord (69) – på en ganske anden måde end affærerne med Christen og Støie bindende og betydende. Uanset Karen stadig elsker Jens (hvad hun meget ubelejligt erkender klart, da Mads kysser hende, samt da faderen forbyder hende at tage flere kærester), har hun i forholdet til Mads resigneret (72) og ville være blevet ham en trofast kone, hvis ikke de ydre forhold havde udviklet sig, som det skete. Det er altså

skæbnen og ikke Karens vægelsind, der løser hende fra det forhold, som i fortællingen udgør sidste hindring for at hun og Jens kan få hinanden.

Mens det nok er en slags trods mod det ikke helt frivillige, der dominerer de konfliktsituationer, hvor Karen bryder med Jens, er det på den anden side tydeligt, at medlidenheden også her indgår i forholdet. Ellers vil det være vanskeligt at fortolke samtalen med Marie (69 ff), hvor det er Christoffers død, der sætter hele den efterfølgende bekendelse i gang. I dette forhold er den erotiske og den medfølelses kærlighed kombineret på en ejendommelig måde, idet de to følelser er rettet mod to forskellige personer. Da Karen første gang har truffet Jens' bror Christoffer, er hun blevet grebet af medlidenhed med den dødsmerkede dreng og denne medlidenhed har ligesom holdt hendes følelser for den raske bror lidt tilbage. Det er vanskeligt at beskrive ganske præcist, hvilke psykologiske mekanismer der har fungeret hos Karen, men givetvis er der tale om en ubevidst uvilje mod yderligere at tilspidse skæbnens urimelige fordeling af lykke mellem den syge og den raske bror ved at skænke den raske sin kærlighed.

Måske er det en forlængelse på det ubevidste plan af denne holdning (kombineret med erotiske motiver), der får Karen til at forlove sig med Christen (medlidenhed med Maren) og senere med Støie (her er medlidenheden rettet mod samme genstand som de erotiske følelser). Ved på denne måde at placere sin kærlighed, hvor der er »behov« for den, betaler Karen af på den skyld, hun ubevidst føler over for den syge Christoffer.

Der er ikke i litteraturhistorien forsøgt en tilbundsående tolkning¹³ af de psykologiske motiver og mønstre i *VæGraa*. Man har især hæftet sig ved den ubevidste og uforklarlige erotiske besættelse som motiv for Karens handlemåde. Men det bør her bemærkes, at det præg af »noget vildt«, der kommer over hende i de to af bogens forlovelses-situationer (Christen og Støie) i teksten klart er angivet som dukkende op *efter* at hun har indvilget i forholdet. Altså er vildskaben eller besættelsen ikke nogen acceptabel *forklaring* på, at hun går ind i disse forhold. Med den fortolkning, der her er givet, kommer man måske et stykke videre i forståelsen af Karens vægelsind. Og samtidig bliver den ellers ret uforståelige rolle, den syge Christoffer har i fortællingen, meningsfyldt.

Det er sandsynligt, at Brandes' påstand om noget »Finere og Højere«, der kom til at forstyrre i stedet for at løfte, som forklaring på Karens

handling rummer en del af sandheden. Det faktum, at G har forsynet sin historie med den foreliggende indledning, tyder på, at han selv har tænkt i disse baner. Men der er mere psykologi i fortællingen, end dens forfatter har kunnet forklare – hvad denne psykologi ikke nødvendigvis bliver mindre rigtig af; man kan udmærket acceptere Karen som en sammenhængende figur, selvom ikke hver eneste psykisk determinant er blotlagt. Man kan ikke afvise, at der for Gs eget vedkommende kan have været tale om lidt af den samme holdning til det psykologiske fænomen Karen, som kommer til udtryk i Brandes' undren over, at kvindesindet minsandten også på landet er uudgrundeligt.

Miljø og forfatterholdning. *VæGraa* rummer så mange kulturbeskrivende elementer, at den følgende gennemgang blot kan blive en beskedne eksemplificering. Stoffet fremgår på to måder, dels indirekte af handling og dialog, dels direkte fremhævet og forklaret af forfatteren som noget ejendommeligt eller karakteristisk. Denne sidste teknik svarer til rejsebogsforfatterens holdning. Den første er den kunstnerisk mest acceptable.

Personnavne er et vigtigt element. De forskellige navneskikke, der kendes fra dialekterne, er alle repræsenteret. Man kan få tilnavn efter beskæftigelse, by, gård eller kaldes ved det egentlige navn, som udvikles af faderens. Eksempler: *Jens Uhrmager* (12), *Jeppe Revl* (23), *Træskopeer*, der egentlig hed *Peer Jakobsen*, men efter gården senere blev kaldt *Jakob Graa* (6 f) og *Mads Vistesén* (62), der er søn af *Visti Madsen*. Det for miljøet karakteristiske i skik og handlemåde får for småtings vedkommende lov at stå ukommenteret i teksten. Da Marie og Karen besøger Jeppe Revl, *skal* de ud at se afgrøderne, og det både rugen og havren (25 ff), og der drikkes lidkeb efter en handel, selv om det er far og søn, der har indgået den (17). Men som regel forklarer G landbefolkningens særheder for sit undrende publikum.

Det er et bærende variationsprincip i værkets formelle opbygning, at dialogen brydes i passende stykker af de indlagte kulturforklaringer, hvori forfatteren betragter begivenhederne på afstand. Der er tale om en speciel variant af den alvidende forfatterholdning, som i handlingspartierne lykkeligt er lagt på hylden¹⁴. Nogle af de vigtigste kommenterende indskud er: beskrivelserne af »kratspillet« (15 f) og Sjørup marked (30 ff), forklaringen af ordet »Tydsker« (34), bemærkningen om den store personlige frihed, når det blot ikke gælder ejendom (43),

instruktionen angående besøgsstik på landet (65), samt den kulturhistoriske note om bryllupsforberedelserne og selve festen (84 ff).

Som i rejsebogen følger G sig som det formidlende led mellem det beskrevne primitive almuemiljø og det dannede publikum. Således benytter han ofte i sammenligninger og forklaringer sammensætninger med købstad som 1. led:

... ikke troe, at det blot er Købstaddamer ... (11)

... eller, som det hedder i Købstadsproget, Entrepreneur ... (16)

... gik som Købstadsforlovede ad Heden til (59)

... ja i Købstadfolks Øine var hun maaskee ... (78)

(Bemærk i øvrigt inkonsekvensen i brug af sammensætnings-s).

Turistførerattituden er tydelig også i indledningskapitlets indkredsende bevægelse hen mod handlingens lokalitet; denne skildring er holdt i præsens. En del stof, der hører under den lokale historie og topografi (incl. en stednavneetymologisk spøg), har G elegant indlagt i professorens forelæsning.

En række selvstændige beretninger viser en levende lokaltradition for anekdoter og skandalehistorier (12–14, 27), og i selve rammekonstruktionen kan disse passager vise mindelser om folkemindesamlerens interviewteknik (jfr. også *HRei*) som fx Maries måde at udfritte Jeppe Revl på (25 f) og – omend i mindre udpræget grad – Karens spørgsmål til Christen om Maren (35 ff).

G minder indledningsvis sine læsere om, at de for ikke i det følgende at undres for meget må have det »djerve Liv« på landet med »Karletale og Karleskjemt« in mente. Han har sikkert her bl. a. tænkt på en passage som Maries og Karens tolkning af Jens' elskovsdigt, hvori ordene »O, mens ømt ved mit Hjerte Du hvilte« afføder følgende replikskifte:

»Naa, Du har allerede hvilt ved hans Hjerte«.

»Nei, gu har a ei«, svarede Karen.

»Naa, saa mener han: i Dandsen.«

»Det kan være det, hvis han har Hjertet i høire Side af Vesten. Andet skal Ingen sige mig paa.« (18)

Sprog og stil. Med enkle midler har G formået at give *VæGraa* et virkningsfuldt præg af sproglig autenticitet. Efter et enkelt forsøg (12) på lyd gengivelse af jysk dialekt¹⁵, bemærker han i en note, at han i det følgende vil skrive »a«, »it« og »itte«, men i øvrigt »for ikke at trætte Læseren« [!] holde sig til rigssprogets ortografi. Når helhedsindtrykket

ikke desto mindre må siges at være overbevisende, skyldes det, at G i forbløffende grad har fornemmet dialektens *tone*.

Nogle velplacerede dialektord og -vendinger i dialogafsnittene samt udnyttelse af så godt som alle gængse stiltræk, der hører til det folkelige fortællesprog, får det jyske almuemiljø til at fremtræde i en helt gyldig ramme. Til dialektal sprogbrug hører også – på steder hvor stilen er højtidelig – gloser fra det kirkelige sprog og salmerne. I denne forbindelse er det især interessant at studere Mads Vistesens friertale og hans monolog, da han tager afsked med Karen (henholdsvis 64 og 74 ff). »Faur og fin« (64) klinger her klart med salmetone.

Teksten har en høj verbalfrekvens og relativt få substantiver samt mange forstærkende og ræsonnerende småord (da, nok, nu, *vel* etc.). Syntaksen er talesprogets sideordnede og analytiske.

Emfase udtrykkes ofte ved småord, men kan også fremtræde i form af fremdragelse af led, som i normal ordstilling ville stå senere: »... og heller itte skal a bo deri« (80). Talesprogets selvkorrektion findes: »... saa er a itte – saa veed a itte, om...« (81). Den folkelige udeladelse af infinitivsformen i perfektum infinitiv efter modalverb¹⁶ kan iagttages bl. a. i slutningen af bryllupsreferatet (86): »vilde gjort«. Der er vel trods anførselstegnet tilløb til anvendelse af oratio tecta i følgende passage: »'Man kunde faae værre Hilsen', mente en af Brødrene« (50). I *HRei* er der sikre eksempler (»Jo, det skulde han nok...« (265)).

Af troper forekommer såvel forstørrelse som overdrivelse (»A ka jo ta Dæ mæ jen Haand og wivte Dæ øur æ Hus!« (12) og s. 35 passagen om Christens kærester, der var så mange, som kunne stå på en tønde land). Men det karakteristiske er det modsatte, nemlig underdrivelsen og især den form, der består i fremsættelse af en påstand ved benægtelse af dens modsætning (litote). Denne konstruktion er så almindelig, at den optræder på hver side. Kun et par »dobbeltilitoter« skal citeres: »... fordi a itte lover, hvad a itte holder« (38) og »... a veed it den Tid, a it holdt af ham« (72).

Såvel overdrivelsen som dens modsætning er udtryk for den dialekttalendes følelsesreservation. Det er to måder at tale udenom på; samtidig virker disse omskrivninger stilvarierende. Når talen på højtidelige steder slår over i bibelcitater eller ordsprog, har vi at gøre med en lignende blufærdighed – man undgår selv at lægge ord til (»Ilde gik det og vel var det« (40), siger Karen til Christens beretning om Marens skæbne). Også bag humoren kan man skjule sig. »Hille den, det er jo ogsaa et stort Brev, det« (23), siger Jeppe for at vise, at han har

gennemskuet Maries påskud for at introducere Karen. »A tyktes, Du saae anderledes ud for lidt siden« (43), bemærker Jakob Graa til præsentationen af en ny kæreste.

Af flere grunde er der her ofret *VæGraa* detaljeret opmærksomhed. Dels står vi over for det første betydelige værk i Gs forfatterskab, hvori end ikke de snedigste dyrkere af den biograferende metode har kunnet finde forfatterens eget liv afspejlet i nogen betydelende sammenhæng; dels er *VæGraa* i stil og tone en jysk digtning af så høj karat, at man med føje kan ramme en pæl igennem den påstand, at Gs fortællekunst kun folder sig helt ud inden for det jødiske miljøes rammer¹⁷. Når kritik og litterærhistorie har fremhævet Gs format inden for den jødiske fortælling, har der ofte været tale om en særlig raffineret måde at sætte hans *danske* forfatterskab i skygge på, ligesom når samtidige modstandere¹⁸ satte stilisten G op på en piedestal for at insinuere, at det skortede på indhold.

Endelig har der for denne analyses relativt omfattende karakter været den særlige grund, at behandlingen skal tjene som basis for sammenlignende betragtninger i den følgende gennemgang af Gs fortælling *Ekko'et*, den anden frugt af hans studierejser i det jyske.

Ekko'et. Gennem Gs breve kan vi følge en del af den vendsysselske novelles genesis. Straks efter hjemkomsten fra sommerrejsen 1865 gik han i gang med at bearbejde stoffet med henblik på skønlitterær udnyttelse af det. Anledningen var en opfordring til at levere et bidrag til en antologi, som Chr. Richardt havde planlagt at samle og udgive. I et brev til Bjørnson så tidligt som 24.8.1865 hedder det:

... jeg stødte paa en lille Yttring af en 16aarig Pige, der første Gang hørte et rigtignok mærkeligt Eccho, og deraf kan jeg maaskee, forhaabentlig, lave en Novelle, der strækker sig fra Blokhus til henad Skagen. (*Br II*, 113)

Og at G virkelig i de følgende uger har arbejdet med fortællingen, fremgår af et brev til Bjørnson en måned senere (se desuden *ReiV* 103), hvori han røber, at han har været på endnu en (kort) visit i Nordjylland:

Da jeg kom hjem [sc. fra det første ophold], længtes jeg tilbage, og idet jeg begyndte at skrive, mærkede jeg, at der var en Bæk og

en Aa, som jeg ikke havde seet rigtig. Saa reiste jeg tilbage til Vestkysten for at see dem, skjøndt Somme fandt det latterligt. Andre antog, at det var noget mere Levende end en Bæk eller Aa, jeg længtes efter. Men Sandheden er, som jeg her siger. (*Br II*, 116)

Da Richardts antologi *Vintergrønt* udkom i midten af december 1866, var Gs bidrag imidlertid ikke *Ekko'et*, men *FlyvP*. *Ekko'et* er formodentlig under udarbejdelsen vokset ud over de rammer, der var rimelige for et bidrag til en antologi, og G har i stedet sendt en af de bagateller, han i begyndelsen af 1866 rystede ud af ærmet og selv karakteriserede så nedladende (se *Br II*, 121). Iflg. samme brevsted var G i 1866 i gang med arbejdet på *Ravnen*, der tilligemed *KjHist* udkom i 1867. Derfor blev *Ekko'et* gemt hen og først udgivet i marts 1869 som fjerde og sidste del af hæfteskriftet *SmaaFo*. Under den følgende gennemgang af novellen må man således have i tankerne, at *Ekko'et* ikke er en så umiddelbar frugt af jyllandsrejserne som *VæGraa*, der blev publiceret inden den tilsvarende rejseskildring (*HRei*) forelå i bogform.

Handling. *Ekko'et* er en meget bred fortælling. Lokalfarven er ikke i så høj grad som i *VæGraa* lagt indirekte på. Meget store partier er helliget ren topografi og kulturhistorisk miljøbeskrivelse, ligesom også bipersonerne fremstilles i ret detaljerede billeder. Derfor vil det være af betydning straks at ridse hovedhandlingen op, d. v. s. uddrage de handlingsmomenter, som har betydning for heltens livsforløb, specielt hans kærlighedshistorie.

I 1. kapitel (261–81) skildres hovedpersonen *Paul Hvarres* barndom. Han præges af det hårde miljø; drengene »prangede« og fik tidligt begreb om handel. Pauls nærmeste skolekammerat var Jochum Ras, søn af Rasmus Jochumsen, der skønt lægmand var stedets »juridiske Commissionair«, eksponent for den retsopfattelse, der mere interesserede sig for lovens huller end for dens ånd. Nogle appelsiner, der en dag driver ind på stranden, skaber hos Paul »et stort, forvirret, lysende Billede af noget Fjernt paa en Eng – thi Træer og Haver kunde han ikke forestille sig« (277). Barneårenes helt var en stor fisker, der blev kaldt Peer Jæger; af ham lærte Paul det hårde liv på søen.

2. kapitel (281–300) er helliget skolelærer Mortensen. Han var en ven af Pauls far og tog (især på grund af hans afdøde mor) særdeles

bevidst hånd i hanke med drengens opdragelse. Især vil han holde Paul borte fra stranden og dens dårlige indflydelse på begreberne om ejendomsret.

I det 3. kapitel (300–26) knyttes forbindelsen mellem de to¹⁹, hvis kærlighedsforhold er værkets hovedtema. Under et besøg med sin far hos degnen i Saltum træffer Paul degnens datter Aïs²⁰, som viser ham rundt i den lille have, der er et særsyn på disse kanter. Betaget af hendes nærværelse har Paul den samme fornemmelse ved at spise ribs, som han husker fra de strandede appelsiner i sin tid. Med sit overjordiske indtryk er denne scene en paradismyte (jfr. æblemyten i *Hjemløs* og Østerbro-haven i *Arvingen*). En lignende betydningsladet scene følger, da Aïs besøger Pauls klitlandskab; ved ebбетid syntes det, at havets bølger »ligesom indbøde til at følge efter« (310), og i solnedgangsskæret forekom havet dem at være »en blaa, tindrende Flod, og paa den anden Flodbred var et gyldent Land [. . .] og det bevægede sig derovre, som om det sælsomme, lysende Land levede eller var beboet« (311). Det er dog ikke havet, der skal bringe Paul den varige kærlighedslykke (jfr. symbolet med appelsinerne, der blev bitre efter kort tid i strandkanten). Det er da også inde i landet – under hans næste besøg hos hende – de ved små gaver binder sig til hinanden (se note 19). »Der var rimeligvis hos de To ikke Tanke om Forlovelse, og dog havde de ved deres Gaver viet og givet sig til hinanden.« (315)

Kapitlet slutter med, at Mortensen kommer under vejr med, at Paul véd god besked med den uhæderlige omgang med strandingsgods. Han holder en profetisk moralprædiken for ham og skaffer ham i tjeneste inde i landet hos præsten i Ingstrup.

I løbet af 4. kapitel (326–58) kommer de to personer, som har betydet mest for Paul, ud for alvorlige hændelser. Mortensen bliver afskediget til fordel for en eksamineret seminarist (se note 23). Peer Jægers redningsbåd kæntrer under et bjærgningsforsøg. Syv mand drukner, og Peers ædruelighed drages i tvivl. Sammen med Paul går han igen ud, og denne gang lykkes forsøget. Skibets kaptajn tilbyder at tage Paul med til Holland, men af hensyn til Aïs afslår han i første omgang. Efter nogle mysteriøse forviklinger af forholdet mellem de to – hvori ekkoet fra Ingstrup kirketårn til Ganhøj spiller en skæbnesvanger rolle – rejser Paul alligevel med kaptajnen.

Det 5. kapitel (358–86) lader konflikterne gå i hårdknude. Efter antydninger fra Jochum (der vil dække over sig selv), sigtes den fraværende Paul for tyveri af et ur. Imidlertid er han blevet ansat på den

hollandske kaptajns brors teglværk(!). Da han har fået brev om sigtelsen, går han på værtshus, og midt i forlystelserne tiltaler en pige ham pludseligt med ord²¹, der minder ham om hans frieri til Aïs. »Han havde naaet Sydfrugterne, men mærkede instinctmæssig, at de havde ligget i Stranden, og Billedet af Saltum Ribsbuske og af Barnet, der saac ud som Hjemmets Klokkel yng, stod for ham« (368). Det dæmoniske var lige ved at kaste ham ud i den erotiske malstrøm, men han stod imod. Bagefter kommer den sande natur frem i ham, og han føler sin stærke kærlighed. Han tager hyre til russisk havn; men først efter at det er afsløret, at et stykke glas, Aïs i sin tid gav ham, i virkeligheden er en ædelsten og mere end sine 2000 daler værd.

Derhjemme har Rasmus Jochumsen for sin søn friet til lærer Tolne om Aïs' hånd. Hun er ulykkelig, og betror sig til Mortensen, som derefter ved et tilfælde bliver vidne til, at bejleren og hans far henter stjalne tvistballer hjem fra stranden om natten. Denne viden kan han imidlertid ikke finde anvendelse for endnu (men vent bare – intet sker forgæves i denne novelle!).

Sidste kapitel (386–407) bringer løsning på alle problemer. Pauls skib strander, så han kommer i land omtrent som profeten Jonas – dog ved Peer Jægers mellemkomst. Ved et goldschmidtisk »tilfælde« mødes ikke mindre end seks af handlingens personer ved Ganhøj: Paul, Mortensen og Aïs samt sognefogden i følge med Rasmus Jochumsen og hans søn. Nu kan Mortensen gøre brug af sin hemmelige viden, og man slår en handel af i en antydningssform, der ikke lader sognefogden vide mere, end han vil vide. For ikke at få en betydelig straf for tvisttyveriet tager Jochum den mindre for sagen med uret. Paul er renset og kan få Aïs. For ædelstenen kan de købe en god gård i Saltum. Mortensen fik således sin vilje: Paul kom bort fra stranden.

Fortæller og sted. Mens i *VæGraa* vægten for de centrale partiers vedkommende helt var lagt på dialogens indirekte fremstillingsmåde, sker karaktertegningen i *Ekko'et* hovedsagelig direkte med forfatterens ord i 3. person. I det hele er det den klassiske og suverænt alvidende forfatter, der dominerer i denne novelle. Ikke blot kender han sine personers tanker (sml. note 14) og deres for- og fremtid, han viderebringer sågar i anførselstegn, hvad Aïs nær havde sagt (397).

Ind i den snakkesalige beretning er flettet vidtløftige kommentarer og humoristiske læserhenvendelser, hvori forfatteren ligefrem drøfter

novellens komposition. Efter at have præsenteret helten i en episode fra hans ungdom skriver G således:

Da denne Paul Hvarre eller Hester-Paul er en af Hovedpersonerne, ja næsten Hovedpersonen i Historien om Ekko'et, vil man vel ikke have Noget imod at gaae et par Skridt tilbage og dvæle lidt ved hans Barndom . . . (268)

Om Mortensen hedder det, at han har haft så stor betydning for drengens udvikling, »at han, som i gamle Dage blev sagt i Romanerne, behøver et særskilt Capitel« (281). Da selve ekko-lokaliteten er introduceret med tilhørende sagn, hedder det, at denne beskrivelse kun skal tjene som foreløbig underretning. idet begivenhederne, der »sluttelig samle sig om Ekko'et, [bør] fremtræde efter deres Tidsfølge« (327). Endelig forklarer G på fortællingens sidste to sider, hvorledes det gik helten senere, og hvorfor han køber en gård i stedet for at anlægge et teglværk. Eventuelle læsere blandt vendelboerne vidste jo, at det ikke var Paul, men købmand Klitgaard, der grundlagde teglværket på Pirups Hvarres grund! Novellen slutter i den flove ordspilspointe, at det fortalte forhåbentlig må »finde et venligt Ekko i Læsernes Sind.«

Ligesom den topografiske indledning til *VæGraa* er også lokalitetsbeskrivelsen meget omhyggelig i *Ekko'et*. Ikke mindre end to ruter, ad hvilke man kan komme til Pirups Hvarre, er beskrevet; men allerefterst gives – i øvrigt næppe korrekt – stednavnets etymologi²². Som regel har imidlertid naturskildringerne en funktion eller i det mindste en begrundelse. Den indledende naturbeskrivelse giver almen miljøbaggrund (261–66), mens den senere skildring af den hemmelighedsfulde, »besjælede« klitnatur (273–75) knyttes specifikt til hovedpersonens udvikling med ordene »Det kunde Paul selv afgive Vidnesbyrd om; thi . . .«.

Den vældige natur vækker hos den fremmede besøgende tanker »om det fjerne, større Livs Indhold og Glæde og om Alt, hvad Glæden trues af.« Hvis man har spillet fallit, tabt »sine Formaal af Sigte«, så kan man »tye hertil for i Stilhed at modtage Døden – eller maaskee finde Livet« (265). Anderledes siges det at forholde sig med den lokale befolkning, for hvem det hele er vane. Men alligevel betyder stranden noget særligt også for dem: strandinger skaber liv og bringer bud fra det fjerne, og på denne måde giver havet disse mennesker en erfaring og dannelse, som adskiller dem fra almindelige bønder og

fiskere, mens den hårde natur på den anden side gør dem lige så forskellige fra købstadsfolk. – Som det vil ses, er der tale om generelle betragtninger, som kunne have stået i *ReiV*.

Komposition. *VæGraa* var m. h. t. handlingens opbygning karakteristisk ved ikke at minde om Gs tidligere værker (romaner). Dette hænger formentlig sammen med, at de enkelte elementer i værket er hentet i Jylland på hederejsen (jfr. note 7) og umiddelbart derefter med heldig hånd kombineret så fast, at man ikke kan skimte kompositions-fugerne. Man kan imidlertid med nogen sandsynlighed udskille indledningssekvensen (Karen og professoren) som helt og holdent Gs egen opfindelse. Denne ene scene falder uden for almuefortællingens i øvrigt stramme komposition og er måske bl. a. udtryk for traditions-mæssig forlængelse af Gs praksis fra de store romaner, der alle tager deres udgangspunkt i hovedpersonens barndom (så nemesis kan få maksimalt spillerum).

På samme måde kan man – men i et ganske andet omfang – drage paralleller med *Ekko'et* og de tidligere romaner, især *Arvingen*.

I *Ekko'et* er det ikke blot et enkelt træk, der viser tilbage. Det er her muligt at drage helt præcise paralleller til tidligere romaner. Som eksempel skal fremdrages en række sådanne lighedspunkter mellem *Ekko'et* og *Arvingen* m. h. t. person- og handlingstof:

- a: Som stor dreng oplever Paul ligesom Axel i *Arvingen* en kærlighed, der kaster paradisionens skær over den lokalitet, hvor mødet sker (Østerbro-haven er ombyttet med degnens have og Pirup Klit).
- b: På et vist tidspunkt kommer kærlighedsforholdets parter noget fra hinanden, hvorved blot følelserne forstærkes (Astrids bortrejse svarer i *Arvingen* til den periode i *Ekko'et*, hvor Paul tjener hos præsten i Ingstrup).
- c: Pauls fejlfortolkning af Ais' reaktion i oprevet stemning efter ekko-scenen svarer til den misforståelse, Astrid gør sig skyldig i, da hun på kunstudstillingen ikke fatter, at det er søsteren, Axel er sammen med.
- d: I begge tilfælde reagerer helten på c-hændelsen ved at modtage et tidligere afslået tilbud om at komme til udlandet (Axel med greven, Paul med kaptajnen).
- e: Teglværket har i *Ekko'et* samme symbolværdi som gården i *Arvingen*. (Hvorfor helten ikke til slut får sit teglværk i Pirup ligesom

Axel sin gård, er der gjort rede for i en forfatterkommentar i slutningen af *Ekko'et*).

- f: Da Paul i Holland har været lige ved at kaste sig i den erotiske malstrøm (jfr. *sydfrugterne*), ser han i en vision Aïs (jfr. *klokkelyng*), og paradismyten (jfr. *ribsbuskene*) fastholder hans kærlighed til hende. Dette svarer nøje til en vision, Axel får efter at have været på vej til at gøre noget forkert (bukke under for spilleliden-skaben). Axel får i øvrigt denne art påmindelser om den rette vej adskillige gange.
- g: Det er Jochum Ras og hans far (altså tidligere venner), der søger at frarøve Paul den kvinde, han elsker. Dette træk svarer ganske til den rolle, grev Fritz og dennes far i *Arvingen* spiller i forholdet til Astrid og Axel.
- h: Peer Jægers (bemærk hans svaghed for alkohol) påvirkning af dren-gen Paul er en parallel til den noget forsumpede ritmesters mar-tialske indflydelse på Axel. Muligvis er der også sider af ritmesteren i Mortensen, jfr. hans fortid ved 1. Jyske og hans militære holdning til de etiske spørgsmål.

Der ville vel kunne findes endnu flere præcise paralleller mellem de to værker, men de anførte eksempler må være tilstrækkelig dokumen-tation for, at *Ekko'et* kun i det ydre (miljø) er udtryk for en fornyelse i Gs forfatterskab.

Det er nærliggende at sætte novellens ydre lighedspunkter med tid-ligere værker i forbindelse med dens lange *mulige* tilblivelsestid (som-meren 1865 – begyndelsen af 1869): Jo mere G arbejdede med sagen, desto mere nemesis-udspækket blev den, og desto mere nærmede resultatet sig hans faste romanskema. Det er sandsynligt (men også kun sandsynligt, idet der ikke foreligger bevis i form af manuskript-udkast), at G oprindelig har tænkt sig at skabe en mere episodisk digtning omkring *pigen og ekkoet* (jfr. tidligere cit. *Br* II, 113), muligt en kort ting med kvindelig hovedperson og et almuepræg, der som i *VæGraa* skulle komme indefra. Men noget sådant kunne han kun gøre, mens han endnu havde det jyske stof i øret (sml. den meget hurtige udgivelse af *VæGraa*). Hvorfor arbejdet med *Ekko'et* trak i langdrag, ved vi ikke noget konkret om.

Den væsentligste indvending mod *Ekko'et* er ikke den brede fortælle-stil, som er (og især var) en legitim løsning af den episke digters op-gave, men derimod det tidligere antydende meget fortænkte i nemesis-

strukturen, at alt direkte og foregribende *postuleres* at være skæbne eller i det mindste viser sig at få skæbnesvanger betydning senere. I en relativ kort episk form som denne slår det konstruerede endnu tydeligere igennem end i en stor roman som *Arvingen*. Det er ikke så meget forfatterens antydninger og heltens anelser (eksempelvis (387) om den gale kurs), som de helt ordrette citater, indlagt som momenter i skæbnestrukturen, der virker uacceptable i kunstnerisk henseende. De tre mest typiske eksempler er:

- A: Pauls ubevidste gentagelse af Aïs spørgsmål til ekkoet: »Vil du være min Kjæreste?« (354) og den deraf følgende misforståelse.
- B: Gentagelsen af Pauls udfordring (350) senere, da han hænger i takkelagen som et offer for vinden og havet (»Nu blæser det ham et Stykke« (390)).
- C: Den hollandske pige (368) besvarer det spørgsmål, som skæbnen ikke ville lade Aïs besvare, jfr. A.

Den måde, Aïs misforstår Paul på, da han vil give hende stenen tilbage (396 f) har utallige paralleller i Gs dramatiske forsøg; man kan finde hele sider med dialoger af den art.

Til fyldstoffet i *Ekko'et* hører det digt, Aïs hævdes at have skrevet (363 f), og især den omstændelige måde, det præsenteres på. Såvel i *ReiV* som i *HRei* kommer G ind på almuens kærestebreve og kærlighedsdigte. Og i *VæGraa* lod han Marie og Karen udlægge det digt, Jens havde ladet »Digteren, Seminarist Anders Anst i Kragelund« forfatte (16). Der er ikke tvivl om, at Gs hensigt har været at stille denne lejlighedslyrik i den lidt nedladende ironis lys. Og i *Ekko'et* har hans mange omsvøb inden digtet tydeligvis også et formål, der ligger uden for værket²³. Hans egen magtesløshed²⁴ over for den metriske digtning har vel skærpet ironien, selv om Kyrre givetvis har ret i, at den dame, som kom ind i billedet under Gs udarbejdelse af *BrChol*, har forsvævet ham, da han udleverede amatørlyrikken til latteren²⁵.

Persontegning. Den væsentligste forskel fra *VæGraa*, man kan iagttage i Gs personkarakteristik i *Ekko'et*, er den ironiske belysning, forfatteren ofte giver sine figurer. Dette træk hænger nøje sammen med novellens bredde og hele den alvidende forfatterholdning. Den er knyttet til det lag i bogen, som ikke har noget egentligt med handlingen at gøre, men er helliget kommentarerne, der kan gælde miljøet som sådan (»— en Bemærkning, som dog sjelden blev gjort af Blokhus-

folk« (268)) eller rettes mod en enkelt person som fx skolelærer Mortensen, der med sin idelige profetiske²⁶ tale isprængt militære termini er en art komisk figur. Men det bemærkes, at dette lidt latterlige præg ikke forhindrer ham i at have en funktion som det skæbnens redskab, der til slut klarer begreberne (jfr. også Levi i *Ravnen* og majoren i *En Jul paa Landet*). Mortensen er i øvrigt en af Gs mest originale frembringelser, fhv. underofficer ved 1. Jyske og formedelst en »i alle Maa-der upaaklagelig Opførsel« i forbindelse med tidens gryende interesse for gymnastikken ansat som lærer for Pirup og Hune. Som Jonas for de niniviter præker Mortensen omvendelse for kystbefolkningen. Luften på egnen siges nemlig at være sådan, at selv lovkyndige teologer fra Universitetet, der kom over som præster, »ikke længer grant kunde see Forskjellen mellem Mit og Dit, hvis 'Dit' laa i Vandet« (283). Som påskud for sit ønske om at tegne Mortensens portræt i fuld størrelse – han får et helt kapitel – anfører G den store betydning, skolelæreren havde og fik for Paul.

Jochum Ras og hans far viscer sig begge at være mindre hæderlige typer, hvorfor G har givet dem fællestræk i det ydre, især det stive, vigende blik (271 f). Modsat kendes fra romanerne Gs »fysiognomirigtige« helte.

Markant blandt personerne står Peer Jæger²⁷, en gudsforgåen krop, der ikke ønsker hjælp af de højere magter. Han er nok overtroisk (280), men reagerer voldsomt mod, at der er tøjleri (ekkoets hævn) med i spillet, da Paul er i livsfare: »Aa, Sludder! [. . .] Ingstrup Nisser skal it raade paa Blokhush Strand, saalænge a har Veir i Livet at blæse igjen med« (390).

Selv om G (jfr. note 19) har forlenet forholdet mellem Paul og Aïs med det erotiske lykkesymbols gyldne skær, har han ikke berøvet dem deres solide jyske tankesæt. Et par træffende eksempler i form af replikker skal anføres. Da de to i den øde klit pludselig går mellem vilde roser, besvarer Paul Aïs' overraskede udbrud med ordene: »Ja, her er god Grund underneden; hele Banken er Ler!« (307). Forfatteren undlader i denne forbindelse ikke at gøre opmærksom på drengens manglende sans for den symbolske udlægning. Endnu mere praktisk-fornuftig er Aïs' svar, da Paul tilbyder at skyde en af de ryler, hvis færden de sidder og betragter: »Aa, nei; der er jo Ingenting paa de smaa Stakler!« (309).

Degnefamilien i Saltum er karakteriseret på en ejendommelig måde, som hænger sammen med Gs nemesisformål. Degnekonen vil have Aïs

gift med Jochum Ras, bl. a. fordi hans farbror *næsten* er blevet kammeråd. Fru Tolne ville have været præstekone, men blev degnekone, datteren skulle have været døbt Ayessa, men kom til at hedde Aïs og »det fulgte heraf, næsten som Skjæbnens udtalte Villic, at Aïs skulde giftes ikke med Sønnen, men med Brodersønnen af en Kammerraad« (375). Denne dybsindigt udtænkte konsekvente skavank i degnefamilien forhold, må man tilbage til *Arvingen* for at finde en parallel til m. h. t. fortænkthed (fx: enkes datter/enkes søn; sml. *Arvingen* s. 168 og 22).

Om nogle enkelte personers forhold til virkeligheden kan man læse i den anførte artikel af C. Klitgaard, jfr. note 2.

Sprog og stil. De sproglige og stilistiske virkemidler i *Ekko'et* må naturligvis falde i to forskellige grupper, alt efter om de forekommer i de jyske dialogpartier eller i forfatterens beretning i 3. person. Der er dog overlapninger, idet fortælleren også farver sin egen stil med dialektord, figurer og billeder hentet på stedet.

Som i *VæGraa* indgår i ordstoffet en lang række tilnavne, som i høj grad er med til at give fremstillingen liv. Ofte forklares deres besynderlige oprindelse. Det gælder Hester-Paul²⁸ (267f), Sti Andersen (266f) og Døde Anders (319). En enkelt gang konstateres blot det underlige navn: Halte-Ib om en husmand, der ikke halter (335). Gs etymologi (279) for Peer Jægers tilnavn er iflg. Klitgaard fejlagtig (se note 2).

Hypotagmer af typen »Ingstrup Nisser« (390) og »Saltum Ribbuske« (368) uden s er ægte jyske²⁹ og må formodentlig være opfanget på stedet. Sognefogdens »Ja, aa, ja« (400) med det noterede, omfattende betydningsområde, er et meget fint iagttaget udtryk for dialektens reserverede manér.

Oratio tecta forekommer fx side 332: »Jo, Poul [trykfejl for Paul] kjendte dem; det var Blokhusfolk alle Fem.« Som indledning til det ejendommelige indskud (handlingsreferat), der (327–29) måske under indflydelse af det foregående alment beskrivende stykke (326–27) er holdt i præsens forekommer en variant af den dækkede direkte tale. Ordene »Præsten har kaldt Paul ind til sig« viser, at det følgende er præstens tale i dækket form, selvom den direkte forms præsens er bibeholdt. Passagen (sidste halvdel af s. 327) slutter med direkte tale, men uden anførselstegn. Hele afvigelsen fra de gængse episke former på disse sider kunne tyde på, at den første del af 4. kapitel ikke er

blevet endeligt udarbejdet inden trykningen. Naturligvis kan der være tale om bevidst tempusvariation, men det forekommer blot i så fald vanskeligt at se hensigten med, at såvel handling som dialog og tanker refereres under ét på denne måde.

»Dækket tanke«³⁰, som i den folkelige fortællestils ofte meget komplekse form er mindst lige så almindelig som oratio tecta, og som kan være uhyre vanskelig at skelne fra denne, optræder vel i udtrykket: »Jo, saa vilde han selv strax lidt mere« (355).

For de fleste personers vedkommende er dialekten gengivet i antydet form med »a« og »it« (se note 15) som i *VæGraa*. I enkelte tilfælde antydes dialektudtale i andre ord, fx hos Peer Jæger: »mæselv« (336). Ais og Paul samt skolelærer Mortensen siger »jeg«, hvad den sidstnævnte ganske uden held søger at få sin kone til også. Smlg. lærerdat-teren i *VæGraa*, der benyttede begge former for at »holde sig i nogen Øvelse med at være dannet« (13). Kortformer som »ha'e« og »gi'e« (336) skal næppe angive dialekt, men blot talesprog.

Forfatteren kan på kommentarplanet fremhæve virkningen af de anvendte lokalfarvningsingredienser, som i følgende tilfælde, hvor Jochums replik kontrasterer til kommentaren (det franske):

»Ja, aa, ja; har man it Lyngtørv, saa brænder man Komøg«, hvor-med han utvivlsomt vilde tilkjendegive, at Pauls Opfindelse kunde være god, faute de mieux. (324)

Man er her Poul Møllers stil i *Lægdsgaarden* endnu nærmere end i *ReiV*.

Kontrasten er en dominerende stilfigur i værkets berettende partier. I ironien virker kontrasten mellem form og stof. I beskrivelsen af Mortensen og i hans egne replikker eller – som oftest – monologer er kontrasten mellem det gammeltestamentlige og det militære morsomt udnyttet. Hans bibelhistoriske fortælling blandet op med garnisonserindringer (287 f) er et komisk mesterstykke. Ganske kort og præcist er denne kombination udnyttet i flg. replikreferat: »... det [...] var reglementsstridigt, ja en Vederstyggelighed« (284). Der ligger også en spænding mellem stil og stof i Gs brug af klassiske elementer i sammenligninger (268: Centaurer, Poseidon og 271: Aristides). Ved at sammenligne Rasmus Jochumsen med Aristides opnår G samtidig at udlevere egnens opfattelse af ret og hæderlighed.

Ophobning af beskriverled, som også kan iagttages tidligere i forfatterskabet (se fx *FogSk* I, 198 og II, 217), findes i rigt mål i *Ekko'et*,

især i de naturbeskrivende partier. Af i alt en halv snes typiske eksempler (hovedsagelig asyndetiske) skal anføres følgende fra indledningen: »... den bølgende, sønderrevne, af Storm ruskede, hvidgraae og matgrønne Klitstrækning tilhøre« (262). Også et enkelt adjektiv kan G vende og dreje for at opnå samme effekt som ved en række varianter: »hun var saa ulykkelig, saa besynderlig ulykkelig; thi egenlig ulykkelig var hun heller ikke« (353). I dette treleddede udtryk er 2. led ikke en forstærkelse af 1. m. h. t. »ulykkelig« (med stigende emfase fra »saa« til »saa besynderlig«); 3. led viser, at det er på »besynderlig«, hovedvægten hviler i det 2. led.

De to analyser har vist flere forskelle end lighedspunkter mellem *VæGraa* og *Ekko'et*. Selv om der i de korte kulturkommentarer i *VæGraa* var mindelser om folkloristens holdning til stoffet, er rejse-bogsforfatteren meget nærmere i *Ekko'et* (jfr. fx de direkte læserhenvendelser). I beskrivelsen af Blokhus anbefales stedet ikke direkte som turistmål som i *ReiV*, men det nye gæstgiveri nævnes da!

Som det er antydnet ovenfor, kan forskellen i komposition, stil og holdning måske have noget at gøre med den korte henholdsvis lange tid mellem indtrykkets modtagelse og det færdige arbejdes udgivelse; især kan denne tidsfaktor meget vel være forklaringen på *Ekko'ets* overensstemmelse med Gs udviklingsromanskema. Noget tydede på, at en interessant lokalstofilg kerne også skulle have været det bærende i *Ekko'et*.

Som de to tekster nu foreligger, har de knap andet til fælles, end at der i begge tilfælde er tale om en kærlighedshistorie, som trods mange forviklinger undervejs når frem til en lykkelig slutning. Miljøet er nok i begge tilfælde almuens, men dog forskelligt for de to fortællinger.

Karakteristisk er det, at den stramme episodedigtning *VæGraa* ender i en pointeret scene med fuldt motiveret dækning i den indre handling, mens den snakkesalige og malende vendsysselske fortællings slutning spiller på udenværkerne. Gs lærermester i det jyske, Blicher, beherskede og anvendte som ramme for *sit* lokalstof begge former, den knappe og den snaksomme.

I den ene fortælling hersker psykologien, i den anden huserer nemesis³¹. Når også den sidste må siges at være læseværdig, er det – ofte nærmest på trods af handlingen – i kraft af lokalbeskrivelsen og den charmerende forfatterholdning, der især ytrer sig i de kommenterende omsvøbs ironi.

NOTER

(1) Da der ikke foreligger nogen definitiv videnskabelig udgave af Goldschmidts værker, henvises i det flg. til enkeltværkerne i førsteudg. Således vil sidetal i forbindelse med *Ekko'et* (og *Den flyvende Post*) referere til *Smaa Fortællinger*. Flg. specielle forkortelser er anvendt (trykkeåret er overalt det faktiske): *Br I–III* Breve fra og til Meir Goldschmidt. 1963. *BrChol* Breve fra Choleratiden. 1865. *BrF I–II* M. Goldschmidts breve til hans familie. 1964. *FlyvP* Den flyvende Post. 1868. *FogSk I–II* Fortællinger og Skildringer. 1863–64. (III = *Arvingen*. 1864). *HRei* En Hedereise i Viborg-Egnen. 1866. *KjHist* Kjærlighedshistorier fra mange Lande. 1867. *Kyrre I–II* Hans Kyrre: M. Goldschmidt. 1919. *LivsER* Livs Erindringer og Resultater. I. 1876. *MB:Gfo* Mogens Brøndsted: Goldschmidts fortællekunst. 1967. *MB:MG* Mogens Brøndsted: M. Goldschmidt. 1965. *NogS* Nord og Syd. (U = Ugeskrift). *ODS* Ordbog over det danske sprog. *PolBem* Nogle politiske Bemærkninger og Notitser. 1864. *RabE* Rabbi Eliezer. 1861. *RabR* Rabbi'en og Ridderen. 1869. *ReiV* Dagbog fra en Reise paa Vestkysten af Vendsyssel og Thy. 1865. *SmaaFo* Smaa Fortællinger. 1868–69. *VæGraa* Den Vægelsindede paa Graahede. 1866. – (2) Om G og Blokhus har C. Klitgaard skrevet i *Tidsskr. f. jødisk Hist. og Lit.* III, 1921–25, s. 176 ff. Heri behandles bl. a. forholdet mellem virkeligheden og fremstillingen i *Ekko'et* (strandingen, Peer Jæger, Mortensen og Madam Bils). – (3) Såvel *Kyrre* (II, 104) som *MB:MG* (159) anfører, at dagbogen før udg. i bogform blev trykt i Ill. Tidende. Dette gælder kun 4 brudstykker, der valgtes efter egnethed til at trykkes sammen med illustrationer af marinemaleren C. Neumann. Se numrene for 29.10., 5.11. og 10.12. Omkring sidstnævnte dato udkom bogen, som i Ill. Tidende blev anmeldt 31.12. – (4) Det norske *Litterært Tidsskrift* (I, 1866, s. 223–26) dadler i en i øvrigt positiv recension G for at være for national. Begrundelsen er Gs udeladelse af slette og smålige træk, som han anså for »individuelle, ikke nationale; men hvorfor han ansaa dem for individuelle, har Goldschmidt undladt at oplyse.« – (5) Selv om Ålborg-afsnittets politiske indhold svarer nøje til synspunktet i *Arvingen* og *PolBem*, undlader Cl.P. ganske at kommentere det. Siden anmeldelsen af *Arvingen* og Gs svar i det polemiske mesterstykke *PolBem* var forholdet mellem Cl.P. og G ved Bjørnsons mellemkomst bedret betydeligt. Utilbøjeligheden til at udsætte sig for en personlig persiflage af lignende træfsikkerhed som den i *PolBem* kan vel også have spillet ind. – (6) I modsætning til *ReiV* (jfr. note 3) blev *hele HRei* bragt som føljeton i Fædrelandet i november 1866 (nr. 258–62, 264–66, 268–73 og 276–78). Derfor havde dette blad ingen anmeldelse af værket. Efter annoncering (3.12.) blev det blot konstateret udkommet (7.12.1866). – Det er derfor mere end besynderligt, at Valdemar Andersen i nyudg. af *HRei* (1954) refererer og polemiserer mod Cl. Petersens anmeldelse af bogen! Den kritik, der sigtes til, er tydeligvis artiklen om *ReiV*. Se Fædrelandet 27.1.1866. – (7) Om mulige modeller fra det virkelige liv kan man læse i *Slægtsgaarden*, aug. 1955, s. 1–8 (Hans Ellekilde) med henvisninger, samt i Tage Kaarsteds *Almueskæbner*, 1961, s. 73–82 (med henvisning til arkivmateriale). Se endvidere *Fra Viborg Amt*, 1958, s. 98–116, *Århus Stifts Årbøger*, 1960, s. 124–30, samt noterne til V. Andersens forkortede udg. af *HRei*, Kolding 1954. – (8) Den frygt for lokalbefolkningens reaktion, som G spørger med i *Ekko'et* (fx 382 f), viste sig begrundet; sml. Klitgaard, jfr. note 2.

– Det forekommer ejendommeligt, at G i *VæGraa* har ladet maleren Støje bære samme navn som den lærer, han har lånt træk hos. Denne Støje var i 1866 skoleholder i Silkeborg og døde først 1883. Sml. Kaarsted i *Arhus Stifts Årbøger* 1960. – (9) Se H. Hjorth-Nielsen i *Personalthist. Tidsskr.* 9. Rk. I, s. 27 ff. Selv om G i den pågældende passage i *HRei* lader professoren antyde, at han ingen vegne kan komme med myndighederne, fordi han ikke tilhører det nationalliberale parti, har man lidt svært ved at tro, at G virkelig skulle have været et tidligt offer for de hemmelige kartoteker. – (10) Også her forsøger G sig med en etymologisk forklaring. Han mener, at ordet *Daas* er *ås* med tilføjet *d* for allitterationens skyld. Ordet kommer imidlertid af *døjs*, jysk for *dysse*. Se *ODS* (*dos*) og Feilbergs ordbog (*døjs*). –

(11) Iflg. dagspressen (se annonce i Fædrelandet 1.10.1866) må *VæGraa* være udkommet på dette tidspunkt trods titelbladets 1867. Sml. Ph. Weilbachs anmeldelse i Berl. Tidende 10.10.1866, hvor trykkeåret anføres som 1867. – (12) Brandes sammenligner Gs jyske skildringer med Blichers og karakteriserer G som »den litteraire, hyperæsthetiske, kosmopolitisk dannede, ethnograferende« uden i øvrigt at frakende denne holdning dens fortrin. Bemærkningen i *HRei* om konen, der ikke var så villig til at byde G logi, da hun frygtede, at »en saadan Kjøbenhavn var vanskelig eller 'hyperæsthetisk', som en Anmelder i hendes Sted vilde sige« (77), har således speciel adresse til Brandes. – G var med føje skuffet over den ringe opmærksomhed, pressen viste hans jyske bøger. Bl. a. herom skrev han en forteale til brug i *HRei*, men lod den ikke trykke (se *Kyrre* II, 130 f). – (13) *Kyrre* (II, 109 ff) tager sit udgangspunkt i Gs teori om menneskets personlige udvikling som optagelse og forvandling af gift eller næring (*LivsER* 128) og sammenstiller Karen Graa med Else Frederiksen i *Ravnen* og Hedvig i den sene nemesisdemonstration *Gift*. Kyrres formulering: at motivet i *Gift* »behandles [...] med den samme logiske Følgerigtighed« som i *VæGraa*, synes ikke – omend udtrykket nok ville have gefaldet G – nogen træffende beskrivelse af en psykologisk udvikling, hvis væsentligste karakteristik netop er de overraskende afvigelser fra det »logiske«. I *Seks patografiske miniaturer*, 1966, har Ib Ostfeldt en passant beskæftiget sig med *VæGraa*: »Driften er pludselig blevet vakt hos den purunge pige og dermed en dulgt angst for dens realisation« (67). Uden nogen kompetence på dybdepsykologiens gebét må man have lov at stille sig tvivlende over for Ostfeldts betragtninger, ikke mindst når han hævder, at tilfældet (seksualangst) kureres »ved en håndfast behandling af den fornuftige ægtemage.« Karens »tilfælde« er kureret, da hun har fået Jens; det er *hans* ed, der står i vejen for forholdets seksuelle realisation. – Endelig forekommer Ostfeldts kritik af *sujettet* som mindre karakteristisk for miljøet temmelig malplaceret, eftersom stoffet er hentet på stedet, og netop det unikke motivs spænding mod miljøet er et af fortællingens hovedvirkemidler. I en analyse med mange rigtige iagttagelser imødegår Brøndsted Ostfeldts parallel mellem Holbergs og Gs *Vælsindede* (*MB:Gfo* 311 ff). Selv ser Brøndsted i Karens psyke »det jyske urstof, sjælens sære vildskud, som århundreders kultivering og bondesamfundets konventioner ikke har fået bugt med.« – Iflg. nærværende analyse må man vel (lade sig nøje med at) beskrive Karens forlovelsesodyssé som begrundet i en psykisk interferens af medlidenhed, trods og – naturligvis – erotik. – (14) Udtrykket »som hun selv

sagde senere» (41), er måske et forsøg på at antyde, at historien er blevet fortalt til forfatteren (så den via forskellige mellemled kan føres tilbage til Marie). Naturligvis kan formuleringen også være et eksempel på den alm. forfatteralvidenhed, som ellers direkte modarbejdes i en række tilfælde, hvor G lader uvidende om sine personers tanker (exx: »Det foer maaskee Karen gjennem Hovedet, at . . .» (28) og »... syntes Karen maaskee» (33). – (15) *VæGraa* må i dialektal henseende placeres i det vestjyske område. I Gs prøve på jysk mundart (12) springer nogle unøjagtigheder i øjnene: at for *te*, manglende apokope i tre verbalformer, *Haand* for *ho'n* (langt *o* med stød), tvivlsomme diftonger i formerne *raut* og *wivte*, samt *beile* brugt dels med præpositionen *te*, dels med objekt: *mæ* (der er næppe belæg for den sidste konstruktion; derimod er verbet ofte i jysk forbundet med *ad* i stedet for med *til*, jfr. Feilbergs ordbog). Den ualm. brug af *a* s. 71 (»det er *a*, der var taavelig«), hvor man som prædikatsled skulle vente oblik form, må vel bero på en misforståelse. *Jysk Institut* har kun noteret ét paralleltilfælde: »Huem dier aad, de var *a*« (Mar. Kristensen og Brøndum-Nielsen: *Gammeltdags skæmt*, 1916, s. 15 f), som Peter Skautrup i ordbogsmask. antyder kan være spøgende sprogbrug. I sin anmeldelse af *VæGraa* (optr. i *Konst og Æsthetik*, 1870, s. 384 ff) indvender Ph. Weilbach imod Gs vekslende brug af *it* og *itte*, at den sidste »langtrukne, slæbende» form ikke er jysk, hvilket han iflg. *Kort over de danske folkemål* (nr. 79) har ret i; i dialektafsnittene i *Ekko'et* benyttede G da også kun den apokoperede form. Fædrelandets anmelder (1.12.1866) tillader sig at korreksere Gs *Lidkjøb* (17), som han mener rettelig burde være *Ligkjøb*. De to former har imidlertid samme betydning og er blot lydlige varianter (jfr. *ODS*). – (16) Denne udeladelse hører dog ikke *kun* det folkelige fortælleprog til. Jfr. fx *BrF* II, 33 og *SmaaFo* 237, ligesom formen i *Ekko'et* (293) er benyttet i de alment betragtninger og næppe med specifik folkelig intention. – (17) D. Simonsen har i *Goldschmidtiana* II, IV og V i *Tidsskr. f. jødisk Hist. og Lit.* I, 1917–19, peget på en række af Gs fejltagelser i benyttelsen af jødisk-sproglige elementer i miljøbeskrivelserne. Der er næppe alvorligere misforståelser i det jyske end i det jødiske (se noterne 15 og 20). Som bekendt var Gs forgænger og mulige læremester i jysken, Blicher, heller ikke nogen præcisionens mester m. h. t. dialektgengivelsen, men sammenblandede suverænt vest- (Thorning) og østjyske (Spenstrup) træk. – (18) Se især Fr. Dreier: M. A. Goldschmidt, et Litteraturbillede, 1852, s. 23 ff, Brandes' anmeldelse af *RabR* i III. Tidende 4.4. + 11.4. (incl. tillæg) 1869, samt Erik Bøghs usmagelige polemik i *Dit og Dat fra 1869*, 1870. – (19) *Paul* introduceres (268) i et solnedgangsbillede: »... den stærke, smukke Dreng, der paa de lange Bølger med de hvide Kamme syntes midtvejs mellem Solen og den lysende Strand«. *Aïs* beskrives første gang således: »Hun var i hvid- og rødtribet Kjole, og Indtrykket, som den Kjole tilligemed hendes lyse Ansigt gjorde paa Paul, var, at han blev mindet om Blomsten paa Klokkelyng« (302). Sol- og farvesymbolik hos G er et emne, som det ville kræve en selvstændig afhandling at redegøre for. Men der er næppe tvivl om, at solens gyldne skær ofte i forfatterskabet optræder som en art erotisk lykkesymbol, jfr. fx *NogS* 1849 U II, 119, *BrChol* 38, 79 og 117 samt *VæGraa* 61, 79 og 83. SmI. *LivsER* 387. I den centrale forlovelsessituation i *Ekko'et* (315) er solskæret næsten skematisk anvendt som betingelse i to parallelle passager: a) »*Aïs* var kommen et Par

Skridt foran Paul og vendte sig om. Skjæret af den synkende Sol faldt da paa hendes Ansigt og hele Skikkelse, og hun var ganske gylden.« (Han giver hende sin gave). b) »Hun standsede et Øieblik [...] og da han vendte sig for at oppebie hende, stod han for hende i Guldskjæret.« (Hun giver ham sin gave). Om naturen og dens magter som symboler se også *MB:G Fo* 306 ff. – (20) Vilh. Andersens benyttelse af dette navn (III, 653) som eksempel på Gs usikkerhed i det jyske er en ret grov misforståelse, eftersom navneformen hos G ikke blot er forklaret (302 f), men også udtrykkeligt har en – omend søgt – funktion i karakteristikken af degnefamilien (375). Derimod er der andre tvivlsomme »jyskheder«, som Vilh. Andersen kunne have kastet sig over. Ordet *Daa*, som iflg. G skulle betyde *Kraft* (299), ses intetsteds afhjemlet. Feilbergs *do* (I, 190) er der næppe tale om. G (og hans læsere) har vel forbundet det mystiske *Daa* med *dåd* eller måske ubevidst associeret et aflydsforhold til *duelig* analogt med fx *formålformue*. – *Hin om*, som G selv oversætter ved *hvad om* (209 f) er klart en fejlhøring for det alm. jyske *end om*, som G vel ud fra den spørgende betydning har ment burde have et *h* som så mange andre interrogative pronominer. – En lang række gloser af jysk (ofte speciel vendsysselsk) proveniens er imidlertid anvendt ganske korrekt, fx: *gjæv* (267), *svænge* (267), *prange* (269), *sløu* (273), *dørrede* (280), *krantis* (299), *Boile* (314), *bander it* (334), *svirende* (336). Dialektens tre grammatiske køn afspejles i *hun* (300) om stranden. –

(21) Pigens hollandske sprog mindsker tilsyneladende ikke replikkens chokvirkning på Paul, lige så lidt som sprogvanskeligheder gjorde sig gældende, da Axel i *Arvingen* (416 f) hørte faderens velsignelse af den syriske arabers mund! – (22) Den sandsynligste betydning er *klitbrud*; jfr. *Jysk Instituts* optegnelser. Muligvis en åbning i kystklitrækken, så man kan køre op igennem (vende) med vogn (sml. *hverfa*). C. Klitgaard lægger i *Saml. til Jysk Hist. og Topografi* 3. Rk. III, s. 85–92, vægten på funktionen: *græsning*. Derimod er Feilbergs *signalstang med kurv* (I, 693) mindre sandsynlig. – (23) G anfører i *Ekkø'et* (363), at karle og piger på landet ofte får skrevet kærlighedsdigte hos »en kyndigere Person, en Seminarist eller en Kokkepige.« Jfr. også sammenstillingen »Digteren, Seminarist« i *VæGraa* (16), som hentyder til C. A. Thyregod, der var en svoger til den person, som havde været Gs nærmeste model for Jens Uhrmager (se Ellekilde jfr. note 7). Det er sikkert heller ikke uden ironi, at G lader en »rigtig, examineret Seminarist« (329) erstatte den farverige Mortensen. Sml. endvidere *HRei* 141. Helt barok er komikken i seminaristens etymologiske udlægning af ordet *kompas* i *HRei* (174). – (24) Jfr. også: »Enhver, som har prøvet paa at digte« (364). Et par brevsteder viser denne magtesløshed. I september 1861 skrev G fra England til Kr. Arentzen for at få ham til at korrigere versene i *RabE*, skrive en ny sang til 2. akt og bidrage med en versificeret slutning. Se *Br II*, 57 f. – Et brev til Chr. Richardt fra april 1867 er tydeligt selvironisk: »... hvergang jeg tænker paa at lave Poesi, gjør det ondt i min Rygrad« (*Br II*, 127). – Da *RabE* skulle omarbejdes til *RabR*, udbad G sig assistance hos Rudolf Schmidt. Brevet til ham 22.1.1868 er ganske morsom læsning (*Br II*, 140 f). – Yderligere belysning af Gs forhold til poesien får man af hans erindringer fra skoletiden i *LivsER* 168 ff. – (25) Se Ingeborg-afsnittet hos Kyrre (II, 112–22). Digtet »Den Første, og den Eneste« hævdes her at have haft betydning for Gs udformning af skildringen af bækken gennem

Pirups Hvarre i *Ekko'et* (307 ff). Digtet angives at være sendt til G efter Ingeborgs læsning af *FlyvP*. Dette kan imidlertid betyde 1866 (*Vintergrønt*) eller 1868 (*SmaaFo*). Versene er bevaret i NkS 4252,4° og bærer datoen 20.12., idet et efterflg. årstal – uvist af hvilken årsag – er raderet bort. Dog kan sidste ciffer tydes som 6. Digtet er altså skrevet umiddelbart efter første offentliggørelse af *FlyvP* december 1866. G kunne således meget vel have benyttet det; men det forekommer helt usandsynligt, at han i samme novelle på den ene side skulle udlevere Ingeborgs hele *digtforn* til latteren, hvad han notorisk gør (362 ff), og på den anden side skulle lade sig inspirere af et enkelt af hendes digte til den smukke skildring af bækken (307 ff). Der er da heller ikke konkrete tekstholdepunkter for, at det pågældende digt med det meget traditionelle og abstrakt udnyttede hav/elv-motiv bør ses afspejlet i *Ekko'et*. – Bækken gennem Pirups Hvarre optræder på en ejendommelig måde i Gs fortælling, idet den ligesom introduceres som et for læseren nyt fænomen ikke mindre end tre gange (262 f, 264 f og 307 ff). Man kan dog ikke heraf slutte noget m. h. t. Ingeborgdigtets evt. påvirkning, idet den sidste, større beskrivelse snarere må betragtes som resultatet af Gs ekstrarejse til Vendsyssel i september 1865, der havde fornyede studier af Pirup-bækken og Rye-åen som sit specielle formål (jfr. *Br. II*, 116). Allerede i *ReiV* (mere end et år før Ingeborgdigtet) er der skildringer af nordjyske bække og åer; beskrivelsen af Svenstrup-åen (56) bygger her på samme *iagttagelse* m. h. t. forholdet mellem vandløbet og havet, der med tværgående sandrevler spærrer udløbet, som den, der er udgangspunkt for den udbyggede skildring i *Ekko'et*. Heller ikke *katten, der leger med sin killing*, er et billede, som man behøver at søge Gs inspiration til *uden for* det foreliggende miljø. Alt i alt er Kyrres afsnit om Ingeborg-påvirkningen mere end noget andet en demonstration af den fare for misforståelser, som en uheldig kombination af biografisk metode og meddigtende fortolkning udsætter sig for. – (26) Vilh. Andersen skriver i *III. dansk Litteraturhistorie* (III, 653) ordret flg.: *Skoletæller Mortensen i »Ekkoet«, den jyske Nemesishistorie (i »Smaa Fortællinger«) er jødisk overmalet med Bibelsteder*. – Hvad enten det nu er Mortensen eller fortællingen, der påstås *jødisk overmalet*, viser stedet Vilhelm Andersens modvilje mod G. De mange skriftsteder er jo nemlig et helt rigtigt set integrerende element i vestkystpietismens miljø. Det er ikke noget jødisk, det er missionsk. – Esajas dominerer GT-citatrækken med 15 eksempler, hvoraf de to (320) fejlagtigt er tillagt Elias, hvis profet-rang dog er frataget ham i senere udgaver. Jeremias er citeret 6 gange, mens forbilledet Jonas kun bidrager direkte med skriftsted én gang. Mortensen kan sin GT incl. apokryferne (jfr. hentydningen s. 398 til *Tobiasbogen*), som på Luthers anbefaling holdt stand, lige indtil Vaisenhusets konkurrent Det engelske Bibelselskab ved en kongelig anordning af 11.5.1872 fik tilladelse til gennem sit danske agentur at udsende apokryfløse udgaver. Se herom P. G. Lindhardt: *Bibelen og det danske Folk*, 1942, s. 55 ff. – Lukas 23,31 (283) i en alm. forfatterberettende passage er vel en stilfarvende afsmitning fra figuren Mortensen. – (27) I *LivsER* (159) kan man iagttagte, hvorledes G har hentet en replik fra barndommen til karakteristik af Peer Jægers natur. Sml. *Ekko'et* s. 280. – (28) *Hester* er en jysk form, som især er alm. i Østjylland (det østjyske pluralis-r). Sml. *SmaaFo* 134, hvor G anfører parallellformen i »Tre Hjorter«. – (29) Mens

sådanne former med stednavn som 1. led vel især i rigsdansk er kendt i institutionsbetegnelser (fx Kolding bank) har de videre udbredelse i jysk. Ikke mindst stedremser kan opvise talrige eksempler. Se fx Feilbergs ordbog III, side 9 og 48. – (30) Referat af de forskellige termini for dette fænomen i Willy Dahl: Stil og struktur, 1965, 93 f. Dahl anfører selv *observatio tecta* som en rimelig betegnelse på grund af analogien med *oratio tecta*. Man kunne imidlertid tydeliggøre udtrykket og dog bevare denne terminologiske lighedannethed ved at foreslå *cogitatio tecta* som en egnet terminus. – (31) *Nemesis* var – og ikke mindst blev – et (næsten *for*) betydende begreb for G. De to tekster, der er behandlet i nærværende arbejde, har imidlertid ikke givet anledning til nogen detaljeret redegørelse for *nemesis*begrebets udvikling i løbet af forfatterskabet, hvorfor ordet *nemesis* på de foregående sider er anvendt i gængs betydning uden andre goldschmidtske nuanceringer end dem, der fremgår direkte af sammenhængen.

Georg Brandes – Vilhelm Andersen

Supplement til deres brevveksling

Af STEEN JOHANSEN

Ikke længe efter at brevvekslingen mellem Georg Brandes og Vilhelm Andersen var blevet offentliggjort i Danske Studier 1967, erhvervede Det kgl. Bibliotek to hidtil ukendte Brandes-breve, hørende til samme brevveksling. Det ene var dateret 22.10.1903 og hørte således hjemme mellem brevvekslingens nr. 11 og 12; det kan da nummereres 11a. Det er til dette brev, at Vilh. Andersen hentyder i nr. 12 med ordene: »Allerede da De i Fjor skrev til mig i Anledning af 'Bjørnson-Myten'« o. s. v. I noten hertil bemærkede jeg, at det omtalte brev ikke var bevaret, hvilket altså var en fejltagelse. Det andet brev er dateret 16.5.1922 og udgør Brandes' svar på brev nr. 30. Det bør da nummereres 31. G. B. kom således både til at begynde og at afslutte brevvekslingen.

Brevenes ordlyd er følgende:

11 a

22 Oct 03

Kjære Doctor

Tak for Bogen¹, som jeg lige strax har løbet igjennem og som glæder mig meget, ikke blot fordi jeg selv er rost deri. Den giver et meget smukt Billede af Deres egen aandelige Personlighed, sund og sær.

To usle Bagateller: jeg skrev ikke til Hertz' 70. Aars Fødselsdag men simpelthen i Anledning af en tilfældig Opførelse af Debatten i Politivennen. Begyndelsen er strøget².

Es bildet ein Talent sich in der Stille er ikke af Schiller. Leonore siger det i første Akt af Tasso; hvor har De kunnet glemme det³!

Bjørnson-Myte er baaret af et udmærket Indfald og er aandfuldt gennemført. Men var det ikke Myte, saa var Psykologien deri ufuldkommen. De kjender ikke Bjørnson tilgavn. De har Ret i at tillægge ham de ypperlige Egenskaber, han har. Men De overser to, som De vel heller ikke kunde læse Dem til, hans Underfundighed – det lyder latterligt, ikke sandt? – og hans Forsigtighed. Thor var hverken underfundig eller forsigtig. Forsigtigheden er des mærkeligere som den er forbunden med stor Dristighed (*Kongen* f. E. var for sin Tid en yderst

dristig Bog) men den er der¹. Underfundigheden er des mere forbausende, fordi den er forenet med Aabenmundethed, Ærlighed og Grovhed. Men mon De ikke overhovedet – ikke blot, hvor det er nødvendigt som ved Mytedannelse – er for tilbøjelig til Simplificering? De elsker Symboler.

Deres hengivne

Georg Brandes.

31

Hr. Professor Vilhelm Andersen

Højstærede Hr Professor Med fuld Sandhed kan jeg give det Svar, at faa Ting paa Jorden sysselsætter mig mindre end mine danske Samtidiges Opfattelse af mig. Jeg gaar med Rette ud fra, at den som Regel ikke er gunstig; men den gør mig ingen Sorger, da jeg har meget andet og bedre at tænke paa.

Jeg nærer derfor ingensomhelst Bitterhed imod Dem. Jeg følte i sin Tid nogen Vrede, da De med en Overlegenhed uden Mage gav Dem til at rette Stil hos mig, lærte mig at skrive Dansk, som Skolemester holdt Dem op over de Ord, jeg tillod mig at bruge, fortalte Publikum at min Stil var saadan, at i den en Viking hilste paa en Justitsraad etc. De meddelte, at jeg skrev *Maag* for Svigersøn, men fortav, at Talen var om Alkinoos og at Ordet gengav en Oversættelse af Odysseen¹. Om én enkelt Lignelse, der undtagelsesvis fandt Naade for Deres Øjne, skrev De, at den stammede fra mine unge Dage, vistnok stod i første Del af min gamle Bog *Hovedstrømninger*, hvad den selvfølgelig ikke gjorde, og hvad De havde kunnet overbevise Dem om ved at aabne Bogen².

Men Deres Overlegenhed tillod Dem det ikke; De var overlegen, som Alverden i Danmark er, naar en Bog af mig skal bedømmes.

Bekendte viste mig paa Landet de mange Artikler af *Nationaltidende*, hvori De slog Dem til Ridder paa mig; af egen Drift læser jeg aldrig hvad der skrives om mig, kender det derfor slet ikke uden af flygtig Omtale.

De har jo *ingensomhelst Pligt* til at nære velvillige Følelser for mig. Ifald De virkelig skulde mene, at De gør det eller har gjort det, mener jeg, De skuffer Dem selv.

I Danmark trives man bedst som Skribent ved at holde sig i grundig

Afstand fra de andre, og naar man er til Aars, er det hele literære Liv i Danmarks smaa Forhold blevet En saa ligegyldigt, som det er i sig selv.

Det er nu, om jeg ikke fejler, fulde syv Aar siden at De i hine gamle Artikler angreb mig, min Irritation fra den Gang er for lang Tid siden fortrængt af andre Indtryk, og jeg har end ikke tænkt paa at rippe op i denne gamle Sag, saa Deres Brev savner enhver Anledning.

16 Maj 22

Deres ærbødige

Georg Brandes.

NOTER

11a. (1) Med bogen menes Vilh. Andersen: Litteraturbilleder, 1903. – (2) I »Litteraturbilleder« s. 86 havde V. A. omtalt et »lille Essay, han (s: Georg Brandes) for 30 Aar siden skrev om Hertz til Digterens 70-aarige Fødselsdag«. Dermed mentes artiklen »Hertz som Lystspildigter« i Illustreret Tidende 6.10.1867. Denne artikel var dog, som det også fremgik af dens begyndelse, skrevet i anledning af en opførelse af det af G. B. i brevet nævnte lystspil af Hertz. Men i optrykkene af denne artikel (i »Æsthetiske Studier«, 1878 og i bd. I af Saml. Skr., 1899) havde Brandes udeladt denne begyndelse. – (3) I »Litteraturbilleder« s. 145 havde V. A. henført dette bekendte citat (fra Goethes Tasso) til Schiller. – (4) Bjørnsons skuespil »Kongen« udkom 1877.

31. (1) Disse linier belyses bedst ved at gengive det herhen hørende afsnit af V. A.s anmeldelse af Brandes' Goethebog (jf. note 1 til brev nr. 29): »Bogen, hvis Udgivelsesmaade satte Rekord ved Subskriptionens hastige Forløb, synes hurtigt skreven, Ordene har ikke faaet Tid til at modnes. Stilen, der stundom har besværlige eller ildeldyende Perioder, har ikke den vægtige Lethed som i Brandes' klassiske Skrifter. Der forkommer, men sjældent, Germanismer, (»Les-sing fandt Bogen slap og umoralsk, thi ganske ugræsk i dens Følemaade«) og Gallicismer (»Ogsaa Lavater kom til Frankfurt – ogsaa han en Profet«) og saa foruden enkelte »Brandesismer« (»de Gernestore«), de ulykkelige, af Brandes i de senere Aar dyrkede Purismer, som man først forstaar ret, naar man oversætter dem. Paa en Side læses (om Goethe): »Snarsynet og Grundgranskningen (d. e. Intuitionen og Spekulationen) fuldstændiggjorde hinanden«, og (om Schiller): »Han selv var en Tvetulle« (d. e. Dualist). Georg Brandes' Sprogrensning, kendt fra Gennemsynet af de samlede Værker, er ugoethesk, fordi den er uorganisk. Foruden de nylavede Gloser f. Ex. *Maag* (for Svoger) ved Siden af Kancellistilens Efterlevere (*foranledige* o. lign.) – det virker, som om man saa en Justitsraad hilse en Viking paa Gaden«. – (2) Hermed tænker G. B. på følgende linier i V. A.s anmeldelse, hvor denne har påtalt Brandes' brug af billeder i visse tilfælde: »Sjældnere er de plastiske Billeder: »Om Hænderne havde den (Ungdommen paa Werthers Tid) Samfundets Haandjern og over dem Selskabets Kniplingsmanchetter« – det ser ud, som om det var taget fra et af Ungdomsskrifterne, hvad det vistnok ogsaa er (Emigrantlitteraturen?)«.

»Helten«. En tendensromans tilblivelse

Af ALFONS HÖGER

Omkring århundredskiftet begynder den krise i kunstnerens erkendelse af sig selv, som får ham til at tage sin tilflugt enten til agitation og propaganda, eller til et i hast opbygget elfenbenstårn. En indlysende forklaring på dette fænomen finder man hos Sven Møller Kristensen i hans bog *Digtingens teori* (³ 1962), p. 155:

Ved vekselvirkningen [mellem det frie, liberale samfund og digterens individualitet] kommer digteren i stigende modsætning til det praktisk indrettede samfund, den praktiske videnskab, journalistiken og den kommercielle litteratur, og tvinges derved til at hævde sin betydning på to måder: Dels ved at opdyrke hvad han har fremfor de andre: følelsesstyrken i oplevelsen, og den sproglige kunst til at udtrykke følelsen, hvad der let fører videre til det personlige »udtryk« som formål. Dels ved at optræde som seeren og revseren, profet og reformator, som den der viser de nye veje og »meddelelser« sine ideer til læserne. Det er de naturlige og rimelige reaktioner i den vanskelige situation. Digterens personlige udtryk, stilkunst, meddelelse, forkyndelse rykker i forgrunden.

Harald Kidde bør efter denne beskrivelse finde sin plads i den første af de to grupper, omend mange træk forbinder ham med den anden. Blandt hans egne udsagn og i biografierne finder man tilstrækkeligt med beviser for hans opfattelse af kunsten som et middel til at indvirke på omverdenen. Han siger om sin bedst kendte roman: »Jeg vil i denne bog vise, hvad, efter mit Skøn, et kristent Menneske er¹,« og angående forskellige negative anmeldelser af »Aage og Else I«, hvori han mere eller mindre udtalt bliver påduttet en l'art-pour-l'art indstilling, kommenterer han ophidset i et brev: »— jeg, som af min inderste Vilje og Overbevisning er Tendensdigter².«

Hos en forfatter, som karakteriserer sig selv som tendensdigter, må man forvente, at hans fremstillingsform har visse egenartede træk, for ikke at sige svagheder, som bærer vidnesbyrd om hans holdning. Et eksempel herpå finder man i den sentimentale og overlæssede slutning på »Helten«.

Tredie kapitel af »Helten«s anden del, hvor den sidste dags begiven-

heder finder sted, og hvor Clemens Bek afslutter sin livsberetning og dør, åbner med at tilhørerne forsamles i hans hytte. Disse udgøres af lægen Erik Lange, hans kone Ellen og pastor Honorius. Lucie Camrath kan udelades i denne sammenhæng. Da lægeparret nærmer sig hytten, ser de en oceandamper ligge stille ud for øen og en båd blive firet ned og styre mod land. Ellens reaktion bringer bådens passager i sammenhæng med Charon. Motivet med skibet og det underliggende motiv med dødsbudet, som nærmer sig deri, bliver genoptaget i Beks fortælling om sin drøm, og i hans beretning om sine to flugtforsøg fra øen. I sin fortolkning af drømmen bekræfter Bek indirekte Ellens ord. Derefter fortsættes med den episodiske fortælleform, som er bestemmende for hele værket. Bek fortæller, hvordan Lucie Camrath og pastor Tang ankommer til øen, hvordan han selv mister sin lærerstilling og bliver hjulpet af doktor Ørebro, og hvordan dennes datter bliver myrdet i et københavnsk bordel. Tolderen Vendelin gør ham efter Ørebros død opmærksom på en anden indtægtskilde osv., osv. Bemærkelsesværdig er endvidere Sivert Grūnaus opdukken, idet det er ham, som forfører Bek til dennes synd nummer to, til en rus. Fortællingen slutter med Beks bekendelse om, hvordan han er bange for blot at have levet og kæmpet for sig selv og ikke gjort noget for sine medmennesker.

Hermed afsluttes åbenbart den episodiske fortælleform. I det følgende vil forfatteren ikke længere simpelthen berette, han begynder at argumentere. Pastor Honorius og ægteparret Lange forsikrer Bek om, at de har lært meget af hans livsberetning, og at han i en anden og højere sfære end Jacobus Uz og prinsen har »forløst« øen og dens beboere. Som for at bekræfte dette dukker Ude Thysen op – det var ham, der var i robåden – og fortæller, hvordan erindrungen om Bek frelste ham fra at begå et mord og fra at leve et liv i synd. Sluttelig kommer Dorete, Beks ungdomselskede, til stede og udtaler sin tak og anerkendelse overfor den døde.

Omend Kidde i dette tilfælde var enig med sine kritikere i, at bogen ikke fortjente den overlæssede slutning, fastholdt han dog sin afgørelse som den bedste løsning på et dilemma. Han skriver:

Sømandens Historie er uundværlig ligesom Rammen, der ogsaa ganske rigtig er ret kedsommelig og tvungen, men det eneste mulige, fordi det lader os se Clemens som Olding og indeslutter de mangfoldige Aar. Jeg har prøvet talrige andre Udveje, men er stadig vendt tilbage . . . Har man møjsommeligt Sten for Sten, Tanke for

Tanke, muret saa stor en Bog op, har man sin Hensigt med hvert eneste Led og vil forsvare det. Intet staar jo tilfældigt eller uovervej³et.

For at forstå, hvilket dilemma her forelå, er det nødvendigt at indse slutningens betydning for værkets tilblivelse. Det var øjensynlig Kidde magtpåliggende ikke simpelthen at lade bogen ende med Beks død, men at lade ham opnå en særlig belønning – her bestaaende af medmenneskelig anerkendelse og udtrykkelig omtale af hans samfundsmæssige betydning –, en form for belønning som et lignende levnedsløb vel knap ville opnå i det virkelig liv, udenfor den hagiografiske litteratur. Her kunne man indvende, at Kidde skulle være tilfreds med at fremkalde denne anerkendende følelse hos sine læsere. Men tendensforfatteren har ikke længere tiltro til sine læsere. Han tør ikke overlade ham at udvikle de passende følelser og tanker, for hvem ved, om læseren overhovedet besidder denne evne længere. Måske han snarere ved konfrontation med et levnedsløb som Beks ville vælge sig Adams part, den mere begunstigede rival, som gifter sig med Beks elskede og dør som biskop, æret af alle. Fluktationen i det moderne, liberale samfund, hvor succes spiller så stor en rolle, tvinger Kidde til ikke længere at forlade sig på et system af faste, moralske reflekser, men allerede i værket selv at forevise læseren den rette reaktion på det læste. Mistro til læserens reaktion er et karaktertræk, som adskiller tendensdigteren fra sine medforfattere, og det er præcis denne mistro, som synes at have fået sit udtryk i slutscenen af »Helten« og i den dermed sammenhængende rammehandling.

I anden del af »De Blinde« forefinder vi en lignende situation som i »Helten«, blot med modsat fortegn. Der er hovedpersonen »faldet« til slut og skal straffes, her sejrer hovedpersonen og skal opnå sin retfærdige belønning. Bent tager med Helene op i bjergene, og som straf for ægteskabelig utroskab bliver de begge dramatisk henrettet af en ibsenskrullende lavine. Slutningen er til trods for sin tendens kunstnerisk overbevisende og organisk i romanens forløb.

I »De Blinde« bliver handlingen fortalt uden kommentar som en række scener, eller den bliver oplevet gennem Helene eller Bent. Det indebærer intet større spring i stilen, når handlingen på de sidste sider først opleves gennem Helene, derpå forevises som en scene og omsider berettes af en »fortæller«. Denne vekslen mellem scene, fortæller og oplevende person har optrådt før. I »Helten« har Kidde ganske andre vanskeligheder at kæmpe med. Det er let at finde en virkningsfuld

afslutning, som følger sig organisk ind i handlingen, når det gælder om at fremstille straf. Døden sikrer altid, også når den dikteres af en dusinforfatter, en virkningsfuld slutning. På den anden side forbød tendensens egenart Kidde at belønne Bek med ægteskab, eller med en scene som i *Det sene Kys*⁴. Det ville have været blasfemi at lade Bek genopstå eller fare til himmels for at vise, at hans død sluttelig betyder, ikke nederlag, men sejr. Og dog, hvad andet oplever vi, omend i afsvækket form, når Bek efter Ude Thysens udsagn er blevet til selve Gud for ham⁵. Hans beretning og de andres lovprisninger viser hen til den teknik, Kidde skulle anvende for at løse problemet. Hvad der ikke kunne ske i virkeligheden, nemlig opstandelse og himmelfart, skulle i hvert fald blive Bek til del symbolsk i hans eftermæle. Det synes at have været denne idé, som bragte Kidde til at benytte rammefortællingen, en form, som virkede gammeldags på hans tid og som han selv, som vi har set, betragtede som »tvungen«. Til trods herfor var denne form kun den logiske videreudvikling af tidligere ansatser, som man finder allerede i »Aage og Else«.

Den fremherskende sceniske og personlige fortælleform, som endnu i »Aage og Else« og »De Blinde« afbrydes af »fortæller«-passager, tvinger Kidde til i givet fald at lade sine personer selv fortælle begivenheder fra deres fortid. Lulls beretning om sin familie i anden del af »Aage og Else« er et tidligt eksempel herpå. I anden del af »De Blinde« bliver fortællingen i fortællingen suppleret af et flashback. Helene *genoplever* i »De Blinde«, pp. 284–297, i et flashback sit ægteskab med Pavels, mens vi pp. 347–377 hører Bent *fortælle* om sine lidelser. Denne teknik er i »Loven« og »De Salige« udviklet til yderste kunsthæder og findes også delvis i »Den Anden«. Niels Hildings og Henning Nordens flashbacks optager 20 pct. og 18 pct. af hele teksten, Ruts og Nannas fortællinger henholdsvis 28 pct. og 29 pct. Væsentlig er den retrospektive karakter, som disse tal lader erkende. Næsten halvdelen af teksten i begge romaner – »Loven« med 49 pct. og »De Salige« med 48 pct. opviser en forskel på bare én procent – er optaget af genfortælling af begivenheder i fortiden. Alt var hermed rede for teknikken benyttet i »Helten«. Vigtigt er ligeledes det dialektiske element, som er fremtrædende i »Loven«, og endnu stærkere i »De Salige«. I »De Salige« har hverken Henning Norden eller Nanna endnu fundet deres »lov«, som først fremtræder som en syntese af deres erfaringer. Forholdet mellem flashback og fortælling i fortællingen kan betegnes som en løbende, indbyrdes kommentar.

Det udgjorde altså ikke noget brud i Kiddes kunstneriske udvikling, da han i »Helten« gik over til at gøre begivenheder fra fortiden til eneste tema for en hel roman og at konfrontere dem med en rammehandling, der så at sige kommenterer dem. Men det var mindre heldigt først at spille kommentaren ud i sin fulde styrke i slutscenen, og omtrent udelukkende at anvende de foregående scener af rammehandlingen som naturlige afbrydelser af Beks fortælling. Som Boccacios – og andres – eksempel viser, er det væsentlig bedre at lade rammehandlingen begynde med et paukeslag end at afslutte den dermed. Da Kidde, som hans tre små romaner og »Jærnet« viser, havde en overordentlig fin sans for romanens tektonik, må der virkelig have været tungtvejende grunde til at bibeholde den engang valgte form. I denne forbindelse er det fristende at tænke sig, at »Helten« er bygget op over den sidste scene.

Som første argument for denne hypotese tjener den kendsgerning, at det kun er for slutscenen, som begynder med Ude Thysens optræden, at teknikken med de to tidsniveau'er er en væsentlig, ja uomgængelig forudsætning. Efter hvad Niels Jeppesen meddeler, blev anden del af »Helten« skrevet før første del⁶, så at første del dermed er udelukket af diskussionen. Hvad anden del angår, er den i sammenligning med første del så løst komponeret, at de enkelte episoder kunne optræde selvstændigt. En scene som Agnetes giftermål og død eller Jacobus Uz's ungdom er i sig selv afsluttede enheder, som på ingen måde fordrer en fortælling i to tidsniveau'er. I formal henseende er Ude Thyssen-scenen den første, hvor både rammehandling og fortælling i fortællingen udgør integrerende bestanddele af scenen. Det er derfor rimeligt at antage, at romanens endegyldige form som rammehandling blev bestemt af denne scene. Da teknikken opviser et vist slægtskab med den i »De Salige«, kan man vel slutte, at fortællingen om Ude Thyssen og Clemens Bek opstod i sammenhæng med denne roman. Dorctes optræden på de sidste sider lader ane, hvordan Kidde har indarbejdet en anden fortælling, som rent tidsmæssigt kan bringes i forbindelse med »De Salige«, nemlig *Synden*, som blev offentliggjort 1.5.1909 i Gads danske Magasin. Det er vel heller ikke tilfældigt, at Kidde i *Synden* atter arbejder med to tidsniveau'er.

Udover de tekniske indicier kan man anføre lighedspunkterne i episodernes struktur og i personernes forhold til hinanden, som viser den snævre forbindelse mellem »De Salige« og slutscenen i »Helten«. Nanna og Bek beretter begge om deres lidelser og brøde, omend Nannas for-

tælling er ulige mere dramatisk, og de bevirker derved begge en ændring og omvendelse i en tredje person, Henning Norden og Erik Lange. Den plads, som Henning Nordens far indtager ved siden af Nanna, forbinder også ham med Bek. Han har ligesom Bek »syndet«, omend mere håndgribeligt, og bøder, som denne, herfor hele sit liv igennem. Hans liv får mening ved at sønnen, som først foragtede ham, nu anerkender ham, ligesom Beks liv får mening ved Ude Thysens anerkendelse. Da først Nanna er i sikre hænder hos sin halvbror, dør Henning Nordens far for egen hånd. Den sidste scene, hvor Nanna, Henning Norden og Terese, dennes veninde, står om hans lig, minder stærkt om Kristi Gravlæggelse. Den finder ovenikøbet sted i påskeugen. Opstandelsestanken forbindes uden vanskelighed med tanken om himmelfart og guddommeliggørelse som belønning. Også Bek dør efter så at sige at have omvendt øen, som det demonstreres gennem Ude Thyssen, men også gennem Erik Lange, hans kone og pastor Honorius. Øen er i gode hænder hos dem; han kan dø rolig, som Henning Nordens far. Endnu tydeligere end det er tilfældet med denne, bliver nytten af Beks eksistens derudover bekræftet af en »neutral« instans, når Dorete til slut siger: »Ja, hvad vilde Verden, hvad vilde vi alle blive, om ikke der gaves Stakler som han?«⁷.

Denne sætning fører os til et nyt motiv, som er fælles for »De Salige« og sluts scenen i »Helten«, det forspildte livs motiv. Det er angsten for at være veget udenom livet, for ikke at have bestået det – som man dumper til en eksamen –, som lader Henning Norden bryde ud af sin isolation og lader Bek finde hine fortvivlelsens ord, at han kun har levet for sig selv og har glemt sine medmennesker. Lige siden »Loven« har Kidde været beskæftiget med problemet: et menneskes forløsning gennem et andet menneske. Niels Hilding lider skibbrud på halvvejen; men det lykkes Eva i »Den Anden« at hjælpe sin mand til at bryde ud af den selvplageriske egoisme, som får ham til at kredse om Riborg von Crum og den morbide, sadistisk betonedede atmosfære omkring hende. I »De Salige« bliver dette problem atter frugtbart for Nannas og Tereses forhold til Henning Norden, som gennem Nannas fortælling bliver revet ud af sin solipsistiske holdning og finder vejen til den *praxis pietatis*, som Bek tror at have forsømt. Ligesom Nannas ankomst kan overbevise Henning Norden om, at hans hidtidige liv ikke var ganske forfejlet, og at et nyt liv venter ham, finder også Beks udbrud sit svar ved Ude Thysens ankomst, da denne ikke blot beretter, hvorledes tanken på Bek holdt ham tilbage fra at begå

et mord, men også bekender, at Beks eksistens for ham var en forsikring om, »at Gud var til«⁸, og at han senere endog opdagede, »at han [Bek] var Vorherre selv i haven«⁹. Her finder vi Beks himmelfart og guddommeliggørelse antydnet – den eneste mulighed Kidde besad til at udvirke dette for sin helt; i »De Salige« opnår han noget lignende ved hjælp af slutsценens grafiske arrangement. Desuden genfinder vi den dialektik, som er så typisk for de foregående tre små romaner, fremforalt for »De Salige«. Blot bliver det, som dør var fordelt på flere personer, her fremstillet ved hjælp af én. Problemet med at praktisere næstekærlighed for Henning Norden, kausalnexus af skyld og soning for hans far, en udstødts livsberetning for Nanna er i »Helten«s slutsscene koncentreret på Bek med det resultat, at de øvrige personer, også Ude Thysen, må føre en farveløs tilværelse som stikordsgivere.

Sidste afsnits sluttethed, balancen mellem tese (Beks beretning om sin synd), antitese (Ude Thysens fortælling) og syntese (Dorettes afsluttende dom) bringer ikke bare afsnittet i sammenhæng med »De Salige«, men adskiller det også fra den enkle fortællestil i resten af romanen. Da det er lidet sandsynligt, at Kidde brat skiftede stil og efter ø-episoderne pludselig arbejdede med samme teknik, som han havde anvendt i »De Salige«, og da desforuden slutsценens problematik minder stærkt om denne bog, synes det at være tilladeligt at regne det sidste afsnit af anden del af »Helten« for det første i romanens tilblivelseshistorie. Hermed synes kernen i dette sidste afsnit at have bestået af en Ude Thysen-historie, som ikke meget senere smeltede sammen med det motiv, Kidde anslår i *Synden*. Sammenfatningen af disse to fortællingsblokke kunne have ført til udkastet til »Helten«s anden del. Handlingsgangen i *Synden* tillader derudover at erstatte Beks fuldskab, som i romanen udgør hans synd, med hans beluring af Dorete. Dette giver Beks selvanklage og Dorettes udtalelse mere vægt, når vi forestiller os dem isoleret i det første udkast.

Efter det ovenfor udviklede er det klart, at Kidde ikke kunne ændre sømandshistorien og rammefortællingen, fordi de udgjorde integrerende bestanddele af den slutning, som romanens struktur skulle udvikle sig af, tillige med den karakteristiske teknik med de to fortællelag. At revidere slutsscene ville have medført en ændring af romanens grundlæggende tendens, dvs. den ville være blevet betydnings- og meningsløs i forfatterens øjne. En forandring af slutsscene ville også have gjort den særlige fortælleform urimelig. Lad os dernæst forsøge at skitsere romanens tilblivelse på grundlag af denne hypotese.

De små fortællinger *Brodne Kar* og *Oboler*¹⁰ kan betragtes som præludier til det tema, som med *Synden* bliver anslået fuldtud¹¹. *Synden*, som må være opstået under arbejdet med »De Salige«, blev sammenarbejdet med den af os postulerede fortælling »Ude Thysen«. Rent teknisk var vel det forbindende led det, at begge fortællinger anvender rammefortællingsteknikken. Beretningen om Beks brøde kunne således mildnes ved hjælp af Ude Thysens fortælling, og den ubetydelige skolelærer kunne stå som »helt« for Dorete. Men her frembød der sig en mulighed for udvidelse. Ude Thysen måtte jo have kendt Bek som barn, og nu vender han tilbage som voksen mand. Hvad havde Bek gjort i den mellemliggende tid? Det var vel som svar på dette spørgsmål, at Kidde indføjede de fortællinger, han havde fra sin mor, der som barn havde levet flere år på Læsø og var vendt tilbage derfra med ikke just de allerbedste minder¹². En bemærkning af Niels Jeppesen om, at Kidde arbejdede på »Helten« allerede i sin skoletid¹³, lader formode, at der forelå en tidlig nedskrift af morens fortællinger, som nu blev tilpasset til brug for Bek og indføjet i romanen. Dette ville også forklare ligheden i fortælleteknik mellem disse passager på den ene side og »Aage og Else« på den anden. Paludan-Müllers *Adonis* spillede vel også en rolle for den symbolske omtydning af øen og for indførelsen af Charonmotivet. Dorettes ophøjelse til en Persefone i kontrast til Batseba-scenen, hvor han ser hende som Venus, går vel ligeledes tilbage til dette digt. – Dermed var anden del af »Helten« skrevet.

Men slutscenens betydningsfuldhed kom i fare ved tilføjelsen af de dramatiske begivenheder på øen, hvori Bek kun optræder som passiv tilskuer. Desuden måtte der gives en forklaring på, hvordan Bek kom til øen, og hvorfor han ikke kunne forlade den. Begge problemer løste Kidde, idet han gav Bek en betydningsfuld forhistorie og til dette formål flyttede beleringen af Dorete til denne forhistorie, mens han udfyldte tomrummet i anden del med beretningen om Beks fuldskab. I dette tidsrum falder vel også Kiddes beskæftigelse med pietismen. Da han i sommeren 1911 rejste til Schweiz og Schwarzwald med det udtrykkelige formål bl. a. at studere Eberhards fødeegn¹³, må man vel gå ud fra, at »Helten«s anden del var færdig senest vinteren 1910, og at Kiddes beskæftigelse med pietismen begyndte omkring dette tidspunkt. Men ved indføjelsen af Eberhardhistorien blev slutscenens ramme definitivt sprængt. Hvis det ikke allerede var sket i anden del af »Helten«, måtte Beks fortælling i hvert fald nu fordeles på flere

dage. Det betød, at Ude Thysen og Dorete måtte afløses som tilhørere. I deres sted trådte Erik og Ellen Lange. For at deres optræden i nogen grad kunne motiveres, måtte også de »forløses« af Bek. Og for at begrunde Dorettes optræden i sidste akt måtte han indføre pastor Honorius, som er vidne til Beks sidste dage og sender bud efter Dorete. Rammehandlingen i dens nuværende form og indførelsen af pastor Honorius er altså desperate forsøg fra Kiddes side på at redde slutscenens dominans overfor hele romanværket, der groede som en kræftsvulst ud fra denne kernecelle. Eftersom Erik Lange og pastor Honorius til dels overtager funktioner, som Ude Thysen og Dorete havde i den oprindelige udformning, bliver på den ene side disse figurers betydning formindsket, på den anden opstår der en trængsel i slutscenen, når stedfortrædere og oprindelige personer alle må træffes i Beks hytte. Slutningens overlæsthed træder således håndgribeligt frem.

Vort forsøg på at skitsere »Helten«s tilblivelse i store træk kan naturligvis anfægtes i mangel på en detalje, ikke mindst fordi vi har taget hensyn til logik i højere grad end til intuition, når det drejer sig om vekselvirkningen mellem et fortælleteknisk problem og dets løsning. Hvad angår enkeltheder som forskydningen af Dorettes besøg kan vi henvise til forskellen mellem »Helten« og *Synden*. I andre ting, som f. eks. på hvilket tidspunkt ægteparret Lange blev indført – allerede i anden del af »Helten« eller så sent som efter første del? – og hvilken betydning Eberhardshistorien spiller for senere omformninger og fortolkninger, kan man vel ikke træffe nogen afgørelse uden manuskriptmaterialet, som synes at være tilintetgjort. Formodningen om at en del af Læsø-Anholt-episoderne er opstået før slutscenen siger intet om den tidsmæssige rækkefølge af deres anvendelse i »Helten«. Da slutscenen strukturerer hele romanen, som vi har søgt at påvise, er indføjelser af de tidligere opståede Læsø-Anholt-episoder kun en tildragelse af sekundær betydning.

Hvad angår de motiver, som ligger bag slutscenen, og som må have haft stor emotionel kraft, siden Kidde kunne udvikle en hel roman deraf, kommer vel i første række ønsket om at sætte sin ven, Iver Iversen, et mindesmærke. Kidde skriver om ham:

Kunne jeg blot en Gang tegne hans milde, fine Melanchton-Træk, hans kærlige, taalmodige Hjærte, hans Ydmyghed og selvforglemmende Resignation. Men forgæves har Iver ikke levet – hver Gang vi, der har kendt ham, handler egenkærligt eller tiltvinger os Nydelse

fra andre, da vil vor Haand standses af de store, klare, vemodige Øjne, der ser forundret spørgende paa os hinsides Graven¹⁴.

I denne passage fra Kiddes brev finder man let genkendelig Ude Thysen-fortællingen i urform. Også Beks uselviskhed, hans tavse liden, blev formodentlig taget fra Iver Iversens liv.

... hans uselviske Liv, som »maa minde os om, med hvor lidt han kunde nøjes og dog elske Livet. Og havde Iver ikke tiet og lidt, fordi han mente, det var aldrig værd at tale om sig selv, da havde han levet den Dag i Dag, var blevet stor og stærk og gammel og graa og gift og Fader og Bedstefader. Han levede for at give os det gode Eksempel, men til hvilken Fordel for sig selv?»¹⁵

Den selvsamme måde at forholde sig på, som Kidde beskriver i dette brev, genfindes i første del af »Helten«. Bek har, som Augustinus, hans modpart, muligheden for at opnå et fedt præstekald ved øjentjeneri og materialistisk egoisme. Men han flygter fra denne verdens krav til en ø, hvor det er ham muligt at gennemstå kampen for tilværelsen, til trods for sin uegnethed til at deltage i den hensynsløse konkurrence, og uden at han må opgive princippet om absolut uselviskhed. Det er dette princip, Kidde vil fremstille i Beks levned. Foruden med Augustinus konfronteres Bek med Adam, den forvante og begavede rigmandssøn, som er født til at have succes i verden. Dorettes plads viser herved symbolsk, hvilken indstilling, uselviskheden eller egoismen, der sejrer i den sidste ende. Hvis Kidde efter de nye fordringer, som den komplette roman stillede, havde ændret slutscenen, så at f. eks. Dorete ikke længere optrådte, ville hun stadig have tilhørt Adam, som dermed ville have sejret. Ligesom Ude Thysens fortælling viser, at Beks liv var *nyttigt* for hans medmennesker – sammenlign hermed det ovenfor citerede brev –, viser Dorettes besøg, hvem der var den egentlige sejrherre, nemlig Bek.

Som model for Bek, udover Iver Iversen, har Jeppesen desuden anført Kiddes halvbror, Harald Plesner, der virkede i flere år som lærer på Læsø¹⁶. Man må dog ikke af den grund glemme en tredje mulighed: Kidde selv.

Et af Beks hovedproblemer er hans indordning i samfundet, hans fortolkning af sig selv som medlem af et samfund. Mærkværdigvis bliver man først for alvor gjort opmærksom herpå i slutkapitlet, endnu et indicium for, at Kidde allerede forholdsvis tidligt havde Læsø-Anholt-episoder foreliggende. Man erindrer så måske den lille episode i begyndelsen af anden del, hvor problemet optræder for første gang, nemlig

da Bek starter sin virksomhed som pøgelærer¹⁷. Dette motiv, som optræder forholdsvis tidligt, bliver ikke udviklet videre, kun af og til strejft, og først i slutscenen optræder det atter, men så til gengæld dominerende. Den omtalte episode i begyndelsen af »Helten«s anden del er altså tydeligt føjet ind i komplekset af Læsø-Anholt-episoder. Men Ude Thysen reagerer næsten forlegent på spørgsmålet, om det var Beks virksomhed som pøgelærer, der fik ham til at rejse fra Porto Alegre, thi Bek er for Ude Thysen ikke skolemesteren, men mennesket, »som ikke tænkte paa sig selv«¹⁸. Dermed bliver den sociale indordning ikke afvist som problem, men svaret bliver alligevel givet på et andet plan. Pøgelærerstillingen havde kun betydning for Bek, for såvidt som den tillod ham at virke i det udadorienterede samfund, hvor penge og magt – her synonymt – bestemmer et menneskes position; men han virkede ikke ved ydre midler, blot ved sit væsen, sin enestående individualitet. Deri består den sande *praxis pietatis*. Og det var vel denne betoning af individualiteten i forløsningsprocessen, som gjorde pietismen så attraktiv for Kidde. Bek kan for Ude Thysen blive til Gud, ikke på grund af sin virksomhed, men på grund af sin personlighed.

Når vi genkalder os Kiddes udtalelser om Iver Iversen, bliver det vel tænkeligt, at Kidde også herved tænkte på sin ven, hvis personlighed havde gjort så stærkt indtryk på ham. Men det er også muligt, at Kidde sigtede på sig selv og sin tilsyneladende unyttige position som forfatter udenfor underholdningslitteraturen og journalistikken. Det ville også bedre forklare det voldsomme udbrud, da Bek ved sit livs slutning ser sig selv som et menneske, som ikke har gjort noget for sine medmennesker, blot tilkæmpet sig selv forløsning. I hvor høj grad parallellen: Bek omvender mennesker ved sin levnedsbetretning, forfatteren influerer de læsers liv, som forstår ham, gennem sine romaner – i hvor høj grad denne parallel bevidst eller ubevidst spillede en rolle ved valget af rammefortællingens form, skal vi her lade stå åbent. Løsningen på Beks problem, nemlig at det er tilstrækkeligt at være sig selv, sigter åbenlyst på forfatteren. Omend kravet om personlighed og individualitet er knyttet til ethvert kald, som prætenderer at være menneskeværdigt, er det dog uomgængelig nødvendigt for kunstneren. Uden at forringe Iver Iversens og Harald Plesners betydning for udarbejdelsen af Bek-figuren, kan vi vel sige, at problematikken omkring Kiddes eget digterkald spillede en ikke ringe rolle for udformningen af slutscenen og dermed også af romanen.

NOTER

- (1) *Artikler og Breve*, udg. ved Jens Marinus Jensen, 1928, p. 21. — (2) *ibid.*, p. 71. — (3) Niels Jeppesen, *Harald Kidde og hans Digting*, 1934, pp. 106–107. — (4) *Parabler*, 1953. — (5) *Helten*, p. 445. — (6) Jepp., p. 107. — (7) *Helten*, p. 448. — (8) *Helten*, p. 445. — (9) *ibid.* — (10) *Sindbilleder*, 1900, og *Parabler*. — (11) cf. Jepp., pp. 105–106. — (12) cf. *Artikler . . .*, pp. 10, 18. — (13) Jepp., p. 107. — (14) *ibid.*, p. 31. — (15) *ibid.*, pp. 34–35. — (16) *ibid.*, pp. 110–113. — (17) *Helten*, pp. 272, 279. — (18) *Helten*, p. 445.

Sophus Claussens »Hvidtjørn«

Af HARRY ANDERSEN

Sophus Claussens digt »Hvidtjørn«¹ er fra foråret 1890 (se Ernst Frandsen: Sophus Claussen II (1950) p. 267). Det hed oprindeligt »Tjørn« og stod trykt i »København« 22.4.1892. Det blev genoptrykt i *Pilefløjter* 1899 og i *Udvalgte Digte* 1952, ved Inger Claussen og Carl Bergstrøm-Nielsen:

Brune, skumle Kør, som gumle
Aftengræsning efter Regn!
Hvidtjørn, lille vilde Hvidtjørn
dufter i det store Hegn.

Du har trodset Græs og Banker,
Sko og Skørter blødt' af Regn;
mellem Hvidtjørn i en Lavning
rejser du dig, vinker Tegn.

Og jeg river nogle Blomster
af den hvide, vaade Hæk
for at bære dine Farver
snar og tornet, øm og kæk,

for at kvidre dine Viser
tjørnelystig, hed og kæk,
mellem dine Bredders Skygger
slentre, Hvidtjørn, som en Bæk . . .

Mens fra Hegnet over Kornet,
hvor det tættes Fod for Fod,
henad Bankers Ryg, hvor Kvæget
stirrer ud med hornet Mod,

ødselt hulker regnbegyde
Nattergales Toneflod,

og mens Myg forkølet summer
om min Hvidtjørns røde Blod.

Hvidtjørn, lille vilde Hvidtjørn,
fritter mig med skælmsk Moral
i det store Hegn: om andre
Egne, hvor en Duft jeg stjal. —

»Jeg er Aaen, du er Lejet.
Jeg er Vin og du Pokal.
Mine Strømme nynner Drømme
om saa mangen Høj og Dal.

»Jeg har kendt et Hjærtehøjlands
hundraaerig stærke Ørn;
kvindelige Sansculotter
har jeg mødt og Søndagsbørn.

»Røde Baand og stærke Hjerter
bærer Arbejdsugens Børn.
Men som blandt din Moders Gryder
hygger du bag Sten og Tjørn

»under dine hvide Grene
Moderskød for min Person.
Hvidtjørn, frit ej: hvilke Lande
der har drømt med Rhin og Rhon'.

»Røres end mit Dyb — jeg røber
ej din herlige Person.
Lang Vejs kom jeg, meget saa jeg
og vandt Ry for Diskretion«.

Digtet har nogle få ændringer. Originaltrykket har: Dybning (strofe 2), Tjørnet, stirrer stift (strofe 5), kaad (strofe 7). Ernst Frandsen skriver om digtet: »*Hvidtjørn* har en af Aarestrups Rytmer og hans Lydmaleri« (»Sophus Claussen« I (1950) p. 96). Første strofe citeres. Man kan ikke sige at dette digt — med mandlige rim i andet og fjerde vers —

er skrevet i en af Aarestrups rytmeformer og heller ikke at det har hans lydmaleri. Det er ikke svært at finde lydmaleri hos Aarestrup, men det skal nok vise sig at det vil være meget vanskeligt at oplede en parallel til Sophus Claussens »Hvidtjørn«. Rytmen er rent trokæisk (firfodstro-kæer) og verse målet er almindeligt i dansk lyrik. J. Fafner meddeler mig på min forespørgsel: »Det er yderst letsindigt at karakterisere »Hvidtjørn«s strofe som Aarestrupsk. Formen kan spores tilbage til oldkristelig hymnedigtning; den har stor udbredelse i barokken, senere også i anakreontisk digtning. Den bruges også i det nittende århundrede. Aarestrup er en langt mindre flittig bruger af formen end f. eks. Chr. Winther, Johan Ludvig Heiberg og mange andre. Ernst Frandsen har sikkert tænkt på digte som 'Aturernes Grave', 'Man har Sagn om Borgtapeter' o. a.; men her har vi kvindelig udgang i alle vers. Sådanne strofeformer adskiller sig væsentligt fra den anakreontiske strofe«².

Man kunne fristes til at betragte stroferne som halvstrofer. Strofe 3 går videre i 4; men strofe 4 går atter videre i 5, strofe 10 i 11. Det vil sige at vi ikke kan gennemføre en sådan deling. Digtet er bygget raffineret op, idet rimene føres over fra »halvstrofe« til »halvstrofe«: Regn~Hegn~Tegn~Tegn – Hæk~kæk~kæk~Bæk – Fod~Mod~Toneflod~Blod – Moral~stjal~Pokal~Dal – Ørn~Søndagsbørn~Børn~Tjørn – Person~Rhon'~Person~Diskretion. Rimet Person~Rhon' er dårligt; det er et nødrim (i modsætning til Person~Diskretion). Digteren har anvendt indrim flere gange: Brune, skumle Kør, som gumle (første strofe) – Mine Strømme nynner Drømme (ottende strofe) – lille vilde Hvidtjørn (første og syvende strofe). Oehlenschläger har gennemført indrim i »Simon Peder« (i »Jesu Christi gientagne Liv i den aarlige Natur«), som har samme verse mål som »Hvidtjørn« (her kunne altså med fordel være tale om et forbillede for Sophus Claussen): Milde Morgenvinde, linde. Sidste strofe i Oehlenschlägers digt indtager en særstilling: Og de høie Straaler bøje/Om hans Tinding sig med Lyst. Her har vi en fuldstændig parallel til Sophus Claussens skumle~gumle³.

Meget nær ved »Hvidtjørn«s rimforhold ligger Oehlenschlägers ustrofiske digt »Phlegma« (i »Natur-Temperamenter«, *Digte* 1803). Jeg citerer de seks første vers:

Østens lange, blege Strimmel
Breder ud sin hvide Fold.
Stiernen dør paa matte Himmel,

Luften er saa vaad og kold.
 Perleduggens tætte Vrimmel
 Glindser fra den grønne Vold.

Digtet fortsætter med følgende rimord: Ploven, Jord, Skoven, Ord, Taagen, groer, Time, foer, kime, Jord, Midnatscene, Natur, Bene, Muur, Bølger, Siv, dølger, Liv. Vi har den samme rytme. Jeg skulle tro at »Hvidtjørn«s rimforhold er inspireret af Oehlenschlägers to digte »Phlegma« og »Simon Peder«.

Rimet skumle~gumle⁴ (gammel flertal bestemt af skumle) har jeg fundet i Kaalunds digt »Vinteraften paa Landet« (i *En Efteraar* 1877):

Det pusler omkring mig
 i Krogene skumle
 – derinde i Stalden
 jeg hører Kvæget gumle.

Ungdomsdigtet »Lurtoner« (i afdelingen Juvenilia i *Fabler* 1917) har rimet tumble~skumle (Ruder stirre skumle). Ordet skummel er et centralt ord i digtet »Buddha« fra 1888, der stod trykt første gang i digt-rækken *Idyller* (i »Tilskueren« 1892 p. 438 f. og derefter i P).

Et af Sophus Claussens ypperste digte »Rejseminder« fra 1887 (*Ny Jord* I (1888) p. 534 f. og derefter i P) har rimet Station~Person (Jeg saa en nydelig ung Person, første strofe).

»Hvidtjørn« har mange stavrim; de giver digtet en stærkt lydmalende karakter (jf. Ernst Frandsen). Strofe 1 og 7: v v, strofe 2 har toleds-udtrykket Sko og Skørter og v v, strofe 3 v v, strofe 9 h h, strofe 10 b b b, strofe 11 Rhin og Rhon' (toleds-udtryk), sidste strofe r r v v (og eventuelt r: Ry).

»Hvidtjørn« er præget af toleds-udtryk⁵: Græs og Banker, Sko og Skørter, snar og tornet, øm og kæk, hed og kæk, Høj og Dal, Sten og Tjørn, Rhin og Rhon'. Formen »Rhin« er valgt på grund af rytmen. Den er også brugt i et par andre digte. Sonetten »Køln« fra juli 1893 (trykt i »Taarnet« juni 1894 og optrykt i P) har formen i rimstilling: Den skumle Cathedral, den skidne Rhin (~Violin). »Fanfare« (fra ? – digtet omtales ikke af Ernst Frandsen) i *Djævlrier*, 1906⁶: til at drukne vore Sorger behøves der en Rhin (p. 51).

Jeg synes ikke at valget af »skummel« i første strofe kan karakteriseres som videre heldigt. Det er vel »gumle« som har trukket det med sig.

Vi hører om køer der gumler græs om aftenen efter regn. Brune køer ser da ikke skumle ud! Vi har sikkert et eksempel på sprogets (rimets) magt over tanken.

Udtrykket »lille vilde Hvidtjørn« med såvel rim som stavrim minder stærkt om Thor Langes kendte digt »Lille røde Rønnebær!« (efter det russiske): Lille røde Rønnebær!/Lille søde Hjertenskær! – Lille hvide Rosmarin!/Lille blide Kærest min! Hvis man ikke vidste bedre ville man tro at Sophus Claussen havde efterlignet Thor Lange; men Sophus Claussen er først på færde. Thor Langes digt findes ikke i hans første samling *Fra fremmede Lande* 1876, men f. eks. i »Danmarks Melodibog«, 1895⁷. Brugen af »lille« er betydningsfuld; det udtrykker noget kælent og fortroligt i til- og omtale, det betyder omtrent det samme som sød, kær (se ODS XII (1931) under afsnit 7, sp. 937 ff.)⁸. Vi har tillige en modsætning til det store hegn (i strofe 1 og 7). Fra en langt senere tid har jeg et tilsvarende eksempel. »Vaaren og dens Følge« (fra 1912?, i *Danske Vers*, 1912, udvalget *Den danske Sommer*, 1921 og UD) har: Raab ej vildt til Vaaren:/»Kom dog, lille Foraars,/føl, mit Hjerte slaar«. Det store hegn kommer igen i digtet »Frugtbarhed« fra 1913 (i *Hvededynger*, 1930): Hver Klinteblomst, hver Valmue/helt til det store Hegn . . . (p. 38). Se også UD p. 277. Symbolikken i »Hvidtjørn« er let gennemskuelig – så den behøver ingen kommentarer.

»Hvidtjørn« har en række originale ord, deriblandt sammensatte, udtryk og billeder: Køer, som gumle/Aftengræsning – snar og tornet – kvidre dine Viser/tjørnelystig, hed og kæk – Kvæget/stirrer ud med hornet Mod – ødselt hulker regnbegyde/Nattergales Toneflod – Myg forkølet summer – »Jeg er Aaen, du er Lejet./Jeg er Vin og du Pokal – et Hjærtehøjlands/hundredaarig stærke Ørn – Røres end mit Dyb. Mon man nu om dage vil tale om køer der gumler aftengræsning; man vil vel sige at de er på græs om aftenen. Men lad os ikke være for pedantiske. Versene er jo umiddelbart forståelige. Digtet har flere usædvanlige sammensætninger: tjørnelystig – regnbegydt – Toneflod – Hjærtehøjland. I digtet »Foraars-Regntiden« (fra 22.2.1889), som blev indført i *Unge Bander*, 1894, findes nogle ejendommelige vers. Den unge Erik venter på »Lyd i den sene/Aften af Silkeklæder«. Hun kommer »mørk imod Højlandets Linjer« (~Vinjer⁹). »Besøget i Himlen« (fra september 1890) har Kornbølge-Højland (se *Titania holdt Bryllup*, 1927 p. 35). I digtet »Cæsarer« (fra 1890, trykt i »København« 14.3.1891 og optrykt i *Fabler*) hører vi om Frankrigs Højland og om Frankrigs Ørn. ODS henviser under »ørn« (XXVII 1954) til Napoleons Ørn i *Djævle-*

rier (p. 43). Henvisningen er til digtet »Trappen til Helvede« fra 1903. Digtet »Valfart« fra 1897 (P) har: Der fandtes Ørnereder i den gamle Kongemur¹⁰.

Digtet har flere af Sophus Claussens livord: »hed«, »kæk«, »øm« og verbet »slentre«. »Solskinsvise« fra 22.12.1888 (i *Idyller*, se »Tilskueren« 1892 p. 423, optrykt i P) begynder med disse vers:

Vi har slentret under Løv, naar dit Kammer blev for trangt.
Vi har hellere gaaet for kort end for langt.

Hvor andet vers er typisk for Sophus Claussen! Der er noget mageligt ved det; han er ikke ude på en lang, anstrengende fodtur! »Marine« (fra 1888, P) begynder med denne strofe:

Saa briseblaa mod den klinthøje Kyst
gaar Stranden som Nyn af den kærestes Røst,
naar med røde Tøfler og slentrende Fjed¹¹
hun kommer om Morgenens ad Trapperne ned.

»Tilegnelse« (fra 1888) til *Frøken Regnvej* har: Jeg slentrer hjem, mens Aften/sit muntre Lyshav føder. »Paa Kysten ved Helsingør« – som hører til *Idyller* (»Tilskueren« 1892 p. 432, P) – har denne strofe:

Og Bølgerne løber
paa kryds og paa tværs,
slentrende sødt
som et mageligt Vers.

Vi fæster os ved ordet »mageligt«. Hertil svarer en strofe i digtet »Til Albert Gottschalk« (fra 1892, P):

Saa vær da som en Skipper klog,
der tegner for os Skib og Skrog,
mens Bølgen slentrer bag dets Rand
saa godt som Bondens Pløjeland.

»Søstad« (partielt fra 1889, »København« 23.11.1891, i noget ændret form i *Danske Vers*) har:

Men lang og rank, mens Regnen drysser frodig,
 en Frøken slentrer, med sit lille Smil,
 der sér sig om, og ægger haansk og blodig.

»Frederiksberg« fra 1906 (Politiken 23.6.1906, *Danske Vers*) har om Oehlenschläger i Søndermarken: hvor han og Steffens slentred med hinanden. Et sådant ord har en række nuancer; det farves som andre ord af sine omgivelser. Der er noget ufortrøvet i det, noget dvælende; tiden løber ikke som i andre digte, f. eks. i det tragiske digt »Kanalbillede« fra 1900 (*Heroica*, 1925), hvor vi hører om »Et evigt Tab af Minutter« og »Vi taber, vi taber for hvert Sekund«.

Digtets ejendommeligste strofe er sjette: ødselt hulker . . ., som forudsætter femte strofe: Mens fra Hegnet over Kornet. Det er nattergalenes toneflod der hulker – det kan gå. Men »og mens Myg forkølet summer« er ude af sproglig balance. Vi har åbenbart en af Sophus Claussens sproglige kortslutninger, et »spring« i hans tankegang. Meningen er at nattergalene hulker og at myggene summer forkølet omkring. Det er »og mens« der er noget i vejen med; vi venter at der kommer noget som knytter sig hertil. Digteren kunne f. eks. have skrevet mange Myg, Sværm af Myg eller noget lignende. Bedre havde vel også været: hulker ødselt regnbegyde . . . Svarende til dette enjambement (regnbegyde¹²/Nattergales Toneflod) har vi: Blomster/af den hvide, vaade Hæk (strofe 3) – om andre/Egne (strofe 7) – et Hjærte-højlands/hundredaarig stærke Ørn (strofe 9, mærk her genitiv).

Ordet »ødsel« har Sophus Claussen anvendt senere. Rimbrevet til Herman Bang fra 1901 (»Tilskueren« 1903 p. 53 ff. og *Djævlerier*) har det flere gange om naturen i rimstilling (~Gødsel, Fødsel, p. 73, 77 og 78). I »Straaleviften. Landskabet« II – fra 13.1.1916 (»Tilskueren« 1916, første halvbind p. 412, optrykt i *Fabler*) – hører vi om »Somrens ødsle Dag«.

De forkølede myg er et engangsfænomen. Og godt det samme. Digteren prøver her på at være morsom; men jeg synes ikke det er lykkedes for ham. Udtrykket virker meget søgt. Digtet »Sagtelig« i debutsamlingen *Naturbørn* (1887) har: Mygget i Aftenens Solglans summer. »Efteraaret« (30.4.1888, P) har: i Solstrimler hvirvled sig Skarer af Myg som skinnende Støv. »Straaleviften. Landskabet« (fra 1888, *Fabler*) har: Hedt sværmer Myg henover Markens Straa – Nu lukkes Flængen af en Nattevind,/og over Marken danser Myg ej længer. Eksemplet fra »Efteraaret« er fremragende; det er set.

Om den hulkende nattergal i dansk poesi har jeg skrevet i »Ludvig Holstein i den litterære tradition« (1963) p. 55 ff. og 138 f. Den første som har brugt hulke om nattergal i dansk digtning – formodentlig under tysk indflydelse – er sandsynligvis Holger Drachmann. »Tyrkisk Rokoko« (1888) har: en Nattergalehulkens/huris-bløde Melodi. »Esther« (1888): I Kvælden hulker Fuglen paa sin Gren. ODS har ikke »hulke« om nattergal og ikke »nattergalehulken«¹³. I et tillægsbind vil der være nok af eksempler at vælge mellem fra Drachmann og langt op i det tyvende århundredes lyrik. Sophus Claussen har senere anvendt »hulke« om nattergalens sang. *Unge Bander* har: Eftermiddagssolen smeltede mildt ud over Veje og friske Marker, og Eriks tyveaarige Hjærte slog og hulkede i hans Bryst som en forskrækket Nattergal, mens han i bløde, lette Foraarsklæder slentrede op til Kruses Villa. Han sprang op ad Cementtrappen og ringede paa. Og Klokken derinde i Gangen blev ustandselig ved at svinge og klinge – som en forskrækket Nattergal, der ophulkede sit Blod, som blev til røde Roser (p. 58, anden udgave p. 62).

Til »De unges Bog til Holger Drachmann den 9. oktober 1896« (1896) skrev Sophus Claussen »Blad af en vandrende Ridders Roman«. Det hedder her: Mesteren for de hulkende Nattergaletoners »Tan-dara-dei«, kyndig i alle Hjærters Veer og Vunder« (p. 31)¹⁴. Jeg skal komme tilbage til »Tandaradei«. Endnu en gang har Sophus Claussen brugt »hulke« om nattergalens sang. I oversættelsen af Shelleys »The Sensitive Plant« som kom i 1906 med titlen »Den følende Blomst« findes denne strofe:

(men ovenover en Nattergal
sang sødt og alene, mens Natten blev sval
og blanded sin hulkende Jubelstrøm
elysisk ind i Mimosens Drøm).

Shelley har »snatches of its Elysian chant«¹⁵.

I modsætning til den hulkende nattergal har »Morgentime« (fra 1890, trykt i *Idyller*, »Tilskueren« 1892 p. 440 og optrykt i *Danske Vers* og UD):

Den sødt søvndrukne Nattergal
der slog i Nat sin Kastagnet,
mens Regnen bruste stærk og sval –
sov ind i Gryets Sølvlys træ.

Vi har det samme rim som i »Den følende Blomst«. I dansk poesi følges nattergal og sval ad (den svale nat). De to ord er som forudbestemt til at rime på hinanden. »Frøken Regnvejr« har: Der sang en Nattergal/Og Natten var sval (*Unge Bander*, 2. udg. p. XLVIII)¹⁶. Vi finder i »Morgentime« også ordet pokal brugt i et billede ligesom i »Hvidtjørn«: Og Dagen løfter sin Pokal. »Morgentime« citeres af Ernst Frandsen. Han skriver: Man vil se, at der hænger et Spind af Stemning omkring Tingene: »den sødt søvndrukne Nattergal«, »Dagen løfter sin Pokal«, det sanselige er blot Grundlaget for det sjælelige (I p. 79). Billedet med pokalen forekommer mig nu ikke særligt godt i dette digt (3. strofe har Dagens Krus~Hus). Jeg er ikke sikker på at jeg vil tale om »et Spind af Stemning« i forbindelse med billedet af dagen. Ernst Frandsen og jeg har sikkert ret forskelligt syn på billedsprog i det hele taget; men det vil blive for vidtløftigt at diskutere dette her.

Det prægtige digt »Sommer«, tilegnet Johannes Jørgensen 1892 (trykt første gang i »København« 25.6.1892 og derefter i P og UD), et af Sophus Claussens allerbedste digte, har denne strofe (som den første vandringsmand siger):

De Jomfruer binder og flætter deres Haar
og træder i Dansen med Glæde¹⁷.
Men naar den almægtige Nattergal slaar
vil begge minc Øjne græde.

»Mennesket og Digteren« (fra 1907, *Fabler* og UD) har: Lærkejubel, Skrig af Svaler, Vind og Nattergaleslag. Jeg skal ikke spå om nattergalen vil holde op med at hulke i dansk lyrik. For den hulker jo ikke. Dens hulken må karakteriseres som litterær.

I »Blad af en vandrende Ridders Roman (som jeg har citeret) bruger Sophus Claussen gentagne gange det lydmalende ord »Tandaradei«: Mit Hjærte slog i Brystet – tan-da-ra-dei! som Walther von der Vogelweides Nattégale. Og da jeg vaagnede en Morgen før alle andre, var jeg besøgt af en Drøm om den dejligste Kvinde, og jeg længtes efter at favne de grønne Enge, at drikke Duggen og at svælge Solen. – Tandaradei! – Udenfor i Gaden strømmede nu Søndagssolen – Tandaradei – som paa mange fine Sommersøndage, siden Gaden blev bygget. – Og bag Genboens nedrullede Gardiner en Kanariefugl – Tandaradei – som skulde den sprænges – Opfyldt af Mindet om hende, som jeg ikke mere tør møde, vilde jeg her paa denne festlige Dag søge

ham, den store Drømmer og Trubadur, som jeg ingensinde har mødt, Mesteren for de hulkende Nattergaletoners »Tan-da-ra-dei«, kyndig i alle Hjærtets Veer og Vunder¹⁸. »Tandaradei« kommer igen i digtet »Tandaradei« – om nattergalen der er drevet ud af Danmarks skov af plovmand – fra 1914; det omtales og citeres af Ernst Frandsen (II p. 176; men han omtaler ikke Walther von der Vogelweide). Digtet begynder: Tandaradei . . . Den Tid, da jeg blev gal, / var ikke som hver anden Tid banal. Og det slutter så trist med disse linier: Tandaradei . . . nu véd hver Nattergal / i Skoven, at jeg ikke mer er gal. Ak hvor forandret! fristes man til at udbryde. I »Capriccio« – hvis tilblivelsestid jeg ikke kender (det omtales ikke af Ernst Frandsen) – der er et ganske ubetydeligt digt (i *Fabler*), kommer »Tandaradei« igen endnu en gang; det er som et ekko gennem Sophus Claussens lyrik. Digtet slutter med denne strofe:

Tandaradei! Hvormangen grim og fæl
ung Kvinde stod ej stum og mangled Sjal
og høstede ved sin Fulhed just en Magt,
som ellers er en Guddom underlagt.

Det er en variation over et hovedtema i Sophus Claussens poesi – men just ikke udformet på nogen særlig god måde. Det har han gjort meget bedre i andre digte.

»Tandaradei« har digteren, som han selv siger, fra Walther von der Vogelweide; det er fra den kendte minnesangers berømte digt »Under der linde / am die heide«, hvor det bruges som omkvæd. Det hedder i Walthers første strofe: »schone sanc diu nahtegal«. Digtet blev oversat af Fledelius med titlen »Under Linde« (i »Taarnet« II 1895 p. 44 f.: Liflig sang den Nattergal). »Tandaradei« må være et forsøg på efterligning af nattergalens sang¹⁹. De to sidste vers i »Hvidtjørn«:

*Lang Vejs*²⁰

Lang Vejs²⁰ kom jeg, meget saa jeg
og vandt Ry for Diskretion²¹.

minder nøje om J. P. Jacobsens »Vide for jeg, Sorg mig sanked, meget jeg saa!« som gentages tre gange i hans »Gurresange« VI og varieres i slutningen: Vide for jeg. Sorg mig sanked, Død dertil! Såvel J. P. Jacobsen som Sophus Claussen minder om nogle omkvædsagtige vers i eddadigtet »Vafþrúðnismál«:

Fjölð ek fór,
fjölð ek freistaða,
fjölð et reynda regin²².

(Strofe 3, 44, 46, 48, 50, 54.)

Til sidst skal jeg citere hvad Chr. Rimestad og Ernst Frandsen skriver om »Hvidtjørn«, da det ikke ganske stemmer med min bedømmelse af dette ret så underfundige digt. Chr. Rimestad: »Hans Tillægsord kan være valgt snart efter lydlige, snart efter pittoreske Hensyn. Og det viser sig stundom at det *mest musikalske tillige er det mest maleriske*. Saaledes virker Ordet *skumle* efter denne dobbelte Hensigt i første Strofe af Digtet »Hvidtjørn«, som er en saa særegen Blanding af Alvor og gratiøs Skæmt:

Brune, skumle Kør som gumle
Aftengræsning efter Regn . . .

Det er maaske nok saa pudsigt som det er rammende, naar der længere henne tales om Kvæget, der stirrer ud med »hornet Mod«. Under samme Kategori falder Betegnelsen »forkølet« i næste Strofe, der til Gengæld har de to fuldkomment skønne Vers om Nattergalen, et af de bedste Eksempler paa det tungt mættede i hans Ordkunst« (»Fra Stuckenberg til Seedorf« I (1922) p. 90). Så citeres strofen: Ødselt hulker . . . Disse linier er meget typiske for Chr. Rimestad i hans på så mange måder fortjenstfulde værk om den lyriske renæssance i dansk lyrik. Jeg er – som det fremgår af min analyse – helt uenig med Rimestad i bedømmelsen af »skumle«. Hvad der siges om »hornet Mod« kan jeg fuldt ud tiltræde. Udtrykket virker direkte søgt, for ikke at sige noget værre. Som strofen »Ødselt hulker . . .« citeres går den uhjælpelig i stykker. Det synes Rimestad slet ikke at have lagt mærke til. Jeg synes ikke at de »regn-begyde/Nattergales Toneflod« er fuldkomment skønt. Om den slags kan der sikkert ikke opnås nogen som helst form for enighed. De æstetiske udgangspunkter er alt for forskellige til de skiftende tider. Det vil ikke være vanskeligt at finde meget bedre eksempler på det »tungt mættede« hos Sophus Claussen end dette. Jeg kan f. eks. citere den første, prægtige strofe fra »Efteraaret«²³ (et digt som Rimestad citerer p. 89):

Som Stormfugle over det mejede Agerland Timene flyr,
og Solen fører sin Dagfragt tungt gennem susende Skyr.

Det tykner med regnvaade Nætter efter hver solbleg Dag,
og endt er de tætteste Markers frodige Aftenbehag.

Det er klart at det er strofens sammensatte ord (syv) der giver den et præg af noget man måske kan kalde tungt og mættet.

Ernst Frandsen – som ikke henviser til Chr. Rimestads omtale af »Hvidtjørn« – skriver: »Et yndefuldt og skælmsk Digt, for en Gangs Skyld med anden Adresse end den sædvanlige. De »regnbegyde Nattergales Toneflod« gaar ind i Versets Melodi og driver et saadant Kogleri med Læseren, at han tilsidst ikke kan skelne Hvidtjørnen fra Pigen. Det er skrevet umiddelbart før *Morgentime*, den latente Erotik i det sidste har formodentlig sin Forklaring i denne Samhørighed« (I p. 96). Disse ord kunne næsten være skrevet af Rimestad. Såvel det yndefulde som det skælmske har de to forskere selvfølgelig et klart blik for; men det underfundige i digtet kommer ikke helt til sin ret i deres behandling. Jeg har fremhævet digtets slutningsstrofe. Slutningsordet »Diskretion« giver slutningen en fint pointeret karakter.

NOTER

Der er brugt følgende forkortelser: DSt. = Danske Studier, ODS = Ordbog over det danske Sprog, P = Pilefløjter, 1899 (2. oplag 1918, 3. oplag 1929, spættebog 1964), UD = Udvalgte Digte, 1952.

- (1) ODS har ikke taget *hvidtjørn* med fra Sophus Claussens digt (VIII (1926), 866 f.). Man savner: Lille vilde Hvidtjørn. – (2) Aarestrup har samme rytmeform som »Hvidtjørn« med gennemførte rim i digtene »Ungdomsmod«, »Børnepsalme«, »Havfruen« og »Kjøbenhavnske Minder«. Med rim i andet og fjerde vers »Forskjønnelsen« (her har alle vers dog kvindelig udgang i femte strofe) og »Nordpolsekspektionen«. Se f. eks. Emil Aarestrup: Digte. I–II (1962), ved Oluf Friis, I p. 55 f., 65 ff., 76 ff., og II p. 120 f., og 191 ff. – (3) Se Ernst von der Recke: Dansk Verslære i kortfattet Fremstilling (1885) § 196. – (4) ODS citerer ikke »gumle« fra »Hvidtjørn«. Et kendt sted med »gumle« om kører er Drachmanns »Koen sin Middag i Kløveren gumler« (i sangen »Vi elske vort Land« i »Der var engang –« i femte akt, i *Fjæld-Sange og Æventyr* (1885), citeres ODS VII (1925) 870). – (5) Om toleds-udtryk se Gerhard Bendz' bog »Ordpar« (1965), 2. udgave 1967. Gerhard Bendz har i denne interessante og velskrevne bog givet et vigtigt stilistisk bidrag. Dette fænomen har ikke før fået en så instruktiv behandling. – (6) Digtet »Fanfare« er optrykt i »Moderne Lyrik. En Antologi« (1907) og i »Den danske Sommer«. Det er mærkeligt nok – da det ikke er noget videre godt digt – taget med i udvalget »Afrodites Dampe« (1959). (7) Om Thor Langes digt se Vilh. Andersen i »Illustreret dansk Litteratur-

historie» IV (1925) p. 467. Vilh. Andersen skriver at dette digt ligesom nogle af Thor Langes andre populære sange først kom frem i komponistens sanghæfter. Til slut kunne også trappetøsene tralle »Lille røde Rønnebær«. Thor Lange sagde: Gid Fanden havde de Rønnebær! Vilh. Andersen nævner Lange-Müllers melodi. Nu er den almindelige melodi F. Rungs. Sangen (med F. Rungs melodi) er f. eks. trykt i »Folkets Sangbog, 710 Sange. Tekster og Melodier« samlede og udg. af N. K. Madsen-Steensgaard (1903 eller 1904) nr. 654. – Her oplyses det, fejlagtigt: czekisk Folkevisen ved Thor Lange. »Lille røde Rønnebær« er som bekendt efter det russiske, se f. eks. Thor Lange: Udvalgte Digte ved Otto Borchsenius (1915) p. 22, anden udgave (1920) p. 30 f. Digtet er taget med i »Den danske Lyrik efter 1870« (1966), ved F. J. Billeskov Jansen p. 24 (med henvisning til Thor Lange »Udvalgte Digte« 1915). – (8) Se også Kristen Møllers disputats »Diminutiver i moderne dansk« (1943) p. 58. Jeg skal anføre et parallel-eksempel. Johannes V. Jensen har i »Dyrlægens Minde«: liden Valmu, Ildløs-rød (»Verdens Lys« (1926) p. 37). – (9) »Foraars-Regntiden« er ikke noget vellykket digt. Hvad i alverden har »vinjer« her at gøre? Ud over at det rimer på linier! Sidste strofe har: Af Nattens Duft kan jeg drikke,/og Græshoppens Sang jeg fornemmer. Græshoppernes sang om foråret – det er noget ganske uhørt. Digtet »Femte Juni« fra 1900 (trykt i Politiken 5.6.1905) og optrykt i *Heroica*) begynder således: Det er femte Juni, bag det grønne Vænge./Alle smaa Græshopper stemmer deres Strenge. Jeg mindes aldrig at have hørt græshoppernes sang på grundlovsdagen. –

(10) ODS har ikke »hornet«, »snar«, »tornet« og »ødsel« fra »Hvidtjørn«. Ordet »snar« kommer igen i »Atomernes Oprør«: Hjertet hos den der staar oprejst og snar i Bevægelssens Midte (*Heroica*, p. 109). Ingen af de sammensatte ord »Aften-græsning«, »regnbegydt«, »Toneflod«, »Hjærtelhøjland«, »Søndagsbørn« og »Arbejdsuge« er taget med i ODS. »Toneflod« har jeg fundet hos L. C. Nielsen i »Hilsen til Jeppe Aakjær« (se *Runer paa Vand og i Vind* (1929) p. 96). – (11) Originaltrykket har blødagtige Fjed (*Ny Jord II* (1888) p. 554). – (12) I UD er der en meget slem trykfejl. Her er »regnbegyde« blevet til »regnbegynde« (!) p. 37. Denne fejl går igen hos Hans Mølbjerg i »Facetter af dansk lyrik« (1961) p. 83. – (13) Jeg har siden fundet nogle nye eksempler på »hulke« om nattergal. Det viser traditionens store magt fra Drachmanns tid og opefter i det tyvende århundrede. Sophus Michaëlis har i sit mindedig »Louise« (23.6.1908): Og Nattergalen sang for sidste Gang,/en Puls, der lønligt hulked sig til Døde – sin sidste Hulken Nattergalen sang (se *Blaaregn* anden udgave (1920) p. 171). Valdemar Rørdam har i »Brev hjem«: den Nattergal derude,/ der hulker, næsten som et Hjerte slår! (*Over det indiske Hav* (1920) p. 59 og »Udvalgte Digte« (1966) p. 216). Vilh. Andersen har i sin oversættelse af Aristophanes' »Fuglene« om nattergalen: din Guld-Strube hulker (se »Skyerne. Fuglene« (1934) p. 116). Aristophanes har i vers 211 *threnos* klager, jamrer. Vibe har i sin oversættelse (1856): Din Vemods fuldt sitrende Røst. – (14) Se også »Jord og Sjel«, Erindringer, Noveller og litterær Journalistik« (1961), i udvalg ved Stig Krabbe Barfoed, p. 77. – (15) Se 5. udgave af »Den følende Blomst« (1965) p. 17. Jf. »Ludvig Holsteins kunst« (1956) p. 111. – (16) Henrik Hertz har: Den Nattergal fra Skoven sval (i »Sommerliv. 4. Mødet«, i *Digte II* (1845). Se f. eks. »Den danske Lyrik før 1870«, første halvbind (1961),

p. 271. Hans Ahlmann – som med urette er udeladt i den store antologi »Den danske Lyrik« – har i sit digt »Nattergalen«: skumringssval~Nattergal (og Dal~Nattergal), se *Foraar i Danmark* (1920) p. 25 f. og udvalget *En Fløjtespiller gaar forbi* (1929) p. 49 f. Johannes V. Jensen har sval (Duggen falder sval)~Nattergal i digtet »Nattergalen« (se *Den jydske Blæst* (1931) p. 19 og *Digte* (1954) p. 120). »Sidste Sang« (fra 1944) har sval (Hvor Bøgen luder lys og sval)~Nattergal, se *Digte* 1954 p. 377. – (17) Disse vers minder stærkt om Drachmanns omkvæd i »Den Spillemand snapped Fiolen fra Væg« (i *Ranker og Roser* 1879): Bind dit Skørt og flet dit Haar,/læg an dit Hovedklæde./I Præstevænget Dansen gaar/med Fryd og megen Glæde. Se DSt. 1962 p. 121. – (18) Se *Jord og Sjel* p. 74, 75 og 77. – (19) Se DSt. 1962 p. 122 ff. Thøger Larsen har også oversat dette digt. Det har titlen »Under Lindene paa Engene« (se *Dagene* (1905) p. 50 f. og i lidt ændret skikkelse i anden udgave af *Jord* (1904) og *Dagene* (1905) *Jord* (1916) p. 125 f.). Han har: Nattergalens søde Sang. Oversættelsen fra *Dagene* er optrykt i *Fra fremmede Tungemaal* (1948) p. 97 f. (jf. DSt. 1962 p. 124 og note 8 p. 125). H. C. Andersen citerer Walthers digt i »Pebersvendens Nathue« (trykt i *Nye Eventyr og Historier* 1858). Det hedder om Anton at han »fløitede en Vise af Minnesangeren Walther von der Vogelweide: »Under Linden ved Heden«. Og især klang saa deiligt i den »Ud for Skoven, i den stille Dal,/Tandaradei!/Sang dertil en Nattergal!« Den Vise kom ham altid paa Tungen, den sang og fløitede han i den maaneclare Nat.« Se H. C. Andersens »Eventyr« ved Hans Brix og Anker Jensen III (1919) p. 228, »Samlede Eventyr« II (1958) p. 187 og »Eventyr« III (1965), ved Erik Dal, p. 40. Jf. DSt. 1962 p. 125. – (20) Sophus Claussen har *lang Vejs* for *langvejs* (jf. ODS XII (1931), 390 f.). – (21) »Diskretion« citeres ikke i ODS fra »Hvidtjørn« (III (1921), 776 f.). – (22) En anden variation har vi i Johannes V. Jensens digt »Storken« (i *Aarstiderne* 1923): Vide fór du, meget saa du,/tvende Verdensdeles Fugl (se *Digte* 1954 p. 111). – (23) Digtet »Efteraaret« er fra 30.4.1888. Det stod trykt i *Idyller* (»Tilskueren« 1892 p. 437). Det er genoptrykt i P, *Eroter og Fauner* (1910), »Danske Kærlighedsdigte« (1916), ved Kai Hoffmann, anden udgave (1923), ved Ludvig Holstein, *Den danske Sommer* (1921), UD og »Afrodites Dampe« (1959), ved Thorkild Bjørnvig. – Om Sophus Claussen se nærmere i min bog »Studier i Sophus Claussens lyrik« 1967 (i Københavns Universitets festskrift november 1967).

Mindre bidrag

TRÆLLENES DYRISKE YDRE

Når det gælder om at skildre den laveste samfundsgruppe i vikingetiden, giver selv videnskabsmænd op. Vi ved egentlig kun, at de gik barhovede og barfodede, og var iført en grå, farveløs dragt, nærmest en sæk. Men vover vi at tage hensyn til fortidens symbolske analogislutninger, kan vore sparsomme efterretninger måske suppleres med oplysninger, som tegner trællen fra isse til fod.

1. Ansigtet.

I »Ivan Løveridder« træffes et menneske, som viser den foragt, som blev de allerlaveste til del. Det drejer sig om en hyrde, »sortere end en morian«, hovedet var større end en hests. *Næsen* var kroget som et *bukkehorn*, håret var en busks tjørne, fingrene havde klør, og fødderne var flade og misdannede.

I DgF (IX s. 75) digter konen viser om manden, han har hår som torneris og næse som et gedebukkehorn! – Trællen var et hestelignende menneskedyr, i værdis regnedes han ved drab = en hest.

Det er sikkert ofte gået ud over pande, ører, næse, mund eller øjne hos trællene, her kunne han eventuelt mærkes, så man kunne kende bestanden. Den ovennævnte morian havde hagen hængende ned på brystet, *den* kan også have fået sig en omgang. Valdemars sjællandske lov nævner specielt næsen. Hvis nogen opridser næseborerne på en mand, bødes der halv mandebod, »fordi det er træls mærke«. I lovgivningen hindres trælle, døve og stumme i at gøre testamente.

Måske kan vi nu forklare en hidtil ret uforståelig frigivelsesformel: »gefa þræli frelsi fra horni ok knappi«.

Horn kunne da hentyde til trællen som vædder, og vi ved, at knappi bruges om ringen i en svinetryne. Når trællen slipper for disse to ting, er han befriet for sin dyriskhed. Han kan ikke længere behandles som en vædder eller orne, men kan gifte sig med hvem, han vil.

Hornglói er en vædder, og ved Frostating slagtedes en vædder ved frigivelse.

Man kan tillade sig at formode, at trællen også kunne mærkes ved et kreaturmærke i panden, vi hører om dette hos Romerne (Martial).

2. Håret.

Gennem hårklipping ophørte den frie mand at eksistere, der bruges ligefrem på latin udtrykket »servus nullum caput habet« (slaven har intet hovede), og det tilføjes, at det er, fordi trældom lignes med døden (C. W. Westrup: *Some notes on the Roman slave* 1956 s. 21).

Grimm fremdrog i sin tid den germanske glose »manahoubit«, forstået som »med menneskehovede«; snarere kunne man fristes til at tro på »kvæghovede«, eller egentlig »Mankehovede«. Finnur Jonsson foreslog »men = halssmykke«,

da »man« fortrinsvis brugtes om den kvindelige træll. (Det går da på håret; man = manke: forhår.)

Slaver var en international handelsvare og kunne lettest trællemerkes gennem frisuren, det sås med det samme, da han jo gerne gik barhovedet. Et epigram hos Martial (12. bog, epigram 45) opviser en slavinde, som skjuler tindingerne og isse med *bukkeskind* (*Hedina pella*), baghåret manglede.

Hos Du Fresne findes en omtale af frimanden, som mistede de lange lokker, der prydede hals og nakke; de tildækker skyndsomst hals og nakke ligesom tyvene. (Ordet *scalciati* må ses i forbindelse med italiensk *calzo* og *calzare*.)

I Eddaudgaven af 1665 findes under »Skoogur«: »Skov kaldes også Marckens man«.

I Meislings Martialoversættelse fra 1832 anføres der (efter Juvenal), at germanerne som ufrie opbandt deres lysegule hår i duske, Maurerne havde hovedhåret krøllet på naturlig vis (aliter tortis). Måske kunne man i denne, den mildeste form for mærkning af slaven, finde forklaring på ordsproget: Ikke at krølle et hår på ens hoved? Man kunne jo sammenligne med kinesernes *nakkepisk*, som de blev påtvungne af de sejrende Manchurere. —

Det er ikke ofte, vi hører om trællenes hår. Men ragnig af hovedet og besmøring med tjære kendes f. eks. fra Sigmund Brestesøns saga, hvor to drenge sælges som trælle.

Den døddrukne kong Helge blev efter sit besøg hos dronningen af Saxland afleveret om bord med hovedet indtjæret og indputtet i en sæk som et kreatur. (Hrolfs saga Kraka kap. 6.)

3. Hals og ryg.

Overalt, hvor ordet »frels« om frimanden søges forklaret, møder man henvisning til slaveringen. Friheden var dog *for* højt værdsat, og trællen *for* ussel, til at dette kan accepteres. En »fri« er ikke blot en mand, som først og fremmest kan rose sig af dette ene: *ikke* at bære trællering! Vi vil tage en gammel tysk definition af ordet »Hals« til bevis; det er ifølge Zedlers leksikon (1735) den del af mennesker og dyr, »der zwischen dem Kopf und dem Rumpfe sitzt«. Altså hals + ryg. Middelalderens frelsestand var fri for pligtmæssige byrder, afgifter og arbejde. Herremanden havde hals- og håndsret over sine bønder: ret til at udnytte deres arbejdskraft til det yderste. Tillige havde herremanden jo også »birkeret« d. v. s. ret til at dømme og eksekvere straffe. Ulfila har »freihals« for frihed (freis om den frie). Når Harald Hårfager trællbandt Norge, var det, fordi han indførte faste (årlige) afgifter.

Ulpian har under »res Mancipi«: »item servi (slaver) et quadrupedes (firfødder), qvæ dorso collove domantur velut boves (okser), muli (muldyr), eqvi (heste), asini (æsler)« (se N. H. T I rk. 2 s. 251).

Et gammelt, gotisk sagn fortæller, at Goterne stammede fra trælle, som ved udvandringen var frikøbt samlet, for een hests værdi (Weibull i Scandia XIII side 167, note). Trællens buede og krummede, til byrder båndlagte ryg, gør ham til et lastdyr.

Var trællen forsynet med et halsbånd, kunne han lignede med en hund, som stod under sin herres værn.

I Rom kunne halsbåndet være forsynet med en art knopper, som hos jagthundene, til værn mod ulvebid. (Se leksika under mælum.) Man mindes Kain, der blev mærket i panden, for at ingen skulle kunne *skade* ham. Slaven havde iøvrigt kun at følge herren og være ham lydige og underdanige.

Et berømt eddacitat beretter om trællen som »den bundne«; vi ved, at når en træl var blevet udsat for en særbehandling »hapt«, var han ikke længere at regne for et normalt menneske. Tør vi her formode en torturbehandling, der har vrødet ryggen, så den blev krum og skæv? Fik han sitringer som hos en hest? »Altid bæver jo den bundne« lyder eddacitatet i sin helhed.

4. Fødderne og benene.

Også hvad fødderne angår, har vi ret til at formode et operativt indgreb. Fødderne var flade og misdannede som hos vor »morian«. Videnskabeligt set regner man med en særlig glose »trælbæria = træleslå«, og hos Kinch anføres: »Dict vorder mand »trælbåren«, så at han ikke kan bære sig selv af det stød«. Den tilsvarende svenske tekst har »fodthrodhin«. (Måske af trauðr? Og i så fald: hvis han får vanskeligheder med fødderne.)

Når en mand er slået så hårdt, at han ikke ved egen hjælp kan støtte på fødderne, er han »trælbåren«, så ynkelig var trællenes gang.

Eddaens træl har »langir hælir«, og trællen betegnes som »faste a fotum«; der er afgjort ingen sproglig forbindelse med ordet »fast« = hurtig på engelsk. Tværtimod går han med møje, på misdannede, flade fødder, antagelig er fodhaserne overskårne! Trællen står slet på benene og har let ved at falde omkuld. I lovene kaldes den mand, som har været træl, for »skinkufalz«, og det oplyses, at dette udtryk bruges om en mand, som er faldet ned fra taget (se Falk og Torp).

Vi ved, at Vølund fik begge knæhaser gennemstukne; har trællene gået lige så elendigt, som den, der har knæhasen overskåret på det ene ben? — A. Giersing bemærker med rette, (A f. n. O 1862 s. 315), at trællene synes at stå yderst slet på deres ben; man hører kun, at de en sjælden gang befatter sig med løb, og da sker det, fordi de er bange. Dette er vigtigt, da den gamle definition på ordet træl stadigvæk, i overensstemmelse med Grimms forklaring, udlægges som gældende en slave, der anvendes til at løbe ærinder.

Ja, Marstrander siger endog i Heiderskrift til Marius Hægstad (1925), at begrebet slave i de indoeuropæiske sprog »særlig ofte« udtrykkes ved nomina med betydningen »ile, løbe«. Hels trælle hed Ganglat og Ganglōti (lad begge steder!), trællen havde ikke engang fornøjelse af at gå; han har været skævvrygget og med en gangart, som hos en ged!

5. Hånden.

Slaveringen fandtes ofte på armen. Under »mancus« omtales hos Du Fresne »manci« som en slavebetegnelse i middelalderen. Et citat her, fra »Lupus servatus«, fortæller, at når disse blev frie, opnåede de »exoptabilem manuum usum«, den ønskede, frie brug af deres hænder.

Man har eksempler på, hvor vanærende det var, når der var noget i vejen med

hånden. F. eks. kunne »Nuada med sølvhånden« en tid lang ikke være konge (A. f. n. O. 1902 s. 213 ff).

Om en mandlig slave brugtes i Grækenland betegnelsen hånd, ligeledes i Irland (gilla). Fra de gamle Østerlande meldes f. eks. om en officer, som til bytte fik »2 kvinder og en hånd«. (Keller: Bibelen har alligevel ret, 1956, s. 96). Slavens arbejdspligt er udtrykt gennem den båndlagte hånd; han havde ingen ret til udnyttelse af egen arbejdskraft.

En romersk slavebetegnelse »mancipium« menes af nogle at komme af mancipare om at fange dyr, andre tænker på husherrens rådighed over husstanden som det udslagsgivende (mancipium). Westrup behandler dette spørgsmål side 4 og 9, og jævnfører tillige med nordisk »hærtakin«.

Trællene havde ikke ejernet til noget, fra Norge meldes, at han ved frigivelse blev sat på en kiste, vel for at vise, at han fra nu af var herre over sit eget bo.

6. Den drejede træl.

Træl forklares sprogligt ud fra tysk drigil, medens engelsk thrall erklæres for at være et direkte lån fra nordisk. Der sammenlignes med græsk trécho (jeg løber) hos Grimm. Marstrander nævner både tróchis (løber, tjener, bud) og tróchos (løb). Men trochós omtales ikke; det kan betegne et vognhjul, og bruges, foruden om et marterredskab, også om en rund masse. Nu er der det interessante, at træl stadigvæk anvendes i Norden om »en valk eller knöl i handen« (E. Hellqvist). I Norge bruges det om hård hud, både på hænder og fødder. En træl af denne art forklæres som værende opstået af hårdt slid (trælleslid); men *det* kan i alt fald ikke gælde en træl på foden. Det er en ved tryk og sammenklemning frembragt krum fortykning på yderhudens overflade; vi må tillade os at regne med udseendet og lidenheden.

Over trællen stod skalken og skælmen, der begge var meget små væsener, man kan tale om en skælm i øjet og en skalk bag øret. På nordisk betyder »skalk« et sværd (den kløvende), skalk må betegne noget småt og formindsket, »sk« findes således i flere forbindelser om indskrænkning af noget, jfr. skinde og skumme. Det kan også betegne en skorpe, »den ene skalk spiser den anden«; skorpen opstår ved sammenklemning af det yderste lag. På gotisk er »skalks« den egentlige betegnelse for en slave.

Ordet slave siges at være indkommet her i landet fra Tyskland i det 16. århundrede. Oprindeligt skulle det være fra fransk esclave med betydningen en fange af slavisk nationalitet. Det virker påfaldende med sc foran l, og Grimm erklærer c-et mellem s og l for »eine romanische Eigentümlichkeit«. Han skelner mellem Sklave (slave) og Slave (en slaver).

Der findes et middelalderligt latinsk verbum scalvare, som sammenblandes med sclavare (Du Fresne). På Latin betyder calvus skaldet, og clavus foruden »nagle«, »eine nagelförmige Erhöhung oder Geschwulst an Füßen, Händen, z. E. Leichdorn.« Der er altså overensstemmelse mellem træl og slave, hvis vi tør benytte os af latinen! Har s-et på en eller anden måde en særbetydning? jfr. engelsk crawl = kravle, og scrawl = kradse overfladisk. Ifølge Grimm omtaler Prokop »Sklabenoi og Antai« sammen. De skal tidligere være kaldt for »Sporoi«. Antes kan på Latin betyde støttepiller, og »Antæ« er = forstolpe. Betyder s-et noget

meget ringe og ubetydeligt, kan vi ved Sporoi henvise til græsk poros, d. v. s. kanal, overgangssted, eller ligefrem *hjælpemiddel*. Sclaveni og Antes var hos Jordanes to hovedstammer hos Veneterne, de var af gammel græsk oprindelse, og gjorde tjeneste som lejetropper.

På Karl den Stores tid nævnes »Sclavi og Avari« (Donauområdet), og det er krigsfanger fra disse folk, som menes at have givet navn til det franske *esclave*. *Sclavi er altså ingen nationalitetsbetegnelse!* Det kunne bruges om alle, som var villige til at fungere som lejetropper. (Evt. lettere *hjælpetjeneste* som forbindelsetropper?)

Nogle lejetropper fra Thrakien benævnes en gang i oldtiden som »tralleis« (se Grimm). Navnet passer udmærket med det nordiske træl, – disse tropper anvendtes til at udføre bøddeltjeneste. (Husk trochós om et marterhjul.) På italiensk er chiavari = nagel, jfr. clavus = nagle, men en slave hed *schiaivo*.

Trællen er altså en fast sammenklemning, og samtidig et lille rundagtigt »lukke«, et nyttereds-kab, som er vendt eller drejet omkring til andres gavn, ypperligt egnet til at spærre og stoppe (jfr. træl i fæstningsværker. Trelleborg må bestå af frie trælle).

I det nye, nordiske kulturleksikon findes under »Keglespil« »torqvere globum« = renna klodt, – og i P. J. Coldings etymologium latinum (1622) møder vi glosen torquere = vrier!/bøjer om, samt torquere jus = »vrie lov og ret«.

I A. N. F. 1963 (I. Michaelsen og Sv. Stech: Det slaviske ord »otrok« og dets germanske ekvivalenter s. 232 ff.) foreslås ordet »otrok« at indeholde o = omkring, – på Tjekkisk hedder Trälleborg Otrokowice. Sammesteds (s. 239) findes under den anførte litteratur gallisk tro = versio, troi = vertere, volvere.

Af befolkningen benævnes Trelleborg også som »Trojeborg«. Almindelige trojeborge har gerne *snoede* eller labyrintiske irgange. Der er næppe nogen særlig tvungende grund til, at vi stirrer os blinde på Troias navnkundighed, og altid ved vore mange trojeborge henviser dertil.

De bekendte »ludi Trojani« i Rom fejredes med turneringer, og står eventuelt i forbindelse med foråret og årstidernes veksling.

Vi forstår nu let, hvorfor trella chori bruges om et buet gitterværk, som virker til at holde folk på afstand. Og undrer det én længere, at en borg i Norge kaldes for Trælborgnuten? Den er værnnet af naturen på de tre sider, på den fjerde er der en kunstig, dobbelt *afspærring*, som løber ud i en spids, – åbenbart en træl. – Se Nørlund: Nordiske Fortidsminder, 1948, s. 195.

Til slut vil vi også prøve at forklare det latinske ord servus, – det er vel en person, der udfører en ringe lukketjeneste, som vogter af kvæget og dørvogter i de store huse? Vi vil pege på latin serra = lås. – Ordet har man hidtil ikke kunnet forklare på tilfredsstillende måde. Romerne udledte det selv af servo – bevarer, – og det skulle så antyde den milde skæbne, som blev en krigsfanges lod, når han, i stedet for at blive dræbt, slap med slaveriet livet igennem.

Har vi ret, er det *juridiske* udtryk en servitut – ikke en egentlig tjenesteydelse, men snarere den lille spærring eller lukkeforanstaltning, der kan være på en ejendom.

Der er intet hurtigt ved trællenes væsen. Han skildres blot som én, der ved en pludselig drejning er vendt omkring til hjælp for andre. Der forekommer hos

Halbertma i Leksicon Frisicum et adverbium thrall, der bruges om noget uventet; det gengives med »in een ummezien«.

I betragtning af trællens anvendelse som en hindring, er det værd at lægge mærke til, at Cleasby i det isl.-eng. leksikon s. 335 oversætter keipnagli og keipnef med a rowlock *thrall*, a rower.

Carl Wassmann.

FOLKEVISEFORMLER I DEN DANSKE RIMKRØNIKE

Det er på ingen måde nogen ny iagttagelse, at mange linjer og formuleringer i Rimkrøniken (Rimkr.)¹ også træffes i folkeviserne (DgF)². Med rette fremhæver Johs. Brøndum-Nielsen mange af episodernes »stærke Folkevisepræg«³, og Helge Toldberg peger ligeledes på nogle lån »(fra) visedigtningens faste forråd«⁴. Udover mange direkte paralleller til enkelte ballader, f. eks. »The sloffue hwer annen som bønder slaa korn« (Rimkr. 1754) og »som bønder di weigger kornn« (DgF 136 B 4)⁵, er det dog ikke først og fremmest den enkelte vise der er ansvarlig for disse udtryk i Rimkrøniken, men balladestilen og tidens mode, der var fortrolig med de episke viseformler. Nogle af disse episke formler skal her sammenstilles og tildels supplere Johs. Brøndum-Nielsens og Helge Toldbergs påvisninger.

1. Som wij komme bort tijl then strandh
wij funde eth styre paa then sandh Rimkr. 517 f.

Tha wij komme harth nedh tijl then strand
tha tog ieg aff then hvide sand Rimkr. 523 f.

Rimforbindelserne »Strand«, »sand«, »hvide sand« og »land« optræder meget hyppigt i balladerne (smlg. eks. 5). De har været mønster for Rimkrønikens formulering⁶:

Tthett wor Orum Vngennsuend,
hand gick vdde med thennd straand:
ther faand hand en sneecke
paa denn huide saand. DgF 11 B 22

2. Han skamedæ meg sa lengæ mz ordh
thz ieg sprank offuer mith eyæth bordh
Saa slo ieg myn drotnings brødræ syw Rimkr. 1205 ff.

Længe nok forsøger »helten« at tilbageholde sin harme, indtil han pludselig sætter over bordet og med magt tager hånd om begivenhederne – også denne situation anføres ofte i balladehandlingen⁷:

Och alle da sadde di kongens mend,
di suaredt redt aldrig edt ord:
for-udenn iuncker her Amor.
hand sprang offuer bredden buordtt.

Ded ware iuncker her Amor,
 spranng offuer bredden buord:
 och ded wil iegh for sandingen sige:
 hand thaled edt mandomss-ordtt. DgF 32 C 5-6

3. Men syldhe om affthen mørk gik paa
 och otther hannum løsthe tijl sænghen at gaa Rimkr. 1441 f.
- Om affthenen mørketh gik oppaa
 och daghen mwne bort fallæ
 Tha kom gwdmwndh for oss at staa Rimkr. 2205 ff.

Som allerede påvist af Johs. Brøndum-Nielsen⁸ findes der også paralleller til disse linjer i folkevisen, som stereotrypt med let varierede elementer fremstiller denne scene igen og igen⁹:

Oc thett war sildiig ohm enn affthenn,
 oc røgenn thenn fild paa;
 thett war iomfrue Remolth,
 hun løster att senngenn att gaa. DgF 431 A 22

Sildig om aften, der dogen falt paa,
 den iomfrue vilde til senge gaee, DgF 68 C 13

Siilig om afftenn, røgen fald paa,
 her Peder gik for liden Kierstten att staa. DgF 257 24

Det var sillig om afftenn,
 der dugen tager thill at fallde:
 da løster hertug Henndrich
 med lidenn Malfredt at thalle. DgF 226 C 9

4. The komme om en morghen stund
 (...) Som thz hade wærz en grøner lundh Rimkr. 1513 ff.

Også dette rim skyldes vel en gængs indledningsfloskel i folkeviserne, som digteren kan have haft for øre¹⁰:

Det var Regnfred Kongens Søn,
 Hand reed i grønne lund:
 Der mødte hannem en liden smaadreng
 Alt om en morgenstund. DgF 22 A 5

5. Ieg kaste mit acker paa then sandh
 (...) Thi sænde ieg buth oppaa thz landh Rimkr. 2177 ff.

Både Johs. Brøndum-Nielsen og Helge Toldberg¹¹ angiver, at en balladeformel har tjent som forbillede for den første linje af dette citat. Som rimmønster kan imidlertid også have foreligget en flerlinjet formel, som i folkevisen sædvanligvis beskriver en landing¹²:

Da kaste de deris anker
paa det huide sand;
det vaar Helle Haagen,
hand tren der først paa land; DgF 5 A 20

6. Saa sade ieg tyre tha aff then drøm
(. . .)
Myne ordh gaff hwn tha wel gøm Rimkr. 2957 ff.

At nogen vågner ved midnat og fortæller sin drøm, som en anden så tyder for ham eller gemmer i sit hjerte, er et stadigt tilbagevendende motiv i folkevisen¹³:

Haffbor vogner om midie-nat,
och taller hand sin drømme:
och vogen laa hans kierre moder,
hun gaff den vell y giemme. DgF 20 B 2

7. Ther sloffues wi sammen i daghe three Rimkr. 1469

ieg stridhe tre dagæ oc offuer wandh Rimkr. 2000

Ther seglidæ the effther i daghe tree Rimkr. 2343
(Smålg. også Rimkr. 1627 ff. og 1014)

Tre dage som formelagtigt tidsrum kan man også påvise i balladerne. En særlig hård kamp varer stereotypt »tre dage«:

Thi sloggis III netter och thre dage,
ther størtt sa mangel skiønn mand:
(. . .) DgF 17 A 11

Denne formulering ligger i yderkanten af et helt område med tre dage-formler, som jeg har behandlet andetsteds i denne årgang af Danske Studier. Det ovennævnte balladecitat er ikke egentlig typisk for folkevisen, omend en forbindelse mellem folkevisen og Rimkrøniken er sandsynlig på dette sted.

Noter:

(1) Den danske rimkrønike. I. Ghementrykket 1495, ed. Helge Toldberg, København 1961. Citeres efter denne udgaves fortløbende tælling. – (2) Danmarks

gamle Folkeviser, ed. Svend Grundtvig o. a., København 1853 ff. Citeres efter visenummer, variant og strofe. – (3) Johs. Brøndum-Nielsen: Om Rimkrønikes Sprogform og Tilblivelse, København 1930, p. 62. – (4) Helge Toldberg: Den danske rimkrønike og folkeviserne, i: Danske Studier 1958, p. 9. – (5) Smlg. Brøndum-Nielsen o. a. a. p. 64 og Toldberg o. a. a. p. 8. – (6) Smlg. DgF 5 B 5, C 3, C 8; 11 A 31, B 2; 49 B 34 o. a. – (7) Smlg. DgF 5 B 25; 24 7; 44 A 6, B 5, C 5; 54 B 15; 58 7; 62 39 o. a. – (8) Brøndum-Nielsen o. a. a. p. 63 og 72. – (9) Smlg. DgF 11 A 12, B 11, C 9, D 19–20; 20 E 17, G 22, H 21, I 33, L 38–39; 44 A 18; 47 A 43; 49 A 53, A 60, B 51 o. a. – (10) Smlg. DgF 12 A 1; 35 A 3; 59 16; 91 1; 140 A 18 o. a. med afvekslende »grøn lund« og »rosenlund«. – (11) Smlg. Brøndum-Nielsen o. a. a. p. 72 og Toldberg o. a. a. p. 8 og 29. – (12) Smlg. DgF 26 A 5; 27 A 8, B 2; 32 A 8, A 42, B 8; 49 B 64; 70 A 18, B 19 o. a. – (13) Smlg. DgF 20 H 2, K 2; 112 B 9 og 20 D 2–3, F 2–3, I 2–3; 45 13 og 18; 74 A 11 og 14; 112 A 3 og 10; B 2 og 11 o. a.

Otto Holzapfel.

VEDEL OG HOLBERG

I introduktionen til facsimileudgaven af Vedels oversættelse af Saxos danmarkshistorie hævder Allan Karker s. 15, at der i Holbergs »Dannemarks Riges Historie« er »visse reminiscenser af Huitfeldt, men af Vedel absolut ingen«. Dette er en undervurdering af begge de to forfatters betydning for Holberg; af Huitfeldt har han med ubetydelige ændringer udskrevet væsentlige passager af danmarkshistorien, og Vedels Saxo har, som jeg skal påvise i det følgende, simpelthen været den Saxo-udgave Holberg havde ved hånden under udarbejdelsen af første bind af sin danmarkshistorie¹.

Holberg selv meddeler et sted at han har benyttet Vedel, nemlig DH. 48, hvor han anfører Hjarnes gravskrift over Frode Fredegod »efter Wellei Oversættelse«. Gravdigtet er dog her antagelig citeret på anden hånd, nemlig fra Worms Monumenta Danica (s. 104–105), hvorfra H. tilsyneladende også har hentet den i DNB. citerede originale tekst. Den latiniserede form af Vedels navn forekommer sammesteds hos Worm.

Normalt nævner H. imidlertid ikke V.s navn; men det fremgår af talrige af de i DH. anførte Saxo-steder at de er skrevet ud af (eller oftest refereret efter) V.s oversættelse.

Det første større eksempel herpå er Frode Fredegods love (DH. 45–47, VSax. 99–100). Heri har H. ganske vist foretaget en række (oftest moderniserende) ændringer. Han har dels udskiftet ord (*befaling* > *høyt Embede*, *almindelig* > *gemeen*, *Hues* > *Hvad*, *forøffris* > *erobres* osv.), dels ændret ord- og bøjningsformer (*ickon* > *kun*, *iblant* > *blant*, *imod* > *mod*, *Skib* (pl.) > *Skibe*, *gjører* > *gjør*, *kaaste* > *Koster* osv.), dels moderniseret syntaktiske konstruktioner – her bemærkes at den i lovbestemmelserne hos V. hyppigt forekommende konjunktiv i de fleste tilfælde af H. ændres enten til modalverbum + infinitiv eller (hyppigst) til indikativ, samt at den arkaiserende brug af substantiv i nøgen form med ubestemt betydning oftest erstattes med brugen af ubestemt artikel + substantiv. Endvidere er tauto-

logiske forbindelser undertiden erstattet med enkeltord: *fadebur oc Rentekammer*>*Skat-Kammer*, *Ecte oc ære*>*ægte*; at Saxo i disse tilfælde har enkeltord beviser ikke at Holberg har konfereret med originalen. Herpå kunne imidlertid en anden rettelse tyde, nemlig *Skrin eller kiste* (hvor Saxo har pluralis)>*Skrine eller Kister*.

Et afsnit af landsloven (§ 10 hos V.) er ejendommeligt nok udeladt af H.

Men at det er V.s tekst der ligger til grund for H.s er upåtvivleligt. Opstillingen i nummererede paragraffer stammer fra V.; og adskillige ord og vendinger er så karakteristiske for denne, at de ikke kan skyldes en tilfældig overensstemmelse mellem to oversættere; det vil være tilstrækkeligt at nævne udtrykket *Fjór og Fæ*, jf. Ordbog over det Danske Sprog, artiklen *Fjór*.

Afsnittet om Thorkild Adelfar DH. 56 f. er et referat af Saxo med klare spor af V.s pen. Eksempelvis kan nævnes: (Thorkild) *vendte . . . sine Bønner til den rætte GUd, som har skabt Himmel og Jord* DH. 57, *da vende Thorkild sin bøn til den som haffuer skafft Himmelen oc Jorden* VSax. 190. Saxo har her: *Thorkillus, universitatis deum votis aggressus eique cum precibus libamenta defundens* (etc.) Saxo 246. V. har vel her misforstået Saxo, idet *universitatis deus* må være Alfader (= Odin) – Thorkild havde på dette tidspunkt endnu ikke stiftet bekendtskab med kristendommen. Ofringerne er da faldet V. for brystet, og han har udeladt dem. H. følger V., både i henseende til ordvalg og udeladelse.

I afsnittet om Regner Lodbrog bemærkes bl. a. at Regners berømte ord om grisene og ornen (DH. 65) er så at sige ordret anført efter VSax. 203. – Det er i det hele taget mest i replikkerne at H. nøje følger sit forlæg.

DH. 200 berettes det at Erik Ejegod var et *Hoved højere end de højeste Folk udi Dannemark*. H. følger atter her klart V., der (257) skriver: (han) *vaar sit hoffuet høyere end nogen aff de høyeste Mend vdi hans Rige*. – Her står Saxo 333 at Erik var så høj *ut ceterorum vertices humeris superaret* – at han med sine skuldre ragede op over de andres hoveder. Det er utænkeligt at H. ved et tilfælde skulle være kommet til at bruge det samme karakteristiske udtryk som V. havde anvendt til gengivelse af dette sted.

DH. 187 kommer H. for skade at citere noget fra VSax. som slet ikke forekommer i originalen. Her står: *Kong Harald regiærede kun i to Aar, og var det at ønske, siger Saxo, at hans Regiering endda havde været kortere*. VSax. 246 har: *Diss bedre at hand regerede ickon tu Aar/ haffde vel veret at ynske, at hand aldrig haffde bekommet Kongeligt naffn oc velde*. – Det subjektive udbrud er imidlertid V.s egen interpolation; Saxo har blot (318): *Regnando biennium emensus defungitur*.

Ovenstående udvalg af eksempler turde være tilstrækkelig dokumentation. Om årsagen til at en så kyndig latiner som H. har foretrukket at læse Saxo i oversættelse frem for i original kan man kun gætte. Det er vel muligt at han lige som V. har fundet den gamle historikers latin »mørk og svar« og derfor har foretrukket at skyde genvej ved at læse ham på dansk. Det er påfaldende at han så sjældent nævner sit virkelige forlæg, hvad der kunne skyldes dårlig samvittighed! – Iøvrigt synes en række stikprøver at vise at også de latinske Saxo-citater i DNB. og DH. er andenhånds. – Det kan også tænkes at H. blot har følt sig tiltalt af V.s kernefulde, arkaiserende sprog; ganske vist moderniserer han det på mange punkter, men den vedelske sprogtoner er dog i de længere citater umiskendelig.

Noter:

(1) Følgende forkortelser er anvendt: DH. = Holberg: *Dannemarks Riges Historie*. Tomus I. 1732. – DNB. = Holberg: *Dannemarks og Norges Beskrivelse*. 1729. – H. = Holberg. – V. = Vedel. – VSax. = Saxo: *Den Danske Krønike*, oversat af Anders Sørensen Vedel, 1575. – Henvisninger til sidetal i *Gesta Danorum* gælder Olrik og Ræders udgave, 1931. –

Christopher Maaløe.

NYE HOLBERGIANA

(Fortsat fra *Danske Studier* 1964, s. 117–23 og 1965, s. 85–96.)

XXIV. *Holbergs dimissionsvidnesbyrd for Peter Christian Gartner* (1964, I, og 1965, XIII).

For fuldstændigheds skyld kan tilføjes, at det københavnske blad »Avisen« for 23. september 1886 aftrykker Holbergs autograf efter norsk »Morgenbladet« 17. s. m.

XXV. *Facsimiler af Holberg-autografer* (jfr. 1964, II, og 1965, XV).

Af de i Th. A. Müllers afhandling, *Holberg Aarbog* 1920, noten s. 88–89, nævnte stambogsblade er facsimileret:

nr. 2, Just Bings fra 1745 i Harald Beyer: *Norsk litteraturhistorie*, 2. udg., Oslo 1963, s. 121.

nr. 3, P. J. Herslebs fra 1752 i *Illustreret Tidende* 1913, s. 183.

Det af mig i 1965, XIV, aftrykte blad af dr. Ancher Anchersens stambog er facsimileret i *Holberg-Blandinger*, III, 1946, mellem s. 82 og 83 (se teksten s. 83–84 og note 27 med henvisning til tekstens tidligere udgivelse og med oplysninger).

XXVI. *Holberg og Andreas Hojer*.

I mit skrift »Fra Ludvig Holbergs unge Dage. Hans strid med Andreas Hojer«, 1963, s. 62–64, har jeg samlet, hvad der kan oplyses om de to mænds forhold i de år, de var kolleger ved Universitetet. En yderligere notits herom findes i Christian Bruun: *Frederik Rostgaard og hans Samtid*, I, 1870, s. 462, note 2:

Følgende notits af Langebek er bevaret: »30. Juni 1740 reiste Hr. Conferentz Raad Rostgaard fra Kbhavn. – – Dette merkelige hendtes denne Gang Hr. Confr. R. Rostgaard, at han Aftenen førend Sl. Steenbuch døde, som havde været hans gamle ven og reisecammerat, var kommen til accord med ham om de øverste Værelser i hans Residentz, for at tage derind, naar han kom her til byen, hvilket da blev til intet.« Bruun meddeler: »Denne Residens fik Holberg efter Steenbuchs Død, og de nævnte Værelser bleve Holbergs Beboelsesleilighed. Det er et underligt Sammentræf, at Andreas Hojer nær var kommen til at bo

i de samme Værelser. Den 20. Maj 1739 udstedtes et kongeligt Reskript til Geheimeraad Ivar Rosenkrantz, i hvilket Kongen udtalte Ønsket om, at A. Hojer fik den omtalte Residens efter Steenbuchs Død...» Hojer døde 28. august 1739.

Ifølge universitetsfundatsen af 1732 tilfaldt retten til at optere boliger consistoriales efter senium consistoriale (Matzen: Kjøbenhavns Universitets Rets-historie 1479–1879, I, s. 204, jfr. II, s. 25–33). I årenes løb, fortæller Matzen, (II, s. 32) undså enkelte professorer sig ikke for ved lejlighed at erhverve kgl. be-villinger til fordel for sig selv, »hvilket endog Konstitutionen 1679 og Udkast 1691 udtrykkeligt forbyde«. Matzen citerer herom H. F. Rørdam: Historiske Samlinger II, s. 323–24 (Nicolaus Theophilus), og III, s. 128 (Jon Venusin), altså tilfælde, der i 1739 lå over 100 år tilbage i tiden, og som Hojer næppe har kendt.

Holberg har nok gjort sig sine tanker om den pietistiske generalkirkeinspektør Hojers overtrædelse af det 9de bud i Luthers dengang af alle udenadlærte lille katekismus: »Du skal ikke begære din Næstes Hus«. Holbergs epistel 285 kan have sammenhæng dermed. Biskop Herslebs karakteristik af Hojer (mit anf. skr. s. 70): »En klog og skarpsindig, men derhos meget farlig og entreprenant Mand« illustreres tydeligt af en episode som denne.

XXVII. *Holberg i Bibliothèque Mazarine.*

Kristen Spanggaard fortæller i Berlingske Aftenavis 3.12.1948, at han i Rondel-samlingen i Bibliothèque de l'Arsenal i Paris er stødt på et brev fra A. Legrelle, der havde disputeret over »Holberg considéré comme imitateur de Molière« (Paris 1864), til Sainte-Beuve for at anbefale Holberg (og sin egen bog) til den store kritikers bevågenhed og åbenbart lægger an på en omtale i en af Sainte-Beuves mandagsartikler.

Dette lykkedes. I »Nouveaux Lundis«, IX, s. 1–61, findes under Lundi 24.10. 1864 en artikel »Journal et Mémoires de Mathieu Marais, publ. par M. de Lescure«, hvori ønsket opfyldes. Sainte-Beuve er gennem Legrelles korte omtale af Holbergs besøg i Bibliothèque Mazarine blevet interesseret og aftrykker s. 26 den latinske tekst af Holbergs levned om besøget, hvoraf han til sin forbavselse ser, at Bayles Dictionnaire har været tilgængelig på Holbergs tid. Man var gået ud fra, at den var forbudt. Han finder det »pikant«, at biblioteket, der siden 1688 var under styrelse af Sorbonne, hvis lærde ellers passede godt på, udleverede en »premier poison«. Han angiver Holbergs besøg i Paris til 1715–16. Det varede kun 14 måneder, og Holberg var på vej til Italien, da Ludvig XIV døde. Sainte-Beuve har ikke kaperet, at det farlige værk allerede i den store konges levetid var tilgængeligt for de studerende.

XXVIII. *Har Holberg digtet et latinsk brudevers til P. F. Suhm?*

I Christian Bruun: Peter Frederik Suhm, 1898, meddeles i Rettelser og Til-føjelser, s. 73*:

»I de kjøbenhavnske Tidender om lærde og curieuse Sager, Kbh. 1751, Nr. 52, S. 409, læses følgende Lykønskning til Suhm og Karen Angell:

Epigramma
in
Felicissimam Desponsationem
Illustrissimi ac Generosissimi
Consilarii Status
Dom. Friderici Summii
cum
Generosissima, eademqve Virtutibus ac nummis
æqve Divite Virgine
Angel

Summius a *Summis* laudatur, amatur amatu/Dignus, *Summus* erit, cum bonus esse velit/Hinc piscatum abiit felix Piscator habendus,/Nam *Aureus* ex votis obtigit *Hamus* Ei.

Ita cecinit qvi Generosissimis hisce Desponsatis optima qvævis apprecatur

Amicus ex animo
Hafniæ

I det sidste ord er det første Bogstav udhævet og Forfatterens Navn er vistnok derved antydet. Mon Holberg? Mon Hielmstjerne?»

Lykønskningsvers til den overordentlig lykkelige forlovelse af den højt berømmelige og højædle etatsråd Herr Frederik Suhm med den højædle og i henseende til dyder og penge lige formuende jomfru Angel.

I oversættelse lyder epigrammet:

Summius anerkendes af de største, og yndes efter fortjeneste; han vil blive den største, da han vil være en god mand. Herfra rejste han på fiskefangst og må anses for en heldig fisker, thi efter sit ønske fik han en gylden fangst (egentlig gylden medekrog).

Således digtet af en oprigtig ven, der ønsker disse højædle forlovede alt muligt godt. **Hafniæ**

Mærkeligt nok finder Bruun ikke anledning til at forklare, hvordan Suhm kan latiniseres til *Summius*. Han har altså selv – som en ældre generation – sagt *Sum*, jfr. den københavnske udtale af Suhmsgade. *Summius* skal være et ordspil med *summis*, de største.

Smag og takt i det 18. århundredes brudevers var en anden end vor tids. Alligevel kan jeg ikke tro, at Holberg – alt andet ufortalt – vilde hædre Suhm uden at nævne hans studier og litterære fortjenester. Holberg havde i 1750 skrevet for-talen til Suhms oversættelse af Pythagoræ Gyldene Vers med Hieroclis Commen-tario, P. Syri Sententzer og Phædri Fabler; epistel 439, udgivet 1750, anses for rettet til ham.

I P. M. Stolpe: Dagspressen i Danmark, I–IV, 1878–82, er brudevers ikke be-handlet, heller ikke under omtalen af denne af Berling udgivne avis.

XXIX. *Jacob von Tyboe*. I, 8.

Petronius: Jeg er vis paa, Ovidius skulde ikke gjøre det nettere.

Peer: Ovidius? Skrædderen i Aalborg? Han gjør ingen gode vers. Jeg vil forpligte mig til at gjøre dem ligesaa gode.

I »Holbergiana« VI (DSt. 1964, s. 119) har jeg meddelt de oplysninger, som afd. postmester C. Klitgaard har givet mig om en familie Ovid i Aalborg, der blomstrede i det 17. århundrede, men, som Klitgaard siger, »efter 1650 synes der ikke i Aalborg at have været »Standspersoner« af Navnet«.

I »Holbergiana« XVII (DSt. 1965, s. 87) gengav jeg en indvending, jeg både dengang og senere har modtaget, at Peers bemærkning måtte sigte til en person, der var teatrets publikum bekendt. En undersøgelse efter en sådan person i Rigsarkivets register gav negativt resultat.

Hverken Werlauff: Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs 18 første Lystspil, 1858, eller T. Vetlesens norske skolekommentar 1898 har nogen bemærkning til stedet, som har været opfattet som en spøg af Holberg. Men man kan se bort fra den nævnte indvending, når man i registret i 13. bind af Julius Martensens udgave af Holbergs komedier erfarer, hvor begrænset et udvalg af datidens personer der er nævnt i komedierne:

kongen
poeten i Aabenraa
nogle spiseværter
butikker, især med tobak,
et par håndværkere, der opgives som adresser,
teatrets egne skuespillere
teatrets konkurrenter (den stærke mand, v. Quoten)
bordelværtinder
en enkelt skoleholderske,

(alle i København)

desuden den berejste nordmand Anders Christensen og en tobakshandler i Flensborg. Udover disse kun to provinsboer:

Ovidius, skrædderen i Aalborg
Tychonius, se næste nr.

Herefter kan man roligt gå ud fra, at det udelukkende er en spøg med navnet, stammende fra studenter fra Aalborg Katedralskole, som har latiniseret Ovid til Ovidius. Det må huskes, at Holberg kun kender de fulde latinske navne Ovidius, Horatius, Terentius. De nu brugelige forkortede former (efter fransk og tysk mønster) findes først i århundredets slutning.

Navnet Ovid – antageligt udtalt: 'Ovid – er formentlig identisk med navnet på en lille salmedigter Peder Matthiisøn Offvid, tiendemand i Indherred i Trondhjems stift (Ehrencron-Müller VI, s. 141). Efter de der refererede oplysninger er han dansk eller svensk af fødsel, i hvert fald ikke norsk. Hans salmer er trykt i tiden 1648–81.

Ifølge meddelelse fra professor Anders Bjerrum kan navnet stamme fra landsbyen Åved, Vodder sogn, Hvidding herred i Sønderjylland. Dette navn findes skrevet

1638 Ouit
1639-40 Ou Witt
1649 Oweth
1672 Ou wet
1676 Ou witt
1690 Ou wet
1737 Oved, Oued.

Der er næppe grund til at tænke på Öved, Öved sogn, Fjärs härad, Malmöhus län.

XXX. *Jacob von Tyboe*, personlisten: Magister Tychonius (siden 1731: Stygotius).

Mens Stygotius er dannet af Holberg, er Tychonius et familienavn. Ehrencron-Müller har tre personer af dette navn.

Det er almindelig antaget, at Holberg har sigtet til præsten i Skive, senere stiftsprovst i Viborg, Christen Lassen Tychonius (1680-1740). Hans Brix har i Dagens Nyheder 27.6.1933 peget på en i 1710 afdød broder til denne, som 1704-09 var alumne på Borchs Kollegium, som altså skulde være den, Holberg har haft i tankerne.

Replikskiftet I, 4:

Peer: — — Hvorfor kalder din Herre sig ogsaa ikke Von Tycho?

Jens: Ney, vi Lærde have ikke den Mode, vi bruge i Steden for det Ord VON, som Kriigs-Mænd sætte for deres Navne, det Ord US, som vi hefte meget net bag til.

Peer: Hvad heedte da din Herre, før han tog Graden?

Jens: Tycho.

Peer: Saa bør han da nu heede Tychous.

Jens: Nei, det blev for plat, man fylder det gjerne op med Bogstaver for Klangens Skyld.

Holberg har villet have et klingende navn med en indskudt stavelse, altså ikke som Grammius, Holbergius med en kort tilføjelse. Hvad jeg i forrige nr. har anført, gælder sikkert ogsaa præsten i Skive, at provinsboere ikke kan forudsættes bekendt.

Ebbe Spang-Hanssen har i »Erasmus Montanus og Naturvidenskaberne«, 1965, s. 53, påpeget, at Stygotius' store entréreplik III, 4, i lignelsen om magneten gengiver moderne fysik. Sligt har sikkert ligget den gammeldags præst meget fjernt.

At præsten har beklaget sig over brugen af navnet, og at Holberg tog hensyn dertil, men skrev digtet »Den jyske Fejde«, der først blev udgivet i Mindre poetiske Skrifter, 1741, altså først efter Tychonius' død, er velkendt.

XXXI. *Kilderne til Jacob von Tyboe.*

Når løjtnanten i »Erasmus Montanus« siger:

Jeg læsede mesten gamle latinske autores og studerede på Naturens Ret og moralske Sager, hvilket jeg endnu gjør,

er han Holberg selv. Allerede da han i 1720 bliver professor eloquentiæ, er han, som det undertrykte universitetsprogram af samme år og som nu A. Kragelunds udgivelse af hans latinske levned viser, en habil latinsk forfatter. Om sin mundtlige brug af sproget fortæller han fra sit ophold i Oxford, at han selv syntes, at han talte »tøvende og besværligt« latin, mens englænderne fandt, at han talte det rask og veltalende.

Holberg har på sine udenlandsrejser utvivlsomt måttet føre samtaler på latin. Af Holbergs komedier har tre emner lånt fra antiken:

Jacob von Tyboe,
Didrich von Menschen-Skræk,
Abracadabra.

Werner Söderhielm: Zu den plautinischen Einflüssen bei Holberg, Helsingfors 1885 (Öfversikt af finska vetenskapssocietetens förhandlingar XXVII, 1884-85, s. 43-60) behandler kun Didrich von Menschen-Skræk og dets lån af Plautus (Curculio, Miles gloriosus, Pseudolus) og betyder intet væsentligt fremskridt i forhold til de af Rahbek i Holbergs udvalgte skrifter givne oplysninger.

Abracadabra er en bearbejdelse af Plautus' Mostellaria. Forholdet er nærmere oplyst i Aug. O. Fr. Lorenz' Ausgewählte Komödien des T. Maccius Plautus. Bd. II. (Weidmann), 2. Aufl. 1883, s. 34-39. Lorenz var født i Rensborg, student fra Metropolitanskolen og dansk cand. philol., men gik efter 1864 til Tyskland (se J. L. Ussing i Tidsskrift for Philologi og Pædagogik. VIII, 1868-69, s. 204 ff.). Der er bevaret 18 breve fra ham til Madvig i Kgl. Bibliotek.

Om Jacob von Tyboe siger Holberg i sit levned, at den er en efterligning af Plautus' Miles gloriosus. Mange år efter siger han i epistel 66:

Udi alle mine Skuespill er ingen Character mere outrered end Jacob von Thyboes. Men den er i alle Maader lige saa stærk udi Terentii Thraso eller Plauti Militi glorioso, eller den stortalende Krigsmand, og dog holdes de Stykker for deres beste Comoedier.

Epistel 195: Jeg ligner Plautum med et dejligt Jomfrue-Ansigt med adskillige Pletter, Terentium med et glat, men derhos et hver Dags Ansigt.

Sammesteds nævner Holberg, at Molière har efterlignet Plautus i l'Avare (Aulularia) og Amphitryon, og tilføjer:

Af alle Terentii Comoedier derimod haver jeg intet kunnet benytte mig nogen. Eunuchus er det eneste Stykke, som kand gjøre nogen Effect paa Theatro. Men derudi maatte meget forandres.

Rahbek: Holbergs udvalgte Skrifter VI, 1806, s. 369, peger på, at udover Hovedidéen til Tyboes og Oldfuxes Karakterer skyldes mere af Jacob von Tyboe Terentses Eunuchus, saaledes II, 1, Scenen mellem Tyboe og Jesper (incl. Tyboes berømte svar til Monsieur Christophersen), V, 8 (Tyboe, der stiller sig bagved krigshæren).

Man må utvivlsomt give Rahbek ret, og det gør Werlauff også.

Forholdet mellem den romerske komedie og de græske originaler er fortræffelig skildret af Carsten Høeg i »Introduktion til Plautus« (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning nr. 160, 1931). Pralhansen var i den romerske komedie en arv fra grækerne, lejetropsførerne i Alexanders og diadochernes hære, der kom hjem og pralede grænseløst. Høeg peger på det ejendommelige i, at denne type fortsættes hos Holberg, hvor den historisk er en umulighed. Heri har han ikke ret. Werlauff går ud fra, at »(Holberg) har havt sine Originaler saavel for Thybo som for Stygotius, — — — naar man tager Hensyn til Krigerstandens og den lærde Stands eiendommelige Præg paa hiin Tid. En vis naturlig eller paatagen Raahed, Foragt for videnskabelig Dannelse og haanlig Nedsken paa alt, hvad der ikke bar Sværdet, karakteriserede dengang Krigeren hos os som i ethvert Land, hvor Tredive-Aarskrigens Traditioner endnu ikke vare uddøde; hvor den staaende Hær underholdtes ved Hverving og ei sielden anførtes af fremmede Officerer.«

Werlauff citerer forordningerne af 18.12. 1688 og 7.8. 1705, hvorefter det var forbudt officerer med gevalt at angribe nogen på gader, markeder, alfare veje eller andensteds, og lade dem henføre i vagten, for med hug og haard tractement at tvinge dem til at lade sig hverve. Desuden nævner han, at livgarden til hest havde begået slemme excesser på Møen 1685–87.

Harald Nielsen har i Holberg Aarbog 1922 efter Ditlev Ahlefeldts erindringer givet en karakteristik af Anders Bille, som minder stærkt om Jacob von Tyboe.

Antik er jo også Jesper Oldfux, parasiten, som Høeg også fortæller om. Høeg har benyttet andre dele af den græske litteratur for at belyse emnet, bl. a. Theophrast's »Karakterer«, men næppe været opmærksom på to specialafhandlinger af Otto Ribbeck:

Alazon. Ein Beitrag zur antiken Ethologie und zur Kenntnis der griechisch-römischen Komödie. Leipzig 1882.

Kolax. Eine ethologische Studie. Leipzig 1884. (Abhandlungen d. philol.-histor. Classe der kön. sächsischen Gesellschaft d. Wissenschaften. IX).

Ordet ἀλαζών, praler, bruges i den ældre litteratur om folketalere, demagoger, senere om læger, kokke, herolder, i den nyere komedie om de omtalte kondottierer. Ordet κόλαξ betyder oprindelig en ledsager, men allerede i Eupolis' κόλακες om den sværm af sofister, der huserede hos Kallias. Derfra går det over til at betegne parasit.

Ribbeck fortæller (Kolax s. 26), at Menander bruger parasitos i forbindelse med den storpralende soldat: »Der βωμόλοχος nimt eine Dosis εἰρωνεία an, und die geistige Ueberlegenheit des ironischen Schmeichlers gegenüber dem eitlen Gecken und plumpen Bramarbas giebt ihm auch für die dramatische Handlung grössere Bedeutung.«

(Alazon s. 33:) »Schmeichlerische Rhetorik, ruhmredige Lüge und phantastische Erfindung haben in der Ausmalung des dankbaren Stoffes wahre Orgien gefeiert. Ein Heer geschmeidiger Sophisten und Parasiten umschwärmt die Tafel und die Casse des Königs, seiner Feldherrn, der Untergebenen, soweit die Tasche ergiebig ist.«

Den storpralende soldat hedder på græsk: Thrason – Thrasonides – Thrasyleon

– Bias – Polemon – Stratophanes – Cleomachos – Antamoenides – Heiresiteiches – Pyrgopolinices og tilsvarende på latin.

Ribbeck opregner i »Kolax« nogle og tredive græske digtere, der har brugt dette emne i – et endnu større antal – komedier. Plautus anvender det i 11 komedier, og det er anvendt af 12 andre latinske digtere.

Ifølge Leo: Plautinische Forschungen, 2. Ausg. 1912, s. 178, kender man ikke den græske original til »Miles gloriosus«. Derimod er Terents' »Eunuchus« en bearbejdelse efter Menanders stykke af samme navn, idet dog figurerne Thraso og Gnatho er overført fra Menanders »Kolax«. Donatus fremhæver forskellen mellem parasiten i Terents' »Phormio« og en forfinet type, adsentator, som Gnatho i »Eunuchus«.

Inden Holbergs tid forelå bearbejdelser af »Eunuchus« af La Fontaine: »L'eunuque« (1654) og Brueys et Palaprat: »Le muet« (1691). Der er ingen spor af disse bearbejdelser i »Jacob von Tyboe«.

I »Holbergiana« V (DSt. 1964, s. 118) har jeg efter dr. H. C. Broholm påpeget, at Jespers monolog om de 16 ahner er taget fra Plautus' »Persa«.

Parasiten er en græsk figur, som Ribbeck giver gode oplysninger om, men efter Horats Sat. I, 9 (Ibam forte via sacra) har typen ikke været ukendt i Rom.

Fra andre tider i historien er snyltegæsten velkendt. Således fortæller Charles Kunstler: La vie quotidienne sous Louis XVI, 1950, s. 285, om en »tallerkenslikker«, som selskabsklædt ikke svigtede ved noget bryllup i Paris' hovedkirker kl. 11 om formiddagen. Når vielsen var forbi, gled han stilfærdigt ind mellem gæsterne og gik med dem ud af kirken. Ved bordet var han en underholdende selskabsmand – uden at gå glip af en mundfuld. Hver af de to familier gik ud fra, at han hørte til den anden familie. Efter 4–5 års forløb var der dog en gæst, der havde truffet ham flere gange, som spurgte ham, hvor han hørte til? Uden at blinke svarede manden: »I døren«, lagde sin serviet og forsvandt, men han havde nået at få desserten.

I litteraturen er Tartuffe vel den berømteste parasit. Scribe et Brulays »Le gastronome sans argent« (1821, Théâtre de Eugène Scribe X, 1856, s. 205) har en figur, som Sandrup i Hostrups »Familietvist« minder stærkt om. Løjtnant von Buddinge er både storpraler og parasit.

Rahbek har i »Hesperus« VIII, 1823, s. 234–59, 289–326, trykt et foredrag, han har holdt i Studenterforeningen: »Har Holberg taget sin »Jacob von Tyboe« af Plautus ene, eller har den tyske Lystspildigter Andreas Gryphius sin Parti deri?«

Rahbek har ideen fra J. A. Scheibe, men allerede Gryphius' titel »Horribilicribrifax« og hans anden storpraler Daradiridatumtarides viser en helt anden smag, selv om der også er en pedant, Sempronius – derfra nok ideen om påvirkningen. Selv om Julius Paludan i Hist. Tidsskr. 6. række II, 1889, »Holbergs Forhold til det ældre tyske Drama« mener at måtte tiltræde Rahbeks idé om påvirkning af Gryphius, har Werlauff utvivlsomt ret i at afvise tanken (anf. skrift, s. 249):

»Gryphius, som med sin unægtelige Værd dog neppe kan have været efter Holbergs Smag, og som paa intet Sted nævnes af ham.«

Hvor skulde Holberg, som aldrig har vist interesse for tysk skønlitteratur, kende en tysk teaterdigter, der var død 1644?

Forholdet er dette, at alle tyske tekster m. m. fra 16. og 17. århundrede er nyudgivet, mens der ikke er sket tilsvarende optryk af franske teatertekster. En udgave som Edouard Fournier: *Le Théâtre Français au XVIe et au XVIIe siècle ou choix des comédies les plus remarquables antérieures à Molière*, I–II, Paris u. A. (1871) har været ganske ukendt her undtagen for teaterhistorikeren Vilh. Møller; end ikke Kristoffer Nyrop har kendt udgaven, der har oplysninger af kulturhistorisk og sproglig værdi, foruden indledninger til hver af forfatterne. Af de 17 komedier i denne samling har Holberg ikke benyttet nogen, men samlingen viser et komediestof på vandring (Plautus og Terents, *Commedia dell' arte*, spanierne). Gang på gang finder man motiver, som – måske fra fælles kilde – findes hos Holberg.

Storpraleren findes:

(Fournier I, s. 65) Le capitaine Rodomont (Rémy Belleau: *La reconnue*, 1564),
 (– I, s. 235) Rodomont (Odet de Turnèbe: *Les contens*, 1584),
 (– I, s. 509) Rodomont (*Seconde farce tabarinique*),
 (– II, s. 361) Artabaze, capitain (Desmarets St.-Sorlin: *Les visionnaires*, 1640).

Pedanten, der jo også kendes fra Molière: *La jalousie du Barbouillé*, *Le dépit amoureux*, *Le mariage forcé*, *Les femmes savantes*:

(Fournier I, s. 520) Le docteur (Le Sieur du Peschier, *La comédie des comédies*).

Ligesom von Tyboe deklamerer (Fournier II, s. 52) Don Quichot (Pichou, *Les folies de Cardenio*, 1629):

L'incomparable esclat de vos celestes charmes
 Ayant domté mon coeur n'a pas vaincu mes armes;
 Si vos perfections ont forcé ma raison,
 Jamais d'autre pouvoir n'aura ma guérison etc. etc.

Ligesom von Tyboe kommer i affekt, da han møder Stygotius hos Leonora og Lucilia, kommer Taillebras, capitain, i affekt, ved at se den komiske poet de Lyzante hos sin elskede (Fournier II, s. 154, Antoine Mareschal: *Le railleur*, 1636):

M'interrompre! parler! Ah! ventre! quelle audace!
 Jette ce mirmidon jusques dessus Parnasse;
 Que là, de ses desirs amoureux et hautains
 Il aille entretenir ses neuf vieilles putains etc. etc.

(Fournier I, s. 351) Dialog mellem Capitain Dom Dieghos og mästre Gaster, extravagant escornifleur. (François d'Amboise: *Les Neapolitaines*, 1584). (Gaster, græsk, mave, brugt på samme måde hos Rabelais.)

Storpraleren og pedanten hører sammen i *commedia dell' arte*. Jfr. Torben Krogh: *Musik og Teater*, 1955, s. 143, fig. 32, hvor de to er afbildet sammen i en slutningsscene.

Endnu en kilde har Holberg brugt i Jacob von Tyboe, nemlig Jacob Bidermanns Utopia. Rahbek har i sine kommentarer berettet, at Holberg har benyttet forskellige fortællinger fra denne bog:

IV, 44-47: V, 33, 52-60: Jeppe på Bjerget.

V, 35, 41: Jacob von Tyboe IV, 5-6 (forbytningen af pungene).

V, 47-51: Den pantsatte Bondedreng.

VI, 41-43: Det arabiske Pulver.

Derimod har han ikke lagt mærke til, at Jespers replik V, 9:

– Jeg betinger mig alleene, naar I kommer i Stand, jus vitæ & necis, Hals og Haand over Jer Kiøkken og Kielder, sampt Jagt-Frihed i Jer Gaard over Høns, Kyllinger, Capuner, Giæs, Ænder etc. etc.

minder om en replik i Bidermanns moralske dyrefabel I, 5-17, som passende kan kaldes »Utak er verdens løn«.

Bidermanns fortælling er ret langstrakt og må her gengives i korthed:

En bondemand blev af sin skrappe kone sendt til købstaden for at gøre indkøb. Han går af sted om natten og forvilder sig i en skov, der var fuld af uhyrer. Han hører en uhyggelig klagelyd, føler sig forpligtet til at hjælpe og finder, at lyden stammer fra en hule i jorden, der er lukket med en forsvarlig sten. Han hører nu stemmen: »En døende besværger dig om at skænke sig livet«. På spørgsmålet om, hvem den ulykkelige er, får han svaret, at det er et menneske, der uden brøde er anbragt i dette skjulested, hvor han sulter på sjette dag. Han beder bondemanden vælte stenen fra og lover ham *så stor en belønning som plejer at gives til dem, der har gjort en god gerning*.

Da bondemanden har åbnet hulen, viser det sig, at det er monstrum horrendum, informe ingens (citat af Vergil Aen. III, 658: et frygteligt uhyre, hæsligt og kæmpestort). Slagen af rædsel finder bondemanden det rettest at være fræk og forlange sin belønning. Uhyret vil æde ham og minder om løftets ord; det er den belønning, han vil give. »Du har ikke færdedes meget mellem mennesker, når du ikke kender, hvad der skik og brug i din egen tid. Gives der velgerninger mellem jer indbyrdes?« – Uhyret foreslår at vælge den første den bedste til voldgiftsmand.

De møder så en gammel jagthund, der står bunden ved et gærde. Den fælder en højtidelig dom ved at minde om alle sine gode gerninger som jagthund, men dens herre vil nu til tak lade den slå ihjel.

Bondemanden påberåber sig, at hunden var senil og har dømt under påvirkning af sygdom. Uhyret går med til at vælge en ny voldgiftsmand, og de finder da en meget slunken gammel hest. Hesten holder en meget lang tale om sine forfædre lige fra Pegasus og ender med sin egen elendige alderdom; ingen tak for alt det gode, den har gjort.

Heller ikke denne dommer vil bondemanden anerkende, og uhyret går med til en tredje voldgiftsmand, dog at udsættelsen ikke må vare over 15 dage. En ræv, som har luret under hele skænderiet, dukker nu op og tager sit stand-

punkt: den vil være advokat for bondemanden. Den lader, som den vil løbe sin vej, men lader sig dog bevæge, og uhyret går med til at vælge den til voldgiftsdommer. Ræven vil forhandle med hver part for sig, først med uhyret, så med bondemanden, som lover:

imperata facturum ostendit; illi præterea domi sui tribuniciam potestatem concedit, & ut quando, quoties liberet, imperio proconsulari gallinis, cortique universae ius diceret (han vil gøre, hvad der forlanges; giver den tribunicisk (d. e. hellig og ukrænkelig) magt og bestemmer, at den når og så ofte den lyster med uindskrænket magt skal have hals- og håndsret over hønsene og hele bondegården).

Ræven erklærer nu, at sagen er den klar, men én ting generer den, at den ikke kender hulen, som uhyret sad i; den kan ikke fælde dom, før den har set den. Parterne og ræven går til hulen; ræven kan ikke forstå, hvordan uhyret har kunnet komme ind i hulen og trække vejret der. Uhyret tilbyder at demonstrere det ved at krybe derind, og ræven opmuntrer uhyret dertil på det bedste. Da uhyret er krøbet i hullet, giver ræven bondemanden et tegn, han vælter stenen for.

Uhyret lover guld og grønne skove for at slippe ud, selvfølgelig for døve øren. Ræven minder bondemanden om hans løfte. Han går hjem til konen, som ikke vil tro, at han har tabt sine penge undervejs, og kommer i raseri, da hun hører om løftet til ræven. Hun bringer høns og kyllinger i sikkerhed og udstiller en vagtpost, hvorefter parret går i seng.

Ræven kommer, finder ingen hund og alle døre åbne, men da den er kommet ind i huset, bliver den slået fordærvet af karlen, der står vagt. Den sætter sig selv den gravskrift: »Jeg vilde leve endnu, hvis ikke en anden havde levet ved min velgerning.«

Hals- og håndsret i en hønsegård passer absolut bedre på ræven end på snyltegæsten, og da Holberg i alle tilfælde har benyttet Bidermann flittigt, tør det vel antages, at Holberg har moret sig over de ejendommelige romerretlige udtryk »tribunicia potestas« og »proconsulare imperium« fra dyrefabelen og derefter formet sin replik.

I Niels Møllers udgave af »En Ræffue Bog. Herman Weigeres Oversættelse af Reinke de Vos.« Kbhvn. 1915–17 kan man i I, s. 393, finde den ældre form for fabelen, hvor ræven naturligvis klarer sig godt. II, s. 200 gives der udførlige efterretninger om fabelens forhistorie og dens vandringer.

XXXII. *Kirsten Giftekniv*. Ordet giftekniv bruges kun som tilnavn på en kvinde, der (altid) arbejder på at få folk gift. Spørgsmålet er, om det kun er et spotte-navn, jfr. Per Gante, eller det er et kvindeligt erhverv.

Stundesl. I, 2. Madame Kirsten Gifte-Kniv har tilbudet mig adskillige Gange for en Discretion at skaffe mig en brav mand.

I »Den forvandlede Brudgom« er Kirsten Giftekniv en gammel kone, der driver ægteskabsbureau i en provinsby:

sc. 1. Den gamle Madame Kirsten Gifte-Kniv, som plejer at gaa forliebte Folk til Haande.

sc. 5. hun kjender de fleste unge karle her paa Stedet.

- at jeg kan eftersee, om jeg haver nogen paa min Liste, som Hun kan være fornøyet med
- her finder jeg netop saadan Person, see her engang No. 5.

I disse tilfælde driver hun forretning. At hun i »Den forvandlede Brudgom« får en discretion af døtrene for at narre Lucretia, forandrer ikke billedet af forretningen.

Mere tvivlsomme er to steder:

Vægels. V, 5. Jeg har ikke gaaet i Skole til Maren Gifte-Knivs (sic), der kunde gjøre saa mange Præludier, naar hun gjorde Partier mellem Folk.

Ulysses I, 2. (Venus) maa være verre end Maren Gifte-Kniv var i gamle Dage.

Friedländer: Sittengeschichte Roms (Phaidon-Verlag, Wien 1934, s. 241), hævder, at ægteskaber i det gamle Rom aftaltes gennem mellemmand; latin har ikke ord for at fri eller bejle. Disse mellemmand har antagelig drevet forretningsmæssig virksomhed.

Fra Rusland skriver Thor Lange 12/24.7. 1876 til sin fætter (E. Spang-Hanssen: Under Madvigs auspici, 1952, Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning, nr. 218, s. 108):

Om de saakaldte »Svacha« (ϝ: Konen, der gaaer omkring og som Forretning arrangerer Partier) har jeg vist fortalt dig før; af slige »Gifteknive« er der grumme mange, og de gjøre god Forretning. Men i de højere Klasser sørge i Reglen de ældre Damer for at deres Slægtninge og Bekjendte blandt de unge Herrer kunne gjøre et godt og passende Parti. Det kan en Russerinde ikke lade være med at interessere sig for.

I Smetanas »Den solgte Brud« forekommer ægteskabsmægleren.

I fransk litteratur forekommer en type, der måske mere svarer til, hvad Holberg fremstiller:

(Fournier II, s. 526) Claude de Lestoille: L'intrigue des Filous (1647). En revendeuse (marskandiserske) Ragonde, som driver forretning i stor stil, siger: Mais que ne fais-je pas?

Madame, je revends et fais prester sur gages;

je predis l'avenir, et fais des mariages;

Cherchez vous un mary, je sçay bien vostre fait;

C'est un homme de mine et plus encor d'effet.

Molière har i L'Avare (1668) en femme d'intrigue, Frosine:

II, 4. Tu sais que dans ce monde il faut vivre d'adresse et qu'aux personnes comme moi le Ciel n'a donné d'autres rentes que l'intrigue et que l'industrie.

II, 5. J'ai surtout pour les mariages un talent merveilleux; il n'est point de partis au monde que je ne trouve en peu de temps le moyen d'accoupler.

Regnard har i »Le joueur« (1696) en Madame la Ressource, som låner mod pant (men i stykket ikke har lejlighed til at vise, hvad hun ellers kan). Hendes navn er i den danske oversættelse (1725) Madam Staabie, hvorfra Holberg må antages at have lånt navnet i »Den pantsatte Bondedreng«.

En pragtfuld type af en »Femme d'intrigue« findes i Zolas »La curée«, hvor madame Sidonie har butik med kniplinger med indre trappe til en anden butik:

elle était un véritable répertoire vivant d'offres et de demandes. Elle savait où il y avait une fille à marier tout de suite, une famille qui avait besoin de trois mille francs, un vieux monsieur qui prêterait bien les trois mille francs, mais sur des garanties solides, et à gros intérêts.

Typen er sikkert ikke blot litterær, den er oplevet i en storstad som Paris. Det er vel sandsynligt, at der også i en by som København har kunnet drives diskrete forretninger af den art.

XXXIII. *Den Stundesløse* II, 8 (jfr. *Den Vægelsindede*, udg. 1723, II, 4).

Bogholderen: Om Forladelse, min Hjerte Jomfrue, maae jeg tage paa hendes Bryst?
Magdelone: Jeg siger tusind Tak.

Kr. Nyrop har i sine »Holbergiana«, Dania X, 1903, s. 142–43, givet oplysning om denne skik i Frankrig i begyndelsen af Ludvig XIV's regering. Hertil kan føjes fra Ludvig XIII's tid (Fournier II, 89, Pierre de Ryer: *Les vendanges de Suresne*, 1635. *Lisete, villageoise de Suresne*, giver pariserinden Florice gode råd):

— — Alors qu'il sera près de vous arrêté
Permettez luy de prendre un peu de liberté,
Quand il voudra toucher ou le sein ou la bouche,
Feignant de l'empescher, permettez qu'il les touche.

Fournier oplyser: Det som nu er mere end upassende og usømmeligt, var det ikke dengang, og kvinderne gav sig hen dertil med en ugenrthed, som abbé Boileau senere mente at måtte bekæmpe – for denne mode, der genopstod under l'Empire, varede længe ved – ved sin mærkelige lille bog: *De l'Abus des nuditez de gorge*, Bruxelles 1675, Paris 1677, optrykt Paris 1858. Skikken er illustreret af Carle Vernet i en tegning, reproduceret på omslaget af »Paris 1800. Tekster af Laurids Engelstoft og August von Kotzebue. Udvalgt og indledet af Jørgen Bang«, Kbhvn. 1966.

XXXIV. *Peder Paars*. 4. bog, 1. sang, v. 358.

Hos mig een Baad een Baad, eet Bord eet Bord skal heede.

I sin kommentar til festudgaven 1922, bd. 1, henviser Georog Christensen til Boileaus Satirer I, v. 52:

J'appelle un chat un chat, et Rolet un fripon.

I Orbis Litterarum III, 1945, s. 232, tænker Billeskov Jansen sig, at Holberg af fodnoten til en udgave af Boileau er blevet bekendt med det græske ordsprog, der ligger til grund for Boileau: (at kalde) figner for figner, en båd for en båd.

I sin anden udgave af Peder Paars, 1949, er Georg Christensen efter en oplysning fra mig kommet til et andet resultat:

Holbergs formulering er nærmere end Boileaus ved den oprindelig græske, der på latin blev en almindelig sentens: Scapham scapham et ficum ficum nominare, at kalde en båd en båd og en figen en figen.

Jeg havde dengang kun fundet ét citat fra en i Roskilde 1536 udgivet bog: Psalorum omnium iuxta Hebraicam veritatem paraphrastica interpretatio, authore Johanne Campensi etc. Annotatiunculæ (ifølge H. F. Rørdam af Petrus Parvus Roschildensis eller Rosæfontanus), f. 218 v.: Stoici et alii qui scapham scapham et ficum ficum nominant. Aftrykt i »Roskilde Studier«, Roskilde 1944, i en afhandling af L. L. Hammerich, s. 77 ff.

Siden da har jeg fundet den latinske vending to steder: Michael Lilienthal: De Machiavellismo literario. Regiomonti & Lipsiæ 1713. Introductio, cap. II: ubi scapham dicere scapham omnino fuit necessarium.

C. F. Wadskiær: Udvalgte danske Vers. Udg. af Hans Brix og Anker Jensen, 1915, s. 96:

Der findes siælden een i denne Verdens Alder,

— — —

der taler lige frem og scapham scapham kalder,

Det er som kalder Baad en Baad og Bord et Bord.

Den latinske talemåde har altså været i almindelig brug på Holbergs tid.

XXXV. Almanak hos Holberg.

ODS har to betydninger af Almanak 1) den årligt udkommende fortegnelse over årets dage m. m., ofte i form af en bog med oplysende og underholdende stof, i ældre tid også vejrsådomme og andre sådomme, 2) (p. gr. af vejrsådommene) at skrive almanak = at lyve; specielt skrive eller trykke almanakker.

Holberg har en tredje betydning: en ting, der regelmæssigt skiftes.

4. skæmtedigt v. 420 (SS II, 499, 1. 22–23):

Naar Vielsen er giort, man fører anden Snak,

Man siger: Bestemor! gid I var Almanak.

Liebenberg henviser i sin udgave af Mindre Poetiske Skrifter, s. 414, til Peder Paars 3. bog, 2. sang v. 232–33 (SS II, 341, 1. 28):

Tre gange han i Aar dog har forlovet været.
Hand bruger Fæstemø, som andre Almanak.

Samme betydning 4. skæmtedigt v. 165 (SS II, 492, 1. 24):

En Quinde skiftes ey, som Horbovs Almanac.

Det må altså have været almindelig sprogbrug på Holbergs tid. Dr. Aage Hansen har venligst meddelt et citat af samme betydning fra François de la Mothe le Vayer: *Oeuvres* II (1662), s. 1166:

Il y a longtemps que nous en avons en Francois qui porte, qu'une Femme & un Almanach sont deux choses qui ne sont gueres bonnes que pour un ans.

XXXVI. *Lidt om Holbergs latin.*

Vilh. Andersen skriver i »Horats«, fjerde bog, anden del, 1949, s. 151 om den svenske digter C. W. Strandberg (*Talis Qualis*):

Det fortælles, at hans Far, der var baade Militær og Præst, og som Forfatter foruden Teolog svensk Historiker og klassisk Filolog, afviste et af Sønnens første Digte med et *Tel quel!* i Betydning »saa som saa«. Dette oversatte han saa paa en Slags Latin (som naar Holberg skriver *Taliter qualiter* i sine *Moralske Tanker*).

Holbergs *Mor. Tanker* II, epigram 148:

saadanne Bønner, saasom de skee taliter qualiter, vil Gud ogsaa taliter qualiter bønne.

Desuden kan jeg henvise til *Holbergiana*, DSt. 1964 XI og 1965, XXI: Et munke-ordsprog hos Holberg.

Det er middelalderligt latin:

Epistolae obscurorum virorum, ed. Böcking, I, 1864, s. 75.

ipse tamen habet panem suum de hoc et nutritur se taliter qualiter.

Fra Holbergs tid skriver Ville Høiberg 1755 (selvbiografi, Odense Katedralskoles program juli 1871, s. 55):

jeg bragte Prædikenen til Ende taliter qualiter.

I de citerede *Holbergiana* XI og XXI findes citater, der viser talemåden som *locus communis* mellem danske akademikere i 1840'erne. Det er hurtigt, at Vilh. Andersen, der var født 1864 i et humanistisk præstehjem, afviser den som dårligt latin. Det er selvfølgelig et udslag af den madvigske latinskoles stræben efter »korrekt« latinsk stilskrivning. Den 13 år ældre dr. Christian Jørgensen

oplevede i Det filologisk-historiske Samfund i 1907, at Viggo Brøndal som motto på en prisafhandling om Holbergs religiøse anskuelser i forhold til den samtidige filosofi efter Moralske Tanker I, epigram 5, havde sat »Nullius in verba«. Jørgensen bemærkede højt: »Det er ikke latin.« Det er dog Royal Societys valgsprog.

Medens taliter qualiter betyder »så som så«, har jeg i et brev fra etatsråd Hans Nobel til Frederik Rostgaard (Chr. Bruun: Frederik Rostgaard og hans Samtid, II, 1871, s. 187) fundet et beslægtet latinsk udtryk, men af en ganske anden betydning:

--- at hand ikke udlader sig med noged her af for Mr. Hojer, saasom han totus quantus er Deichmannianus.

totus quantus svarer til italiensk tutto quanto: helt og holdent. Efter brevet karakter må man gå ud fra, at det er et almindelig brugt udtryk.

Et udtryk, som Holberg stadig bruger, er sparta i betydningen hverv, opgave.

Tre Levnedsbreve, ved A. Kragelund, I, 1965, s. 34:

Sparta hæc demandatur sacerdoti (det hverv at udspørge Holberg).

Smst. s. 228: sparta mihi incumbent scribendi programma (det hverv at skrive program).

Niels Klim, ed. Elberling, cap. II, 19:

Palmka . . . summa cum laude triennii spatio spartam hanc ornaverat (havde beklædt dette hverv med ære i tre år).

Udtrykket stammer fra Euripides' »Telephos« (fragm. 742 Nauck): Σπάρτην ἔλαχες, κείνην κόσμει.

Agamemnon opfordrer Menelaos til at begrænse sig til sit eget land: du har fået Sparta som din lod, dette skal du hædre. Cicero henviser til dette sted ad Att. I, 20, 3: eam qua mihi dicis obtigisse Σπάρταν, non modo numquam deseram, sed etiam, si ego ab illa deserar, tamen in mea pristina sententia permanebo. Her er sparta den optimatiske tradition, at varetage senatets autoritet og enigheden mellem stænderne. – Cicero bruger citatet i udførligere form ad Att. IV, 6, 2. (Se Tyrrell & Purser: The Correspondence of Cicero, I, 1904, s. 241).

Citatet forekommer også hos Plutarch: De tranquillitate animi, XIII, p. 472 E, og oftere i senere græsk og byzantinsk litteratur.

J. B. Mencke skriver i præfatio til »De charlataneria eruditorum«: alacri animo spartam illam in me suscepi (jeg påtog mig med begejstring det hverv, at skrive om charlataneriet).

I alle oversættelser af Holbergs skrifter er ordet rigtigt oversat. Derimod oversætter Jørgen Olrik, Falsters Lærdoms Lystgaard, II, 1929, s. 243 nederst:

Den latinske glossator bemærker her: Hr. Karsten Worms, der var Præsident i Byen og i dette Sparta sin Fader Mathias's Efterfølger.

Olrik opfatter Sparta = Ribe, men det betyder embede.

Hvad har Vilh. Andersen ment, når han i »Horats«, fjerde bog, tredie del, 1951, s. 87, oversætter Erasmus Lætus' latinske tekst:

Lad ingen, der vier sig til den gode Litteratur, — aflade at smykke det Sparta, som er blevet hans?

Læseren, der ikke ved bedre, må gå ud fra, at det var Athen og ikke Sparta, der viede sig til den gode litteratur.

Dr. R. Paulli meddeler, at i titlen på Johs. Ewalds tre dissertationer fra Valkendorfs Kollegium (1763–67) står som fast formel »spartam defendentis ornante (navnet)«. Det er altså officielt sprog.

I en bestemt anvendelse har sparta holdt sig omtrent til nutiden. Meyers Fremmedordbog 1837 har »Spartam et Martham (græsk) (have eller faae) Embede og Kone.« Det gentages i 2. udg. 1844, i 3. udg. 1853 tilføjes »Brød og Brud«. (Eksempel på »Brød og Brud« hos Wadskiær, anf. udg. s. V, 1. 8 f. n.) Artiklen gentages i 4., 5. og 6. udg. I 7. udg. 1898–1902 tilføjes »af græsk sparte, Arve-gods.« Dette gentages i sidste, 8. udg. 1924. Den urigtige etymologi findes hos Forcellini, Totius Latinitatis Lexicon og skyldes vel denne.

Madvig kendte selvfølgelig det traditionelle latin og har i sin latinske tale på de udenlandske gæsters vegne ved Uppsala Universitets 400 års jubilæum 1877 brugt vendingen »Exterritorialitatis barbaro nomine«. Ordet er traditionelt diplomatlatin (trykt i »Suecia Latina. Valda prov på svensk medeltidslatinsk och ny-latinsk litteratur«, utg. av Johan Bergman, Sthlm. 1918, s. 105–08. (Denne bog var mig ukendt, da jeg i 1966 udgav »J. N. Madvig-bibliografi«, Kgl. Bibl.) — Oscar Siesbye lærte mig i 1904 den her forklarede brug af sparta.

Om Holbergs fine kendskab til sølvalderlatin, specielt Plinius den Yngre, henvises til A. B. Drachmann i Holberg Aarbog 1921, s. 57–66. Samme emne er yderligere behandlet af A. Kragelund: Ludvig Holberg — Citatkunstneren, 1962, og Kragelunds udgave af Holbergs levned.

For begyndere findes en lille lærebog i Holbergs latin: Udvalgte Stykker af latinske Forfattere fra Middelalderen og nyere Tid. Ved M. Cl. Gertz. II, Udvalgte Stykker af Holberg. Udgivet med Oplysninger af Julius Nielsen og Carl V. Østergaard. 1914.

Dette bind er udgivet påny og kan anbefales på det bedste.

Forskellige korte karakteristikker af Holbergs latin af mænd med den madvigske latinskole som forudsætning har ingen interesse. Derimod har det interesse at blive bekendt med den sidste repræsentant for den gamle dansk-norske latinkultur, historikeren professor Ludvig Daae i Christiania (død 1910), om hvem hans elev Wilhelm Munthe har skrevet en læseværdig »minnebok«, Oslo 1944. (Se især s. 9, 96, 101–02, 113). Daae har foruden nogle specialafhandlinger om Holberg skrevet »Ludvig Holberg«, Christiania 1886, hvoraf jeg vil citere s. 99–100:

En særegen Nydelse skjænker Nils Klim dem, der kan og vil læse den i den latinske Original. Holbergs Lune og Skjelmeri fremtræder nemlig i den latinske Dragt i en ny Form og paa en eiendommelig ubetalelig Maade. Man

kan egentlig ikke kalde hans lette og flydende Latin classisk, den er – Holbergsk, thi man vil i den store og rige nylatinske Litteratur neppe let finde Magen. Det samme gjælder hans øvrige latinske Arbejder.

XXXVII. *Ny Holberg-litteratur i Sverige.*

Der er god grund til at fremhæve, hvad der i de sidste år er udkommet i Sverige af litteratur om Holberg og hans komedier.

Sveriges Radio opførte i 1963–64 en serie på 7 af komedierne, som radioen i den anledning udgav som »pjäsbok« i svensk oversættelse af forskellige oversættere:

Erasmus Montanus
Den rastlöse
Madame April
Odysseus von Ithacien
Maskerad
Jeppe på Berget
Henrik och Pernilla

Tre af titlerne er forsvenskede. At »Den rastlöse« er »Den Stundesløse«, »Madame April« »Den Vægelsindede«, er let at forstå. Mindre forståeligt for danske, der er vant til navnet Ulysses som navn på den barokke teaterfigur, at se dette ombyttet med det homeriske Odysseus, som er en ganske anden type. Juno og Venus har bevaret de velkendte latinske navne. Det latinske Ulixes har åbenbart været uanvendeligt.

Til Holbergserien har Claes Hoogland skrevet en »handbok« på 171 sider, der ikke alene er introduktion til de opførte stykker, men en vejledning til studiet af Holberg og alle hans komedier. Indholdsfortegnelsen er oplysende:

Så började det
Holberg i Bergen
Studier och resor
Det satiriska skrivsättet
Den danske skådebanan
4 kapitler om komedierne, inddelt efter emnernes karakter
Tjugo års uppehåll
Filosof på den kungliga scenen
Baronens testament
Holberg en svensk klassiker
Bibliografi
Premiärdata

Der ligger et betydeligt studium bag alt dette, og som en nem og praktisk oversigt kan bogen også anbefales danske.

Til brug for studiekredse er trykt en studieplan, beregnet til 7 mødeaftener, en for hver af de oversatte komedier.

I 1964 udkom desuden Per Erik Wahlund; Bordssamtal (2. uppl. 1966), hvor et kapitel hedder »Möten med Holberg« og er et sammendrag af radioforedrag i tilknytning til serien. Også dette er vel værd at læse.

Wahlund har oversat »Odysseus von Ithacien« i pjäsboken og har også i 1964 udgivet denne komedie »för svensk scen samt med inledning och kommentar« (»Natur och Kultur«).

I 1966 har Wahlund yderligere i »Forumbiblioteket« udgivet Tre komedier:

Den politiska kanngjutaren
Jeppe på Berget (opført i Uppsala november 1967,
iscenesat af Wahlund)
Erasmus Montanus,

alle oversatte af ham, »med inledning och kommentar«.

Yderligere har Bo Borgström i 1966 på Svenska Bokförlaget (Bonniers) udgivet Jeppe paa Bjerget til svensk studiebrug: dansk tekst »med inledning kommentar och arbetsuppgifter«.

E. Spang-Hanssen.

TO UNGDOMSDIGTE AF HEIBERG

At Johan Ludvig Heiberg som yngre – omkring år 1815 – var forelsket i Edouard Du Puy's datter, den smukke og meget charmerende Camilla, der var gift med hans moders fætter, storkøbmanden og rederen Andreas Buntzen, er bekendt. Fra samtiden er denne forelskelse bevidnet af bl. a. rivalen Rudolph Bay¹; en langt senere tid har taget mere massivt på denne forlielse, der næppe var andet end et flygtigt sværmeri – af sådanne havde den unge Heiberg jo flere² – og har endda, men så vidt ses uden fornødent grundlag, villet tillægge Heiberg paterniteten til ikke mindre end to af Camilla og Andreas Buntzens børn³.

I privateje⁴ er nu fundet to digte, som Heiberg har skrevet til Camilla Buntzen. Det første er et versificeret brev af 25.2.1816, hvormed fulgte en chokoladekage; det er skrevet på almindeligt brevpapir, og der er på side 2 en enkelt rettelse (en udstreget linje). Det andet digt har ledsaget en gave til Camilla Buntzens fødselsdag den 26.3.1817; det er skrevet med sirlig skønskrift på et elegant stykke brevpapir (et ark i oktavformat) med en bort med ornamenten i ophøjet blindtryk på første side.

Da digtene ikke tidligere har været kendt⁵, og da de i henseende til form og indhold synes at hæve sig over det meste af samtidens tilsvarende lejligheds-poesi og muligt kan bidrage til at give et indtryk af Heibergs poetiske evner i 25–26 års alderen, skal de meddeles her. Om kærlighedsdigtning er der, som det vil ses, ikke tale. Digtene afgiver vel derfor et yderligere indicium imod den ovenfor nævnte nyere opfattelse, hvorefter der skulde have bestået et intimt erotisk forhold mellem Heiberg og Camilla Buntzen.

1.

Kjøbenhavn d. 25de Februar 1816.

Ifølge vor Dispyt om Simonsen⁶ og Stage⁷,
 Hvori jeg kom tilkort (og det naturligviis,
 Fordi det var mod *Dig*), jeg herved Seirens Priis
 Ærbødigst sender *Dig*, en Chokoladekage.

Skjønndt Simonsen igaar⁸ udviiste stort Genie,
 Saa stort, at det kan næsten gaae for ti,
 Endskjønt han i at bruge sine Øren
 Udviiste fast utrolig Færdighed,
 Da han saa godt som nogen veed
 At høre hvert et Ord, som siges af Souffleuren,
 Og det gjentager uden blot at standse,
 (Kun eengang foer han vild i Talens Garn
 Og tog lidt Feil af Fiendens Skarn
 Og Fiendens Skandse)⁹;
 Saa var det dog et Misgreb uden Mage,
 At jeg forbytte kunde ham med Stage.

Undskyld, at jeg, den første Gang
 Jeg taler til *Dig* i en rimet Klang,
 Saa flove Vers tør skrive,
 Og med saa slet en Pen; men stærkt jeg haster.
 Jeg haaber, Du mig ei vil Gjengjæld give,
 Og laste mig fordi jeg alting laster,
 At sige andres Vers, særdeles Ingemanns,
 Og næsten alt hvad skrives her tillands,
 Fordi jeg vovet har den Løgn at sige,
 At Rahbeks Haar er rødt foruden lige,
 Og hvad det værste er, fordi jeg selv er Ven
 Af den i Evighed fordømte Baggese.
 Straf mig nu ei for alle mine Synder,
 Jeg er beskeden, og en ung Begynder,
 Og jeg skal aldrig mere criticere,
 Ja ei engang herefter disputere
 Om Liighed mellem Simonsen og Stage.
 Du maae mig Modet ikke reent betage
 Ved mig at dadle alt for meget, thi
 Du skræmmer ellers bort fra mig de Ni,
 Som ere af Naturen bange,
 Og vove knap, hvad de har villet længe,
 At røre Lyrens Streng
 Til Din og Skjønheds Priis i bedre Sange.

L. Heiberg.

Udskrift:

S. T.

Frue Camilla Buntzen,

Overgaden 177.

Hermed en Chokoladekage m^ø A. B.¹⁰

2.

Til Camilla

den 26. Marts 1817¹¹

At dette gyldne Hjerter¹²,
Som ned sig kaster for din Fod,
Og beder dig, om huld og god
At hæve dets fortabte Mod
Ved Skin af Venlighedens Kjerte –
Fra mig et Offer er, troer jeg, du fast
Opdage maa ved første Øiekast.

Thi, som du seer, det er lidt kantet,
Foroven mindre rundt end spidst,
Og i det Hele noget fjantet,
Og ei, som Hjerter ere flest.
Det glimrer paa den ene Side
Med lidt vel meget Flitterpragt;
Men naar man bare giver Agt,
Man snart opdager det Solide:
Indfatningen, saa simpel og saa puur,
Af prøvet Guld, og ægte af Natur.
Du seer, dets Flitterlyst har villet binde
Sig med det ædleste Metal;
Halvt er det og af tyndt Krystal,
Og røber hvad som boer derinde.
At det er tomt, kan du fornemme;
Det har kun Plads for hvad den Haand,
Som holder Nøglen i sit Baand,
Selv lægger i dets tause Gjemme.

L. Heiberg.

Noter:

(1) Rudolph Bay: I Algier og Italien 1816–21 (Memoirer og Breve XXXIII. 1920). 51 f., 86. – (2) Morten Borup, Johan Ludvig Heiberg I (1947). 73 f. – (3) F. H. Eibe i Personalhist. Tidsskr. 13. rk. II (1953). 227 f., Morten Borup anf. v. I. 74, 112, 247; jf. III (1949). 142; Elisabeth Hude: Thomasine Gyllembourg og Hverdagshistorierne (1951). 43, 196 ff. Cf. herimod Erik Reitzel-Nielsen i Personalhist. Tidsskr. 13. rk. III (1955). 1 ff. – (4) Digtene tilhører nu skibsfører i ØK Andreas

Buntzen, Dragør. – (5) Min oplysning i Personalhist. Tidsskr. 13. rk. III (1955). 26 f. note 89 om, at Heiberg ikke har skrevet noget digt til Camilla Buntzen er således ikke korrekt. – (6) Skuespilleren Niels Simonsen. Han debuterede på Hof-teateret i okt. 1806 og på Det kgl. Teater 27.10.1807, afskedigedes juli 1823, jf. Th. Overskou, Af mit Liv og min Tid, udg. af Robert Neiiendam II (1962). 222. Han døde 1831. Han havde »til et smukt fyldigt Ansigt og en robust Figur en meget høi, tynd og skærende Stemme« (Th. Overskou, Den danske Skueplads IV (1862). 102. – (7) Skuespilleren Gottlob Stage (se D. biogr. Leks. XXII (1942). 393 ff.). Ved hans død skrev Heiberg 4.10.1835 til Ionas Collin, at teateret derved led et føleligt tab, for »tiltrods for al Indskrænkning i hans Evner stod han som Repræsentant for en bedre selskabelig Dannelse og en noblere Personlighed, end man er vant til at finde i Lauget. Hans Ideal var at være Gentleman, og det var han virkelig selv; han stod altid udenfor Pakket og Pøbelen« (Morten Borup, Breve og Aktstykker vedrørende J. L. Heiberg III (1949). 115. – (8) Det kgl. Teater opførte 24.2.1816 (til benefice for Weyse) syngestykket »Ludlams Hule« (tekst af Oehlenschläger, musik af Weyse). Stykket havde haft premiere på kongens fødselsdag 30.1.1816, og ved den lejlighed og ved opførelsen 5.2. s. å. udførte Stage høvdingen Sir Oliver Lenox' rolle. Ved opførelsen 24. s. m. udførte derimod Niels Simonsen denne rolle. Det er sandsynligt, at såvel Heiberg som Camilla Buntzen har overværet forestillingen 24. febr., da de begge kendte og satte pris på Weyse. – (9) Ordene »Fiendens Skandse« forekommer ikke i »Ludlams Hule« i trykket i Oehlenschlägers Poetiske Skrifter XIV (1859). I ff. eller i variantapparatet sst. 355 ff. Har fortællelsen virkelig fundet sted, foreligger muligt en forveksling med skotternes kor i slutningen af 1. handling: »Men Retfærd følger vore Fied,/Og Seiren skal drage med/Og storme Britens Skandse« (op.cit. 26, 29). – (10) ∴ Andreas Buntzen. – (11) Camilla Buntzens 27-års fødselsdag. – (12) Der er intet overleveret om, hvori Heibergs gave bestod.

Erik Reitzel-Nielsen.

JEG ELSKER DE GRØNNE LUNDE

Den yndede uofficielle fædrelandssang *Jeg elsker de grønne Lunde* af Johannes Helms ligger i et grænseområde mellem digtning og politisk brugsliteratur, der kun i betinget grad tages alvorligt af litteraturvidenskaben. Det kan synes overdrevent at ofre en monografi på dette uprætentiøse lille værk. Imidlertid viser det sig, at netop digtets stilling i dette grænseområde har givet det en skæbne, som det kan have ikke blot litteratursociologisk, men også litteraturhistorisk interesse at følge.

En historisk undersøgelse fører således til følgende resultater: Sangen, der er skrevet til en københavnsk grundlovsfest i 1873, blev ikke populær ved sin fremkomst, men først, da den omkring århundredskiftet blev opdaget bl. a. af slesvigerne, der havde brug for et billede af det danske ørige og ikke kunne benytte en officiel dansk fædrelandssang. Sangens pludselige, sene yndest hænger sammen med, at dens private melodi først på dette tidspunkt fortrængte de lånte melodier, der hidtil var benyttet. Først en sang med egen melodi kan blive den emotionale helhed, den ureflekterede stemningskurve, som en fædrelandssang må være. Den

emotionale holdning, der endnu i dag indtages til sangen, fremgår af den heftige reaktion fra mange sider, som nærværende artikels forfatter fremkaldte, da han forsøgte engang for alle at fortolke sangens anden linje, *Med Tonernes vuggende Fald*, og derunder at forfølge den gamle teori om, at *Tonernes* skulle være en trykfejl for *Kronernes*. Herom nedenfor.

Nærværende lille undersøgelse, der således også ser det som sin opgave at kaste et nyt og formodentlig tilstrækkeligt lys på *Tonernes* gåde, skylder tak til lektor *Karl Clausen*, der har stillet sin store samling af sangbøger til rådighed, og til lektor *Ulla Albeck* for frugtbar diskussioner. I de følgende afsnit omtales først sangens udbredelse, derpå dens melodier, tydingerne af *Tonernes vuggende Fald* og endelig den sandsynlige oprindelse til teorien om, at der er eller har været en trykfejl.

Sangen er skrevet af Johannes Helms, der også er kendt som forfatter til *En svensk Constabel fra Sverrig og Keiseren i Chinesiens Land* og havde stor succes med bogen *Soldaterliv i Krig og Fred*. *Jeg elsker de grønne Lunde* blev skrevet til grundlovsfesten på Eremitagesletten i 1873 og sammen med de øvrige sange trykt i en folder, som stadig er bevaret i flere eksemplarer. Næste dag stod sangene at læse i dagbladet *Fædrelandet*.

To år senere blev sangen benyttet ved en grundlovsfest i Esrom. Dette i sig selv betyder imidlertid ikke, at sangen var blevet populær. Af min samling af sange til grundlovsfester, hvori folderen fra Esrom findes, fremgår det således, at man f. eks. ved grundlovsfesterne i Riis Skov i 1870'erne næsten regelmæssigt sang de sange, der havde været benyttet i København året i forvejen, uden at det derfor på nogen måde drejede sig om sange, der var blevet folkeje.

Tværtimod vinder sangen sent frem. Den står f. eks. ikke i H. P. Barfods udgave af *Grundlovssange 1850-86* fra 1886 og heller ikke i Morten Eskesens forskellige udgaver af *Nordiske Sange* fra det 19. århundredes sidste fjerdedel. Sin første store udbredelse fik den som indledningsdigt til Helms' meget læste bog *Soldaterliv i Krig og Fred*, der kom i tre udgaver i 1880'erne og også senere optryktes.

Sangen står som nr. 68 i *Den danske Sanger, Sangbog for Danske Skoler og Hjem* fra 1886, men ellers møder vi den næppe før i *Nutzhorns Højskolesangbog* i 1899. Den står ikke i første bind af *Danmarks Melodibog*, men først i det langt mindre udbredte andet bind, der kom omkring århundredskiftet. I det 20. århundredes første årti vinder den pludseligt frem: i 1903 dukker den op i *Folkets Sangbog* af N. K. Madsen-Stensgaard og i 10. udgave af *Sangbog for den danske Folkehøjskole* af Jens Bek og N. Johan Laursen, *Den blaa Sangbog* optager sangen i et tillæg til udgaven fra 1906 og derpå i den ordinære udgave 1908. Men f. eks. Johan Borups *Dansk Sangbog* trykker ikke *Jeg elsker de grønne Lunde* i førsteudgaven i 1914, men først i andenudgaven i 1926!

Mest yndet blev denne sang, der skildrer sorg og håb efter nederlaget i 1864, vel i det slesvigske. Men under og umiddelbart efter den første verdenskrig blev den ivrigt sunget i alle egne af Danmark. Den gled først i baggrunden, da man fra forskellig side forsøgte at overvinde det nationale, og blomstrede op igen under den tyske besættelse.

Der kan næppe i dag rejses nogen diskussion på spørgsmålet om, hvilken melodi sangen skal synges på. Og dog må folk, der har oplevet århundredskiftet, kunne huske, at den kunne synges på i al fald fire forskellige melodier. Den melodi, der i dag er den eneste anvendte, blev først enerådende efter første verdenskrig.

Oprindelig blev teksten sunget til *I alle de Riger og Lande*. Denne melodi, der så smukt understreger det *vuggende Fald* i anden linje, står anført på sangens førstetryk og figurer bl. a. endnu i 1907 i Bek og Laursens Højskolesangbog.

I den folder, der findes af *Sange til Grundlovsfesten ved Esrom den 6te Juni 1875*, angives som melodi *En svensk Constabel*. Selvom Helms også er forfatter til teksten til denne melodi, kan vi ikke vide, om han har foranlediget eller været tilfreds med, at den blev benyttet i denne sammenhæng. Tilsyneladende har ideen ikke dannet skole.

Derimod benyttedes i mange år en tredje melodi, der ligesom *I alle de Riger og Lande* er af Gebauer, nemlig hans børnesang *Nu vaagner Blomsten af Dvale* (oprindelig til en tekst af J. Chr. Gerson). Fra 1899 til 1917 stod den anført i Nutzhorns Højskolesangbog, derunder som eneste melodi i denne sangbogs melodiudgave fra 1904.

Den melodi, der kendes i dag, er en blanding af de to melodier af Gebauer og lidet original. Den skyldes stabsintendant Albert Philip Bregendahl Møller, om hvem Brickas gamle Dansk Biografisk Lexikon ved at berette, at han »underviste i Sang i en Mængde københavnske Skoler«. På denne måde har Møller sikkert hurtigt skaffet sin melodi udbredelse i København. Den skal være skrevet allerede i 1875; den anføres i *Den danske Sanger* og i *Danmarks Melodibog*, hos Madsen-Stensgaard og i melodiudgaven til Bek og Laursens Højskolesangbog ved Niels Vad og Anders Kirkegård (4. udg. 1905). Nutzhorn derimod nævner den først i 1920. Først i årene derefter blev Møllers melodi enerådende.

Chr. Barnekow offentliggjorde i 1907 i *Højskolebladet* (side 899) en ny melodi til *Jeg elsker de grønne Lunde*. Pictetsfuldt nævnes den af Nutzhorns Højskolesangbog lige til 1920, men den mangler det rette fodslag og blev aldrig udbredt.

I virkeligheden er strofeskemaet i Helms' fædrelandssang så enkelt, at det kan synges på utallige melodier, f. eks. *Jeg bærer med Smil min Byrde*, *Den store Mester kommer*, *Svarta Rudolf* og adskillige schlagermelodier. Møllers epigonale blanding af Gebauers to melodier, der i parentes bemærket synes at forudsætte, at begge disse allerede før affattelsen af Møllers blev benyttet til teksten, var imidlertid det, der gjorde sangen til en fædrelandssang, hvor tekst og melodi uden associationer til andre sange kan gennemsyre hinanden, og hvor der tilstræbes dels en ureflekteret helhedsstemning, dels en nydelse af smukke detaljer uden blik for, om disse hænger logisk sammen.

Fædrelandssangen er en af de litteraturæstetisk set mindre lødige genrer, hvor en tekst eller melodi kan slides, omsynges eller, som tyskerne kalder det, blive *zersungen*. Dette problem ligger til grund for spørgsmålet om *Tonernes vuggende Fald*.

Det er almindeligt bekendt, at man reflekterer mindre, når man synger, end når man læser. Mange synger *Paa Dammen fjerne Vogter gaar, Som et Lagen*

det gaar under alt, hvad bestaar eller Han red sig under Ø uden samtidig at tænke nærmere over det. Ofte har man slet ikke behov for en præcision: »Med Tonerne, der vugger, sigtes maaske til Fuglene, maaske til Skovgæsterne, hvad ved man« kommenterer Hans Brix henkastet i *Digterne og Fædrelandet* fra 1942 (side 135).

Alligevel undrede det mig, at en stor skare danskere, deriblandt flere af rigets bedste mænd, spontant og heftigt skrev til mig, da mit arbejde med denne verselinje ved en fejltagelse var blevet omtalt på dagbladet *Politikens* bagside 25.-30. september 1966. Brevskriverne delte sig skarpt i tre grupper, der gik ind for, at tonerne var 1. akustiske (vindens sus, fuglene eller skovgæsterne), 2. visuelle, nemlig skovens farvetoneskala, 3. en gammel trykfejl for *Kronernes*, d. v. s. trækronernes. Trykfejlen skal beskæftige os i det følgende afsnit. At tonerne skal forstås akustisk, fremgår af en analyse af digtet:

De tre første strofer skildrer Danmark konkret: skoven (med toner), vandet, kornet og sletterne. Derpå følger to strofer af mere abstrakt art. Den sjette strofe (*Forstummed' hver Røst . . .*) er en kontra-strofe: selvom disse konkrete værdier mistede deres kraft: skoven (uden sang), kornet (falmer), sletterne og vandet (*Nat over Mark og Voven*). Derpå atter en mere abstrakt supplerende strofe, og endelig tilsidst den positive slutning: *Men end er der Sang i Skoven . . .*

Hvis tonerne ikke er akustiske, falder sangen ganske fra hinanden. Tilbage bliver at afgøre, om tonerne er naturlyde, eller om grundlovssangerne synger om deres egen situation.

Imod denne sidste teori taler menneskestemmerne i verselinjen *Saa synges fra Strand til Strand*. Hvis disse stemmer er identiske eller beslægtede med tonerne i skoven, brydes digtets klare opbygning af en forstyrrende parallel. Dertil kommer, at skovens egen musik også på andre steder er et yndet motiv i Helms' digtning. Hvis vi ansætter vinden som det livgivende moment i det danske landskab (og folk), hvis vinden toner i trætoppene som i titlen til Trygve Gulbrandsens *Og bakom synger skogene* og som i sangen selv iblandt *Seilernes Tusindtal*, i *Kornets bølgende Flugt* og i *Høit bølger det røde Flag*, kan vi sammenligne med strofen i *Romance* i bogen *Nogle Vers* fra 1859:

Sagte Din Bølge Du vugge
Deilige Sø udi Fuldmaanens Skin,
Hører Du Valdemar sukke
Dybt i den susende Vind?
Raabet fra Konningens Følge?
Larmen fra luftige Gangeres Hov?
Dæmpede Tonerne bølge
Ind mod den rimklædte Skov.

Det er naturens anelsesfulde valhorn som hos den unge Ingemann, Jf. endvidere i *Et Par Digte og Viser* fra 1866 digtet *Markos Bozzaris*:

Sangens evige Kilde
Risler fra Busk og Blad

For fuglenes sang taler et par andre paralleller i samme digtsamling, således *Danmark*:

... Bøgens Pragt,
 I dens Top holde Fuglene Vagt,
 Synge lystige Viser og kukke.

Desuden *Tre Mænd*:

O Fødeland, nu er din Kvide stor,
 Thi Heltene hvile i sorten Jord.
 Men alle smaa Fugle synge i Skoven,
 Engang vil atter det lysne fraoven.

Der er således god grund til at antage, at tonerne i skoven er skovens sang som en del af det danske landskabsbillede hos Helms. Verselinjen synes så letforståelig, at det tværtimod bliver et problem, hvorledes linjen har kunnet give anledning til afvigende tolkninger.

Der findes tilsyneladende intet tryk, hvor man læser *Kronernes*. Hvis *Tonernes* er en fejl, må den være lige så gammel som sangen.

Poeten Poul Sørensen erklærede i foråret 1959 i dagbladet *Politiken* i en løbende konkurrence for bladets læsere, at »*Tonernes* er en hyppig trykfejl«, men beklager nu over for mig, at hans kilder, korrespondance og hukommelse i denne sag er borte. Johannes Helms' nu afdøde barnebarn, pastor J. Keiding forsøgte i 1959 forgæves at få optaget en afhandling i *Politiken*, i hvilken han bl. a. hævdede, at den »famøse ændring til »kronerne« er blevet foreslået af en eller anden i de senere aar«.

Det virker derfor umiddelbart overraskende, at et andet medlem af familien, Lotte Helms, nu fremfører, at sangen »indenfor forfatterens familie altid (har) tjent som advarsel om hvad der kunne ske, hvis man ikke skrev en tydelig haandskrift«. En lignende tradition skal herske i familien Aakjær.

Det er klart, at hverken en fraktur- eller antikvahåndskrift lægger fejllæsningen *Kronernes* for *Tonernes* eller omvendt nær. Denne variant er akustisk, ikke visuelt betinget. En visuelt fremkaldt variant ville gå tilbage til et håndskrevet *T. . ernes*. *Træernes* og *Tonernes* kan meget vel se næsten ens ud både i fraktur og i antikva. At senere generationer så har glemt ordlyden og, idet de huskede, at *Tonernes* kunne alternere med et ord for skovbevoksning, har substitueret *Kronernes*, er forståeligt.

I det ovenfor nævnte Esrom-tryk fra 1875 står der

Jeg elsker de grønne Lunde
 Med Træernes vuggende Fald...

Hvad må vi nu konkludere? Tilsyneladende understøtter dette tryk dem, der hævder, at *Tonernes* er en gammel trykfejl eller fejllæsning. Herimod taler imidlertid ikke blot den netop foretagne analyse af digtet, men også digterens fastholden af *Tonernes* i bogen *Soldaterliv i Krig og Fred*.

De to modsigelser, det gamle rygte og Esrom-trykket, ophæver i virkeligheden hinanden. Rygtet om fejllæsningen må gå tilbage ikke til originalen, men til

Esrom-trykket. Ikke *Tonernes* er en fejllæsning, men *Træernes* er en fejllæsning for *Tonernes*. Dette har for familie og venner været et eksempel på, hvad en tankeløs sætter kunne få ud af en utydelig tekst, hvadenten denne nu har været digterens håndskrift eller en nordsjællandsk bondes afskrift fra *Fædrelandet*.

Med et lille lands glæde ved anekdoter har Danmark i næsten hundrede år husket, at der var noget med en fejllæsning i verselinjen *Tonernes vuggende Fald*. Detaljerne har man glemt. Striden kan nu bilægges til alles tilfredshed: det er både rigtigt at tale om en fejllæsning og at forfægte læsemåden *Tonernes*.

Denne monografi munder således ud i en side af den danske litteraturhistorie, der foragtes af mange, men i virkeligheden bør fremhæves som noget specielt værdifuldt for en lille nation. Hvis Goethes *Wie blinkt Dein Auge* ved en fejltagelse læses og trykkes som *Wie blickt Dein Auge*, beskæftiger det højest Goethefilologien. Men hvis Bogtrykker Donatzky i Helsingør har en svend, der glemmer at tænke sig om et øjeblik, føler hele landet sig ansvarligt hundrede år efter over for sangen og dens forfatter. Den danske litteraturhistorie bygger på en interesse for digteren, der ikke er betinget af en abstrakt personalhistorie, men skyldes en konkret loyalitet, en følelse af slægtskab og samhørighed. Det giver det danske åndsliv en særlig karakter, at næsten alle, der beskæftiger sig med humaniora og lever i samme epoke, også har truffet hinanden.

Derfor kan det også være rimeligt for en stund at kaste et litteraturvidenskabeligt blik på en tekst, som det danske folk samles om i fællesskab. Denne sang har været et ukrigerisk nationalt samlingsmærke i tunge tider; dette betinger dens plads i den danske litteraturs historie hen over alle filologiske detailproblemer.

Leif Ludwig Albertsen.

Anmeldelser

Wolfgang Krause, mit Beiträgen von Herbert Jankuhn: *Die Runeninschriften im älteren Futhark. I Text. II Tafeln. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-Historische Klasse. Dritte Folge, Nr. 65. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 1966. XX + 328 s., 72 tavler, kart. 82.— DM.*

Den bog, *Runeninschriften im älteren Futhark*, som Wolfgang Krause udsendte i 1937, vandt sig sikker position i den runologiske litteratur, både som en nyttig håndbog, man stadig vendte tilbage til, og som et lærdomsværk, for læseren lige tiltalende ved den praktiske disponering af stoffet, ved de kortfattede, men grunddige formuleringer, ikke mindst ved forfatterens stilfærdige loyalitet over for fagfællers i enkeltheder afvigende synspunkter. Læsere af runologisk faglitteratur lige fra Johan Bures og Ole Worms dage og til disse sidste tider, kan undertiden få indtryk af, at runerne indebærer i hvert fald én magisk forbandelse, nemlig den, at stor strid skal opstå mellem de mænd, som prøver på at tolke dem. Men

her fik man en fyldig afhandling i hænde, velgørende fri for vredagtig polemik og pedantisk bedrevenen, et værk af en humanistisk videnskabsmand helt uden gift og galde.

Denne gode bog, som vi i de sidste tredive år så ofte har haft i nyttig brug, snart med fuld tilslutning, snart med nogen kritik, altid med glæde, kan nu stilles til side, den glider ind på sin kronologisk bestemte plads som et af hovedværkerne i den lange række af runologisk speciallitteratur, der tager sin begyndelse omkring år 1600. Den har fundet sin værdige afløser. Eller rettere: efter i 15 år at have været udsolgt og efterhånden stadig mere savnet, er den genopstået i helt ny skikkelse.

Den gamle bog var et udvalg: »Runeninschriften im älteren Futhark«. Den lidt ændrede titel: »Die Runeninschriften i. ä. F.« markerer den nye som en fuldstændig udgave af alle de til dato overleverede indskrifter med de ældre runer, som ikke trods ethvert forsøg på fornuftig tolkning og forståelse, men som efter forfatterens mening i højere eller lavere grad kan tjene som grundlag for filologiske og kulturhistoriske studier.

Løjnefaldende nyt ved Krauses rune-bog af 1966 er det systematiske samarbejde med arkæologien. Det har længe været klart for runologerne, at navnlig de ældre indskrifter datering på rent filologisk basis er et urimeligt foretagende, især på grund af indskrifternes fåtallighed og sproglige kortfattetethed. En indskrift med de ældre runer lader sig kun med stor unøjagtighed tidsfæste ud fra sin sprogform, den dateres med betydelig større sikkerhed ved hjælp af den rune-bærende genstands plads i den efterhånden detailleret udarbejdede arkæologiske kronologi, som bygger på et righoldigt og gennemstuderet sammenligningsmateriale. Gang på gang har det vist sig, når en indskrift på et spænde, et spydblade, et smykke forsøges tidsfæstet, at den arkæologiske datering af selve genstanden føltes langt sikrere begrundet end den filologiske og grafiske af indskriften alene. Med Herbert Jankuhns medarbejde ved bogen er der gjort et fremragende forsøg på systematisk arkæologisk datering af en længere række runeindskrifter. Naturligvis må man, hvilket Jankuhn også selv giver udtryk for, ikke opfatte disse dateringer som fastslåede og endelige resultater. Der vil utvivlsomt i tidens løb fremkomme adskillige forskydninger ikke alene i den absolut kronologiske, men også i den relativt kronologiske opstilling af materialet.

Også ved Krauses inddeling af indskrifterne i forskellige grupper er der i højere grad taget arkæologiske end filologiske hensyn. I 1937 opstillede han en række kapitler på grundlag af indskrifternes indhold. I bogen af 1966 er af disse kapitler kun det første og sidste fastholdt, futharkindskrifterne og de sydgermanske, d. v. s. de tyske indskrifter. Resten af materialet er nu fordelt efter de indskrift-bærende genstandes arkæologiske karakter: De nordiske spænder og fibulæ, mosefund, lanse- og spydspidser, en blandet gruppe af indskrifter i træ og ben, metal og sten, klipperistninger, egentlige runestene (billedløse og ornamenterede i hvert sit kapitel), brakteater. En ordning, hvis overskuelighed kan indrømmes som en praktisk fordel ved en håndbog, men som måske mere vil tiltale arkæologen og kulturhistorikeren end filologen.

Fremlæggelsen af de enkelte indskrifter er prisværdig klar og kortfattet, den nødvendige beskrivelse med oplysninger om fundforhold, bevaringstilstand, op-

bevaringssted gives, transskription følger ledsaget af korte tekstkritiske bemærkninger og oplysninger om ordforråd og sprogformer, af normaliseret gengivelse af teksten og diskussion af dens indhold i samme udocerende tone som i bogen af 1937: unødigt diskussion og polemik er undgået, forfatteren nøjes med kortfattet at gøre opmærksom på, hvor afvigende opfattelser, som han ikke kan dele, er gjort gældende, helt svarende til den kloge udtalelse i forordet (p. V): »Dieses Vorgehen schien um so nötiger, als bei gewissenhafter Prüfung sich kaum eine einzige Runeninschrift im älteren Futhark findet, bei deren Lesung und Deutung sämtliche Forscher voll übereinstimmen.« – Hver behandling af en indskrift er afsluttet med henvisninger til den vigtigste litteratur i omhyggeligt og åbenbart nøje gennemtænkt udvalg. Her synes intet overflødig medtaget, intet strengt nødvendigt udeladt.

Naturligvis kunde det være fristende for anmelderen at standse op ved adskillige enkeltheder, fremføre en og anden indvending, stille et og andet spørgsmål: Tør W. Krause virkelig for alvor fastholde læsningen af en i-rune på trææskan fra Stenmagle (p. 73), hvor hans kollager, støttet til gentagen mikroskopisk undersøgelse, læser et skille tegn bestående af 5 korte, lodrette streger? Mon han dog ikke driver sin gamle teori om »begrebsruner« vel vidt (p. 5 og flere steder)? Man ser ikke klart, hvorfor Breza-søjlen futhark (p. 19 f.) ikke er magisk, hvis de andre futharkindskrifter er det. At der i dens nærhed fandtes forskellige andre graffiti (bl. a. abc – —) kan vel næppe være afgørende, da disse, om man lyster, jo også kan opfattes som magi. Lignende overvejelser trænger sig frem med hensyn til tolkningen af Charnay-spændets runerække (p. 20). Men hverken disse eller de mange andre muligheder for modsigelse vil på nogen måde kunne angribe værkets værdi som en helt igennem sober og loyal, uundværlig håndbog for enhver, der som specialist eller på bredere basis bevæger sig i de ældste runeindskrifteres vildsomme område.

Anders Bæksted.

International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore. Vol. II. Folk Literature (Germanic). By Laurits Bødker. Rosenkilde and Bagger, Copenhagen 1965. 366 s.

Skorten på ein *normert* fagterminologi innan folkloristikken (som i det alt vesentlege har vore ein europeisk vitskap) og den regionale europeiske etnologien, førte etter siste krig til at planane om eit internasjonalt *dictionary* vart realisert. I CIAP, eit UNESCO-organ, syntest ein å ha ein ansvarleg og arbeidsfør organisasjon som kunne stå bak gjennomføringa av prosjektet. Redaksjonen vart overleite til nordiske forskarar, og etter mange drøftingar vart det vedteke å gje ut ei rekkje band i ein felles serie. I 1960 kom det første bandet: »General Ethnological Concepts» av hovudredaktøren for heile serien, professor Åke Hultkrantz, Stockholm. Fem år seinare følger så det andre bandet, som her skal omtalast. Det er mogleg at dette også vert det siste. Det syntse seg nemleg at CIAP ikkje var noko arbeidsført organ. I 1963 vart det då også oppløyst og avløyst av ein ny organisasjon: SIEF. Motsetnader mellom dei gamle leiarane i CIAP og dei yngre i SIEF har gjort det internasjonale samarbeidet innan desse to vitskapane noko problema-

tisk, og med dei økonomiske problem som har kome til, må ein gå ut ifrå at dette ikkje vil fremja utgjevinga av det internasjonale *dictionary*.

På tittelarket til det andre bandet står å lesa: Under the auspices of the International Council for Philosophy and Humanistic Studies and with the support of UNESCO published by CIAP (International Commission on Folk Art and Folklore). Det er i høgste grad forvirrende at ein organisasjon som er oppløyst og ikkje lenger eksisterer kan stå som utgjevar av eit slikt bokverk. Men den forvirringa som tittelbladet røper går over til stor-undring når ein kjem til det *preface* boka er utstyrt med. Det er utan tvil eineståande i vitskapleg utgjevingspraksis. Her gjer formannen i utgjevingskomitéen og hovudredaktøren, dei svenske professorane Sigurd Erixon og Åke Hultkrantz vis med «on the behalf of the Editorial Committee» (der også Bødker er medlem) at Bødker har «discarded certain of the principles earlier laid down for the whole series», slik at «the very essential idea of the dictionary gets lost». Samtidig ymtar dei frampå om at eit supplerande band kanskje må koma. Det synest her å ha vore eit lite tilfredsstillande samarbeid innan den oppnemnde «Editorial Committee». Trass i alt har det vore meir enn 10 år til rådvelde til kontroll og redigering av Bødkers arbeid.

Men lat oss venda oss til Laurits Bødkers bok, det andre bandet av det internasjonale *dictionary*. Det inneheld nær 1200 oppslagsord på dansk, engelsk, færøysk, hollandsk, islandsk, norsk, svensk og tysk. Forfattaren har prøvt å få med dei fleste termini som vert nytta innan folkediktinga i germanske språk, utan å gjera krav på å ha makta dette til fullnads. Han gjer sjølv merk-sam på at mange samansetjingsord vantar. Av passomsyn har han ikkje teke med termini som har med gåter, ordtak eller «children's literature» å gjera. Materialet er ordna alfabetisk. Kvar artikkel gir først fleirtalsforma til vedkomande terminus. Så følgjer ein stutt etymologi og ein definisjon «which is «authoritative» in the sense that the author who has either created the term, or given it a scientific definition, is quoted.» Bødker har også prøvt å plassera den einskilte terminus som ein del av eit terminologisk system, og ved hjelp av krosstilvisingar er det alltid mogleg å koma frå detaljterminus til den under- eller overgruppe den høyrer heime i og omvendt. Vi finn tilvisingar til parallelle og synonyme termini og til tilsvarande termini i andre språk. Boka har ei litteraturliste på ikring 570 boktitlar.

Ein må seia at dette *dictionary* er eineståande i sitt slag. Vi veit at det har kosta forfattaren og alle hans medhjelparar mange års intensivt arbeid – og eit arbeid som økonomisk har vore lite takksam. Som arbeidsprestasjon er det imponerande, og det gir sjølvstakt mange tilvisingar og opplysningar som kan vera nyttige både til undervisningsbruk og til forskning.

Men trass i alt det positive ein kan seia om boka fyller den ikkje dei forventningane vi hadde til den. Det vi venta oss og det vi hadde bruk for var eit *dictionary* med normerte omgrep og definisjonar, som gjekk på tvers av alle språkgrenser og som nytta engelsk som hovudspråk. Mot dette siste innvender Bødker i sin *introduction* at «In itself, the English language ... is so lacking in folkloristic terms that it cannot form the sole basis of a Dictionary of Folk Literature.» Men dette er ei sanning med sterke modifikasjonar. Alle, eller så

godt som alle *primære* termini finn vi på engelsk, og dei få som ikkje har nokon tilfredsstillande språkform, ville det vera ein bagatell å få skapt gjennom internasjonalt samarbeid. Som det står i *preface* var det meininga at termini skulle bli «referred to the functional type they represent.» Bødker innvender i sin *introduction* at «each individual term has its own definition, which cannot without qualification be considered equivalent to parallel terms in other languages.» Her er det like klårt at Bødker tek feil som at han har brote med dei generelle retningslinene som var lagde for heile verket, og som han hadde bunde seg til å retta seg etter. Om sine egne føresetnader for å skriva denne boka let han oss vita: «The writer has not thought himself competent to formulate and «authorize» his own definitions but has endeavoured to report as objectively as possible without introducing subjective criticism, such as he has frequently felt about the often somewhat peculiar formulations given by the authors quoted.» Vi er alle klåre over at det ville reisa seg ein del problem for forfattaren når det galdt å formulera termini og definisjoner slik planen med verket var. Men kvifor søkte han så ikkje råd hos dei mange fagfeller rundt om i Norden når det var problem han ikkje sjølv makta? Det heile synest å vera gåtefullt. Ut frå føreordet, som er fullt av atterhald og argumentasjon for den måte han har prøvt å løysa oppgåva på, synest ein å lesa mellom linene at han også vil at boka skal dømmast ut frå *hans* intensjonar. Dette kan han ikkje venta, og det ville også vera meningslaust og gale. Skal ein først halda dommedag over boka må det vera ut ifrå dei intensjonar oppdragsgjevarane hadde og ut ifrå dei behov den folkloristiske forskninga har.

Ser vi heile boka under eitt, synest det viktigaste ankeområdet å vera at forfattaren ikkje har makta å skilja mellom primære og sekundære, mellom sentrale og perifere termini. Ein kan trygt seia at stordelen av oppslagsorda i boka er sekundære. Om ein t. eks. vel bokstaven S, vil ein m. a. finna ei rekkje oppslagsord som dei færreste folkloristar har bruk for og som dei heller ikkje vil rekna som brukbare termini: *sågarvisa, sachmärlein, samtext, schalkslied, schelmenlied, schnurreim, schöpfungsschwank, schulmärchen, schwankmärlein, schwelienlied, sippensage, situationsballade, skæbneeventyr, skæmtenotelle, skændevise, skærsliparvisa, skäldsögn, skarpsindighetseventyr, skogarbetarvisa, skomakarvisa, skræddarvisa, skreytla, slengjesteve, sliparvisa, smedvisa, snickarvisa, sockenramsasogustev, sotarvisar, spånadsvisa, spindevise, spinlied, spinnlied, spinnramsas, spinnstubenzählilied, spinnvisa, spottlied, spotvertelsel, sprichwortsage, stadarsoge, stampflied, stef, steinasaga, steinsaga, stenborrarvisa* osv. osv. Slike ord ville høyra heime i ei folkloristisk ordliste, som best kunne lagast av ein fagfilolog med røynslar frå arbeid med ordbøker. Men dei høyrer ikkje heime i eit *dictionary* som skal vera vegleiande for den som søker normerte termini. Dessutan har berre dei færreste av dessa orda nokon interesse for den aktuelle folkloristiske vitskapen. Midt imellom det som har vore nytta som ein slag termini finn vi ord og uttrykk som aldri har vore tenkte slik. t. eks. *proportionsfantasi, hauptmotiv* osv. Vi finn også termini som ingen relevans har til folkloristiske fenomen, t. eks. *bygdedikting*.

Ein les boka med ei kjensle av at forfattaren helst vil ha *alt* tilgjengeleg materiale med. Men det er vanskeleg å skjønna kva prinsipp han følgjer når han ut

frå ei tekst synest å ha isolert ein terminus han vil ha med, medan mange tilsvarande ord og uttrykk blir vraka. Om vi t.eks. tek for oss Hans Ellekildes oversyn over danske eventyr i «Nordisk Kultur» bd. IXB, så ser vi at Bødker herifrå har teke med uttrykka *dragekampsæventyr*, *alvorsæventyr*, *mytisk skæmteæventyr*, *ønskeæventyr* og *kvindeæventyr* (som han for alles vedkomande har endra skrivemåte på), for berre å nemna somme. Men han tek ikkje med *fortunatusæventyr*, *alvorlig skæmteæventyr* osv. Ingen av desse termini er gode, og dei fleste vil vel døy med Ellekilde. Men kvifor tek Bødker med einskilde og ikkje andre? Med desse «termini» er det stort sett som med så mange andre i dette *dictionary* at dei aldri har vore tenkte som *termini technici*, men berre som inn-delingsord i ei større framstilling eller ved ordninga av eit større materiale som skulle prentast. Einskilde forskarar nyttar fleire slike ord enn andre. På det viset har t.eks. Nils Schjørring, Axel Olrik, Mats Rehnberg og ein del andre fått ein dominerande plass i dette *dictionary*, enda dei «termini» dei må stå fadder til knapt vil koma i bruk i annan litteratur enn den dei er referert frå.

No er det også slik, at når ein skal ta med rubb og rake av det ein kan finna av termini og prøva gje dei definisjonar, så vil ein ofte koma gale av stad for di ein ikkje assosierer noko som helst med desse underlege orda, og difor ikkje har nokon sjanse til å retta inn opplysningane om dei skulle vera range. Her skal vi berre ta fram eitt døme: Under *ranglevisen* skriv Bødker: «term denoting a *nystev* of a satirical nature, according to J. Moe (1847)...» osv. Men går ein til Jørgen Moes melding om samlarferda i 1847, så går det klårt fram at ranglevisene ikkje er *nystev* og ikkje har *nystev-meter*, men er simple og ofte grovvorne skjemteviser på ei eller fleire strofer.

Sjølvsagt oppstår det mange problem når ein let den språklege forma og ikkje det funksjonelle vera avgjerande for ordninga. Såleis skil Bødker mellom *motif* og *motiv* ettersom diskusjonen har gått føre seg på fransk/engelsk på den eine sida eller nordisk/tysk på hi. Orda er sjølvsagt synonyme og diskusjonen gjeld like sjølvsagt det same og skulle ha vore ført saman i ein artikkel. Ein einaste bokstavs skilnad i skrivemåten er nok til at forfattaren lagar ein separat artikkel: *sägen*, *sage*, *sagn*, *segn* og *søgn* er alle oppslagsord og får sine artiklar enda dei alle er identiske med det engelske *legend*, og vidare med *folkesagn*, *folksägen* og *volksage*. Like gale vert det i samansetjingsord. I staden for å nytta det internasjonalt allment brukte *migratory legend* som einaste oppslagsord, finn vi artiklar om det identiske fenomen under dei ulike nasjonale nemningane *farand-saga*, *lausasögn*, *laussegn*, *vandresagn*, *vandresegn*, *vandringssägen* og *villsegn*. Med handa på hjartet, kor mange ville slå opp på *villsegn* for å vita definisjonen av *migratory legend*? Også når det gjeld same forfatters bruk av ein terminus i fleire språkformer finn vi dette opplyst i separate artiklar, t.eks. til von Sydows mange termini for det vi på engelsk kallar *aetiological legend*: *aitiologisk sägen* (1919), *aitionfabulat* (1934) og *aetion fabulate* (1948), som alt saman er identisk med von Sydows eigen *upphovssägen* (1931). Dette kan knapt ha nokon allmenn internasjonal interesse.

I det heile synest forfattaren å ha følgt eit forunderleg utvalsprinsipp. På den eine sida har han utelatt store internasjonale genrer folkedikting som t.eks. gåter, ordtak, barnerim av alle slag osv. På hi sida opererer han med artiklar om

gådevise, gådeeventyr, gåderamse, gåtlegend, gåtnovell, gåtsägen, gåtsaga og *gåtvisa*, utan oppslagsord til *gåte*, som vel må vera det essensielle her. Når han så gjer vis med at dette er gjort av plassomsyn, og at den nordiske gåteterminologien er prenta i «The Nordic Riddle», 1964, så hjelper det lesaren lite i dette tilfelle. Heller ikkje her finn vi nokon normert definisjon av gåte-omgrepet, og det hadde ikkje kosta mange liner å skriva ein artikkel om t. eks. *riddle*, og tilvisa til denne frå spesialartiklane. Ein argumentasjon om linetal har liten relevans i dette tilfellet når det syner seg at det var god plass til å taka med artiklar om norske lokalfenomen som *stev*, *gamlestev* og *nystev* (dei siste berre i somme tilfelle tradert diktning) med detaljartiklar til følgjande oppdelingsnamn: *innleidingsstev*, *kampstev*, *stridsstev*, *frødestev*, *ølstev*, *drykkjeste*, *kjempestev*, *kunnskapsstev*, *renneste*, *slengjeste*, *soguste* og *umrødestev*. Han har dessutan under *stev* ein galen tilvising til *slåtterim*, som ikkje har noko med *gamlestev* eller *nystev* å gjera, men som funksjonelt er ein heilt sjølvstendig genre.

Ofte er teksta nærmast ulesande for di forfattaren stendigt skyt inn ikkje-engelsk termini i *kursiv*, som ein så heile tida må slå opp og lesa om ein skal ha von om å skjønna kva forfattaren i det heile vil fram til. Meir forvirrande enn opplysende er t. eks. følgjande frå diskusjonen om *schwank* (s. 268). Eg siterer: «A. Wesselski (1935) maintains that a s. in the *einfache form* is a *geschichte*, in the *kunstform* a *märlein*, which means that s. is composed of *gemeinschaftsmotive* supplemented with *wahn motive*. The difference between s. and those two categories is in the comic effect of a s. on the listener or reader; see also *gesetz der selbstberichtigung*.» Det er mogleg at Wesselski hadde ei fornuftig *meinung* med det han skreiv om dette, men den går tapt i den *form* det har fått i *dictionary*. Her verkar det heile uforståeleg. Nokon verdi for folkloristar i dag har vel ikkje Wesselskis framstilling heller.

Mange detaljfeil kunne det her vera grunn til å påvisa: Prentefeil, mangel på konsekvens i definisjonar og tilvisingar, irrelevante tilvisningar, endringar i enskilde forfattarars rettskriving osv. osv. Eg skal lata det vera. Berre eitt hovudpunkt til skal eg skriva nokre ord om: Forfattarens kjelder og litteraturutval.

Prinsipielt må det seiast at det ikkje er likegyldig kvarifrå vi hentar termini og definisjonar til eit slikt *dictionary*. Vi veit at definisjonane vi nyttar oss av får avgjerande metodologiske konsekvensar for arbeidet vårt, og at eit *dictionary* difor kan verka avgjerande inn på utviklinga av vitskapen. Difor må det etter mi *meinung* vera rett å seia at det *historisk* sett kan vera interessant i og for seg kva Ivar Aasen, A. A. Afzelius, Jón Árnason, A. I. Arwidsson, P. Chr. Asbjørnsen og J. Ashton, for å nemna nokre ikkje-danske forskarar og samlarar frå dei tidlegaste folkloristiske kadrene, kalla og definerte sine termini og kategoriar. Men eg meiner også at det kan vera farleg for folkloristikken som vitskap om vi skal byggja opp ein terminologi og eit definisjonssett på historisk grunnlag. Det dette *dictionary* difor skulle innehalda var dei termini og definisjonar som er aktuelle i vår tid. Det er tydeleg at Bødker ikkje deler dette synet. Hos han har dei eldre forskargenerasjonane fått hovudrommet, og dei termini dei nytta seg av på 1800-tallet i prent vert siterte oftast bokstavrette, medan gjengse og aktuelle termini frå vår tid ikkje er å finna nokon stad. Dette vert også illustrert av litteratur-

lista, der storparten av titlane er frå førkrigstida. Av ikring 570 titlar er ikring 265 frå før 1930. Svært få av dei yngre folkloristane utanfor Norden er representert, og også innan Norden er det berre ein utvald flokk som er komen med. Til fånyttes kan ein leita etter Carl-Herman Tillhagens namn. Ingen av dei mange framståande finske folkloristane frå etterkrigstida er funne viktige nok til å koma med, m. a. vil ein ingen stad finna namna Lauri Simonsuuri, Matti Kuusi, Jouko Hautala eller Lauri Honko. Går vi utanom Norden merkjer vi oss at sentrale namn som t. eks. W. Edson Richmond, William Bascom, Siegfried Neumann osv. vantar. Viktige artiklar av Hans Honti er uteletne. Herman Bausinger vert avfeidd med ein artikkel frå «Studium Generale» frå 1958. Dette er berre nokre få og tilfellelege døme, og utan atterhald vil eg seia at det vantar i hundretals av viktige og sentrale avhandlingar frå etterkrigstida i litteraturlista. Det synest nærmast uskjøneleg at Bødker ikkje har nytta seg av denne primære folkloristiske litteraturen all den tid han elles går så grundig til verks at han nyttar seg av folkloristisk så perifere referansar som t. eks. ein artikkel frå «Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder» av den norrøne filologen Anne Holtmark: *Eksempel i vestnordisk litteratur* og ein artikkel av litteraturhistorikeren Harald Beyer frå 1925/26 om *Anekdote*, prenta i «Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte», hgs. von P. Merker & W. Stammer. I litteraturlista vrir det elles med foraldra avhandlingar skrivne av ikkje-folkloristar, bøker og artiklar skrivne av amatør-folkloristar og ulike arbeid som klårt må vera irrelevante i den folkloristiske diskusjonen i dag. Eg kan gje følgjande døme på titlar som etter mi meining høyrer til minst ein av desse kategoriane: L. Daac: *Norske Helgener* (1879), K. Andersen: *Kristine og hennes viser. Skilingsviser fra Hørby sogn* (1960), H. C. Lyngbye: *Færøiske Qvæder om Sigurd Fofnersbane og hans Æt* (1822), P. A. Munch: *Nordmændenes ældste Gude- og Heltesagn* (1854), K. E. Ph. Wackernagel: *Das deutsche Kirchenlied von der ältesten Zeit bis zum Anfang des 17. Jahrhunderts*, 5 vols. (1864/77), K. Weinhold: *Weihnachtsspiele und Lieder aus Süddeutschland und Schlesien* (1853), A. F. Schmidt: *Fra Julestue til Valborgblus* (1940), G. Schütte: *Oldsagn om Godtjød* (1907), N. E. Magerøye og A. H. Magerøy: *Gamle visor og kvedor* (1943), osv. osv. All denne litteraturen kan vera bra nok i og for seg, men ein fag-folklorist vil knapt søkja stønad for sine termini og definisjonar der.

Ut frå det eg her har skrivne må konklusjonen bli at «Folk Literature (Germanic)» ikkje er blitt det *dictionary* ein hadde vona å få. No er det slik at dette ikkje er så farleg for den einskilde forskaren. Han har alltid nytta dei termini og definisjonar han sjølv fann praktiske til sine føremål, og det vil han alltid gjera, same kva *dictionary* han får i hender. Men til den akademiske undervisninga i folkedikting eksisterer det eit reelt behov for ei bok som inneheld eit utval normerte termini med allment godtekte definisjonar. Eit slikt *dictionary* kan best skapast gjennom gruppearbeid og i diskusjon mellom interesserte forskarar. Her kan sjølv sagt mykje av Bødkers materiale koma til nytte som råstoff.

No kan Bødker med ein del rett lasta den «Editorial Committee» (som han sjølv er medlem av) som skulle ha tilsyn med verket og syta for at det vart utforma i samsvar med dei retningslinjer som var oppdregne, og spørja sine kollegaer i komitéen: «Kvifor vart eg ikkje stogga om de meinte at arbeidet

ikkje vart utført som det skulle?» Det spørsmålet sit også meldaren att med, og eg kan ikkje skjønna anna enn at «Editorial Committee» må taka sin del av ansvaret for at boka har fått ei så uheldig utforming. Eit *preface* skrive etter at boka alt var prenta kan ikkje yta vederlag for mangelen på fast hand frå utgjevingss-komiteéns side i produksjonstida. Dette fører med seg at folkloristane må taka opp til alvorleg drøfting kven som bør stå for og ha tilsyn med det *dictionary* dei framleis har bruk for.

Brynjulf Alver.

*Iørn Piø: Folkeminder og traditionsforskning. København 1966.
84 s. Dansk Historisk Fællesforenings håndbøger.*

Denne boka er meint som ei innføring i folkeminneforskninga for danske lokal-historikarar, slik at dei kan bli kjende med kva materiale som står til rådvelde og kva litteratur dei bør lesa om dei skal nytta folkloristisk stoff i sine fram-stellingar. Alt dette er sett inn i ei ramme av folkloristisk historie, teori og metode. På det viset dekkjer boka to aspekt, eitt nasjonalt og eitt internasjonalt.

Når det gjeld gjennomgangen av dansk materiale og dansk forskning står forfattern på trygg grunn. Boka opnar med ei generell drøfting av folkeminne-vitskapen som vitenskap og går vidare over i eit stutt utsyn over dansk innsamling av folketradisjon saman med opplysningar om kjeldetilhøva. Materialet er ordna i grupper etter som det kan karakteriserast som «overnaturlige forestillinger», «festtraditioner», «visetradisjon», «fortællertradition», «børns traditioner» eller «traditionens «små genrer»». I kvart av desse kapittel gjennomgår forfattern det viktigaste av det som har vore skrive om det i Danmark. Stundom går han utover landegrensa for å fylla dei lakuner ein sjølv sagt må finna i den nasjonale forskninga i eit så lite fag.

Av særleg interesse er det at kvart kapittel har ei allmennteoretisk innleiing. Enda om boka ikkje er meint på å vera representativ for materiale eller forskning utanfor Danmark, arbeider folkloristikken med eit materiale som er så internasjonalt at forfattern i desse innleiingane ikkje kan unngå å koma inn på spørsmål av meir generell karakter. Her finn vi ein klår tendens til å priori-tera nordiske oppfatningar, noko som er både heldig og uheldig. Det er sikkert rett å gjera det i ei bok som er meint for danske lokalhistorikarar, men ein fag-folklorist ville sjølv sagt koma med ønskemål om at det vart teke meir omsyn til verda utanfor. I samanhang med dette er det eg i det følgjande vil hefta meg med einskilde problem, mindre for å kritisera forfattern enn for å syna at boka reiser ei rekkje spørsmål som bør takast opp til drøfting. I mine auge er dette udeelt positivt.

Det er vel slik at ei innføringsbok i eit emne ikkje så godt må verta ei sammanhangande rekkje atterhald. Nybørjaren må møta visse normative liner i den teore-tiske gjennomgangen om ikkje det heile skal te seg som eit tilfelleleg saman-surium for han. Stort sett meistrer Piø dette. Han er varsam med kritikk og moderat med ros slik det høyrer seg heime i eit oversynsverk, og han nøyer seg stort sett med det strengt informative. I dei allmenne innleiingane synest det likevel som om han med føremønn kunne ha vore strengare, t.d. kunne han kanskje ha streka noko sterkare under at mangt som i denne boka p. g. a. det

avgrensa sidetallet må verta servert som facts, likevel i mange tilfelle er svært diskutabile teoriar og subjektive vurderingar. Slik er det t. d. med Moltke Moes teoriar om den rolle kjennskapen til folkediktinga spela i «det nationale gjennombrud» i det 19. årh. (s. 11 f). Heller enn å sjå innsamlinga av den munnlege tradisjonen som det viktigste grunnlaget for dei nasjonale og romantiske straumane i åndslivet i førre hundreåret slik Moltke Moc ville ha det til, vil ein i dag sjå den eldste samlariveren som eit produkt av dei allmenn-europeiske nasjonale strøymingane.

Som oftast er eg samd med forfattaren i hans vurdering av mange av dei innflokke og sentrale problem innan folkeminneforskninga han tek opp, men stundom er eg også usamd. Hans framstilling av diskusjonen om variant-omgrepet t. d. kan eg ikkje få til å rima med mitt inntrykk. Her hevdar han (s. 26) at «Variantbetegnelsen er direkte vildledende for forståelsen af det folkloristiske kildemateriales særpræg som traditionsstof.» Det er mogleg at nemninga «variant» kan synast uheldig dersom ein knytter visse foraldra teoriar til den. Men slik den vert nytta i dag skulle det ikkje vera fåre på ferde. Ein variant er ikkje noko absolutt, utan ei tilfelleleg fiksering av eit visst tradert fenomen til ei viss tid og frå ein viss informant. Vi skal heller ikkje gløyma at variant-omgrepet har vore utgangspunktet for noko av det mest verdfulle innan den prinsipielle folkloristiske diskusjonen heilt frå den finske skolen og fram til Gyula Ortutay.

Heller ikkje kan eg skjøna forfattaren når han hevdar (s. 27) at «inden for den nyere forskning søger man i højere grad at finde frem til traditionens økolyper». Er dette i det heile tilfelle? Etter det eg veit har økotype-teorien berre vore hevda av C. W. von Sydow og elevane hans. Den har ikkje ført til noko kjent resultat av allmenn-etnologisk interesse, men har mest vore å rekna som skrivebordsteori.

Noko på sida er det vel også når forfattaren kallar «type» for «en bestemt tradition», som er «summen af alle de optegnelser man kender – og ikke kender.» Slik dette står verkar det absurd, for det er sjølv sagt like umogleg for amatørar som for fagmenn å operera med abstrakte analyse-einingar som delvis er bygde på eit ukjent materiale. Det forfattaren vel meiner, og som er rett nok, er at vi med «type» meiner ein teoretisk modell som skal vera summen av alle dei uttrykk «en bestemt tradition» har eller har fått under traderingsprosessen.

Eitt av dei mest vesentlege problem forfattaren tek opp gjeld definisjonen av den vitskapen vi i nordiske språk gjerne kallar folkeminnevitenskap eller folke-minneforskning. Her ønskjer Piø ei namneendring til «traditionsforskning», for di han meiner at folkeminne og folkeminneforskning som termini har for sterk belastning frå tidlegare tiders forskningsmål. No er det nok rett at omgrepa har opphavet sitt i nasjonale og romantiske straumdrag frå ei tid som er framand for vår tenkemåte, og vi vil knapt godtake kva forskarar for 100 år sidan meinte med 'folk' og 'minne'. Men dette er ikkje det same som at folkeminne og folke-minneforskning som omgrep ikkje er meningsfylte for forskarane i dag. Det er dei da i høgste grad. Med like stor rett kunne ein krevja at medisinen som fagområde og medisinsk forskning skulle skifta namn for di dei for ikkje så lang tid sidan i all hovudsak bygde på magi, astrologi og manglande skjønn

på samanhengen mellom årsak og verknad. Difor har eg vanskeleg for å skjønna at det skulle vera noko vunne med å kalla vår vitskap «tradisjonsforskning». Tvert imot ville det føra til endå større forvirring for di det traderte berre er eitt aspekt ved dei fenomen vi kallar folkloristiske, og det er ikkje noko særlege for oss. Alt eldre i ein kultur er tradert, men ikkje alt tradert er folkloristisk. Kva er t. d. meir tradert enn språket, så vel det skrivne som det tala, men difor er det så langt ifrå eit folkloristisk fenomen. Reiskapar, hustypar, klær, ikkje-magiske sedvaner, arbeidsmåtar, kyrkjelege seremoniar osv. osv. er traderte like godt som noko eventyr eller segn, men dei har aldri høyrte til folkeminnneforskarens arbeidsområde. Noko heilt anna er det at Piø har rett i at vi bør få ein teoretisk diskusjon om kva som gjer at folkloristikken er ein eigen vitskap, slik at vi kan draga grenselinene mellom vår vitskap og grannedisiplinane på det prinsipielle planet i staden for å gå grensegang innan materialet. Her er det på sin plass med Piø å sitera den finske folkloristen Jouko Hautala, som seier at det er den «hållning forskaren intar till sitt material samt sättet att ställa problemerna, icke vilket material han studerar, utan vad i detta material han studerar» som er avgjerande for om det er folkloristisk eller ikkje. Teoretisk sett, og det er vel det som først og fremst interesserer, er folkloristens tradisjon uttrykk for fantasi, diktning og tru. At ein i praksis ofte må gå over grensa til det rasjonelle for å finna forklåringa av folkloristiske fenomen er ikkje det same som at grensa ikkje er der.

Ein kunne vera freista til å koma med einskilde detaljinnvendingar, t. d. mot forfattarens omhandling av tilhøvet mellom magi og religion, som knapt kan seiast å vera representativ for forskninga i dag. Det er heller ikkje tilfredsstillande å nytta C. W. von Sydows utsyn over «Övernaturliga väsen» frå bd. XIX av «Nordisk Kultur» som grunnlag for forståinga av folketru om supranormale skapnader, og denne tilvisinga skulle ikkje vore med.

Slike innvendingar er lett nok å leita fram. Men det ville ikkje vera rettvist å lata slike einskildting telja for sterkt ved ei samla vurdering av boka – rett og slett for di dei ikkje er representative. Heller ikkje skal det verta gløymt at det var ei svært vanskeleg oppgåve forfattaren tok på seg då han gjekk med på å skriva ei så sterkt konsentrert grunnbok om folkloristikkens teoretiske og metodologiske problem som den som ligg føre, og der storparten av dei 80–90 sidene han hadde til rådvelde måtte nyttast til det reint informative. Han hadde ingen plass til detaljerte grunngevingar for dei val han måtte gjera. Så skal det heller ikkje løyndast at det er ei fengslende og velskriven bok han har gjeve oss, ei bok som tydeleg viser at forfattaren er sterkt engasjert i dei problem han tek føre seg, og ei bok som vil vera til nytte også for andre enn den utvalde flokken den er skriven for.

Brynjulf Alver.

Inger M. Boberg: Motif-Index of Early Icelandic Literature. København 1966. 268 s. Kr. 56,00 (= Bibliotheca Arnemagnæana, vol. XXVII).

Efter mange års forberedelse forelå omsider i slutningen af 1966 det motivindeks over den oldislandske litteratur, der blev arkivar i Dansk Folkeminde-

samling, dr. phil. Inger M. Bobergs sidste store arbejde. Ved hendes død i 1957 var manuskriptet så godt som færdigt, men udgivelsen forsinkedes betydeligt af en del kontrolarbejde, som endnu stod tilbage. Mens bogen lå i korrektur, udkom serien »Late Medieval Icelandic Romances« I–V (= *Editiones Arnarnagæanæ*, vol. 20–24), og da Inger Boberg kun havde haft adgang til det pågældende stof gennem sene håndskrifter og populære islandske udgaver, besluttedes at erstatte hendes henvisninger med henvisninger til den nævnte serie. Dette arbejde udførte seriens udgiver, Agnete Loth. Til andre islandske tekstudgaver, som er fremkommet siden 1957, er der kun taget ringe hensyn.

Allerede i 1945, da frk. Boberg besøgte professor Stith Thompson i Bloomington, udgiveren af det verdensomspændende »Motif-Index of Folk Literature« (1. udg. 1932–36, 2. udg. 1955–58), arbejdede hun med den gammelnordiske litteratur, bl. a. med en Saxokommentar, som desværre aldrig blev fuldført. I et forord til den foreliggende bog beskriver Thompson, hvorledes hun under opholdet stadig forsynede ham med nye oplysninger om emnet, og hvorledes de gennemdrøftede motiveres logiske placering i det internationale indeks' klassifikationssystem. Kontakten med Stith Thompson bevarede hun helt til sin død, og i 2. udgave af hans »Motif-Index« røber denne kontakt sig ved, at der i fuldt omfang er henvist til hendes islandske indeks, selv om det da endnu kun fandtes i manuskript. Af hensyn til det øvrige nye stof i 2. udgave måtte Thompson i mange tilfælde ændre lidt på de af Boberg foreslåede motivnumre, men disse ændringer er indført ved udgivelsen af hendes indeks, således at der nu skulle være fuld overensstemmelse mellem de to bøgers motivnumre.

Og hvad er så et motivindeks? Inger Boberg har ikke efterladt nogen definition af sit arbejde, og litteraturen om begrebet »motiv« i folkedigtningen er sparsom og lidet dybtgående. I forordet til 2. udgave nøjes Thompson med at karakterisere *motifs* som »those details out of which full-fledged narratives are composed«. Hans værk indbefatter »all elements of a tale that are likely to have interest to the folklorist or the student of literary study«. Andetsteds har han udtrykt, at begrebet motiv omfatter alle slags elementer i folkelig digtning, som har en genkendelig, karakteristisk form.

Dette betyder i praksis, at man i et motivindeks kan finde: a) enkelte begreber, genstande eller væsener, b) enkelte handlinger af magisk eller på anden måde karakteristisk art, c) hele episoder, d) afsluttede, korte fortællinger, og e) formler og »formulaistic numbers«. Motiverne er ordnet i 23 kapitler hver betegnet med et bogstav, og inden for kapitlerne findes en systematisk orden. Således hedder kapitel B »Animals«, B 0–99 »Mythical animals«, B 30–39 »Mythical birds«, B 31 »Giant birds«, og endelig B 31.2 »The bird Gam«. Her finder man i Bobergs indeks alle henvisninger til denne (efter hendes registrering) eneste kæmpefugl i oldislandsk litteratur. Slår man op i Thompson's indeks under B 31.2, genfinder man fuglen Gam med henvisninger til anden nordisk litteratur, og desuden findes f. eks. under B 31.1 Rok-fuglen, under B 31.5 den persiske Simurg, osv.

Da næsten alle indholdselementer i f. eks. et folkeeventyr eller et sagn er af traditionel karakter og ved tilstrækkeligt omfattende studier vil afsløre sig som genkendeligt, kan de betegnes med motivnumre og indsættes i motivindekser, således at det vil være muligt at beskrive indholdet af en sådan tekst ret udtøm-

mende ved hjælp af numrene, ligesom det vil være muligt at konstatere samtlige indholdsmæssige fællestræk i f. eks. en eventyrsamling. I fuldt omfang er sådanne analyser dog vist aldrig udført; de ville også snarere være kuriøse end praktisk anvendelige.

Det af Inger Boberg indeksede stof, som foruden den egentlige oldislandske litteratur omfatter en del oversættelseslitteratur samt Saxo og visse gammelnorske tekster, kan ikke for nogen større del betegnes som folketradition; men der er så mange lighedspunkter og fællestræk, at det ofte vil være muligt at foretage direkte sammenligninger mellem denne litteratur og den i 19.-20. årh. optegnede folketradition. Ligeledes vil det være muligt at foretage interessante sammenligninger med den oldirske tradition, som er indekset på samme måde som den oldislandske af Tom Pete Cross («Motif-Index af Early Irish Literature», Bloomington 1952).

I øvrigt skal bemærkes, at der i tilslutning til bogens forord er bragt en bibliografi over Inger Bobergs trykte arbejder. Den er ikke lang, men vægtig.

Lige siden det gennem 2. udgave af Thompson's indeks blev kendt, at »Motif-Index af Early Icelandic Literature« var undervejs, har Dansk Folkemindesamling med jævne mellemrum modtaget forespørgsler om udgivelsen. Det er en stor tilfredsstillelse for hendes efterfølgere nu at se dette arbejde, ved siden af bogen om »Folkemindeforskningens historie i Mellem- og Nordeuropa« (Kbh. 1953) hendes største, bragt til en lykkelig afslutning.

Bengt Holbek.

Bengt R. Jonsson: Svensk balladtradition. I: Balladkällor och balladtyper. Svenskt Visarkivs handlingar I, Stockholm 1967, XX + 912 s. ill. 90 sv. kr. Også med titelblad som disputats ved Uppsala universitet.

Svenskt Visarkivs mangeårige leder kunne gå til forsvaret af sin disputats med den behagelige bevidsthed om at have forelagt et hovedværk og med den ligeledes behagelige mulighed for at kunne henvise til et helt planlagt og halvt udarbejdet bind II på mindst 600 sider, såfremt umådeholdne opponenter skulle finde visse emner utilstrækkeligt belyst i de 900 tætte og noterige sider. Netop fordi I og II må opfattes som en helhed, vil Danske Studier udsætte en anmeldelse; men det nye værks emne og mange af dets utallige enkeltheder har en så umiddelbar betydning for visestudiet i Danmark også udenfor den mest professionelle kreds, at dets indhold kort må nævnes.

Efter en kort indledning behandles s. 15-129 de svenske balladekilder fra middelalderen til nutiden i oversigtsform, både de oplagte og de mere skjulte som topografisk litteratur, dissertationer etc. Bogens tyngdepunkt er derefter analysen af hver enkelt visebog og viseoptegnelse, 130-600, med store monografier især om Kungl. Bibliotekets visbok i 4:o, L. F. Rääf og A. A. Afzelius, 601-74 gives en bibliografi over skillingstryk, som vi herhjemme endnu har tilbage at gøre magen til, og efter et kort kapitel om pasticher og forfalskninger gennemgås 705-91 de c. 230 svenske balladetyper, ordnet efter DgF-nummer, så langt det er muligt, med 34 i Danmark ukendte typer som tillæg og med klar

angivelse af hver types forekomst i Norden; dette kapitel vil blive daglig håndbog for alle nordiske forskere. Sammenfatningen er kort, og efter denne gives endnu en detaljeret ekskurs om Afzelius' og Arwidssons kilder og kildebehandling, også et meget nyttigt opslagsværk (801-54). Det engelske resumé er kun på få sider, litteraturfortegnelsen derimod på halvtreds.

Anden dels kapitler vil behandle balladernes geografi, traditionsmåder og -veje, lokaltilknytning og sagdannelse, skillingsvisernes indvirkning på den mundtlige tradition, personmilieuer og -repertoarer, variantdannelse, forhold til andre genrer, til musikken og til dansen. Denne dels sammenfatning bliver en syntese af hele værket.

Den kommer såmænd nok om 2-3 år som lovet. Så det er ikke for tidligt at begynde læsningen af denne første del. Den er til de allerlængste vinteraftener og sommerferier og vil hurtigt vise sig uundværlig.

Erik Dal.

Henry Bruun: Den middelalderlige dagvise. København 1965. 96 s. Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning, nr. 257.

Kun kort tid efter fremkomsten af bd. 1 af Anders Mallings store salmehistorie, der for Dagvisens vedkommende bygger på Brix' berømte afhandling fra 1915, har historikeren Dr. Henry Bruun i en meget skarpsindig og velfunderet analyse afvist den måde, hvorpå Brix opdeler opskriften i C4, den eneste af ham anerkendte opskrift fra middelalderen, dels i en poetisk værdifuld del, der stort set genfindes i Thomissøns salmebog, dels i en stærkt Maria-præget tildigtning.

Ved at inddrage flere kilder, spec. opskriften i AM 717d α 4° og Karen Ludvigsdatters tidebog, når Bruun frem til en anden opdeling, en ny teori om den oprindelige dels omfang. Det vil føre alt for vidt at tage stilling til den omfattende argumentation. Vi vil koncentrere os om den berømte naturstrofe, der turde være den mest elskede del af Dagvisen. Den lyder således i C4 VIII.1-6:

The vildha foghla the fløgha swa høgt
 thet vedher blese vnder thera vinga
 thet ær swa vant meth litla makt
 thet høggha bergh at springæ
 tha strømbryn swa gladhelika
 vnder the grøno lidha

Strofen findes også hos Thomissøn og henføres, da den er seksliniet, af Brix til den oprindelige og værdifulde del. Såvel Brix som Bruun mener, at den oprindelige dagvisestrofe var seksliniet.

Men Bruun hævder nu, at naturstrofen er otteliniet, for såvidt som det manglende rim til *lidha* kan genfindes i C4 strofe IX.2: *quidho*. At de to første linier i C4.IX således hører med til C4.VIII finder Bruun støtte for i den opdeling, som skriveren af AM har foretaget. Strofe V i AM lyder:

Vatned Rennur so fagurlega fram
 Under þann grœna hljida

Jomfru Maria Roðnust Rós,
Leise Vorn angst og Kvijda.

Bruun plæderer hermed for, at naturstrofen tilhører det tildigtede parti; han finder støtte i det forhold, at der ikke findes reminiscenser af den i opskriften i Karen Ludvigsdatters tidebog. Men Bruun argumenterer samtidig implicite for, at naturstrofen skal opfattes mariansk; hvad han dog hurtigt eksplicite tager afstand fra ved at spørge pag. 50: »om de muntert rislende strømme under bakkesiderne har anden mission end den at give himmeldronningens røde rose en værdig nordisk naturramme.«

Tør Bruun i sin sobre fremstilling ikke forsøge at føre tanken videre, kunne det vel forsøges her.

De to første verspar i C4's ottende strofe er formet som ordsprog. Det andet af disse, om vanskeligheden ved at bestige høje bjerge, er velkendt, Peter Lolle har det som nr. 955. I den svenske version er det nr. 954 og lyder:

ilt ær gambloom manne moot bærghe springa:
scansio montana male stat cum vi veterana.

Sværere er det at finde en parallel til det første, skønt dets ordsprogspræg i syntaksen er utvivlsom. Det er rimeligst at sammenligne med Wander: Vogel nr. 201, -3, 236, 263 og Vöglein nr. 22, altså typen:

Kein Vöglein flog so hoch
es kam wieder auf Erden.

Hvad angår det tredje verspar, er det næppe frugtbart at søge paralleller i ordsprog. Langt mere minder det om folkevisen, hvad Bruun også anfører pag. 57.

Men hvordan nu tolke dette med tanken henvendt på Maria, der formidlede »thet høffue sprøng h aff thet høffwe hymmerige, och hiidh nedher til jørderige«, som det hedder i Anne Brades bønnebog, M.D.B.II.207.30-32. Fuglenes vinger genkalder i erindringen Dantes apotheose af Maria i Paradiso XXXIII.14-15:

che qual vuol grazia ed a te non ricorre
sua disianza vuol volar senz' ali.
(Molbech: »hans attraa flyve vil foruden vinge«).

Bjerget har også en plads i Mariologien. Dog er her AM's version langt mere brugbar end ordsproget i C4.

Som parallel til AM's version:

IV.3-4 það er so hætt þad kreinker cirn Mann
Harda berged utspreinger

kan vi anføre nok et stykke fra Anne Brades bønnebog, II.205.13-17:

Tw æst oc thet hellige biærge her danielis
af thet biærge var huggen een steen
vden hænder oc ærffuedes men,
so vare oc allæ thingh fulkommelige reecnæ
ther thw fødde jhesum for vden meen.

Det sidste verspar i C4's naturstrofe, som vanskeligst lod sig tolke ud fra ordsprog, er det som naturligt lader sig forklare mariansk. Maria er bl. a Fons Hortorum i Højs. IV.15. Adam af St. Victor besynger hende således: (cit. e. Raby pag. 369)

Fons hortorum
internorum
riga mentes
arescentes
unda tui rivuli
fons redundans
sis inundans;
etc.

Hvad vi her har kunnet mobilisere fra Mariologien, kan næppe overbevise nogen. Vi har dog ud fra en mariansk tankegang kunnet støtte Bruuns opbakning af AM's version. Man måtte ellers – med Peter Lolle in mente – afvise AM's version af bjergmotivet som sekundær i forhold til C4.

Bruun læser nu C4's strofe VIII (naturstrofen) og strofe IX (Mariastrofen) i et stræk og inddrager *bergh* og *lidha* i rækken af de talløse lovprisere, skønt det af flere grunde ville falde naturligt at holde dem udenfor. Men det er netop *lidha*, der også var bærende i argumentationen ovenfor, som Bruun har brug for. I kraft af dette ikke-tyske ord og den specielle rækkefølge af lovpriserne, kan Bruun vise, at Erikskrøniken (overleveret i mss. fra 15. årh., men af historikerne dateret til 1320–35) i sin indledning må forudsætte kendskab til netop dagvisens lovprisere og ikke andre versioner af motivet i tyske og latinske tekster.

Bruun bringer mange flere iagttagelser af blivende værdi, f. eks. en udbygning af vor viden om dagvisens tilknytning til kirkeåret, om dagvisenavnets betydning m. m. Vigtigst er nok understregningen af AM-tekstens relevans, skønt denne er nedskrevet så sent som 1723 og ikke i sin sprogform giver anledning til en datering før ca. 1500. Et kildekritisk kup.

Vi har kort forsøgt at skitsere, hvorledes man kunne arbejde videre med de problemer, som inddragelsen af AM i diskussionen må rejse.

En virkelig holdbar tolkning af naturstrofen ville give fornyet baggrund for undersøgelser.

Efter denne fortrinlige og meget fortjenstfulde kildekritiske undersøgelse, der samtidig samler op og tilrettelægger tidligere forskningsresultater, må det være litteraturforskernes tur.

Niels Haastrup.

Mogens Brøndsted: *Goldschmidts fortællekunst*. Gyldendal 1967. 377 s. Kr. 47,50.

Om Goldschmidt véd enhver gymnasiast med respekt for sin lærer tre ting: At han udgav *Corsaren*, at han skrev *En Jøde* og endelig, at han var en fremragende *stilist*. Og hvordan skulle det forholde sig anderledes? De to titler er jo brændpunkterne i en ellipse trukket omkring de til dato foreliggende bidrag til

Goldschmidt-forskningen, og betegnelsen stilist står mejslet med postulatets styrke i enhver fremstilling af digteren i oversigtsværker.

Et blik på Goldschmidts ydre liv og karriere som jøde, redaktør, rejsende, politiker, dameven, kværlant etc. gør det klart, hvorfor den biografisk orienterede forskning på alle – og d. v. s. stærkt divergerende – lødighedsniveauer har kastet sig over ham. Biografismen interesserer sig i særdeleshed for en forfatters tidlige indsats; derfor har man naturligt kredset om vittighedsbladet og den socialpolemiske debutroman som *interessante* manifestationer af forfatterpersonlighedens jødiske og stridbare natur. Med hensyn til det tredje dogme i den indledningsvis skitserede børnelærdom skal der ikke her gøres mindste forsøg på at drage Goldschmidts stilistiske mesterskab i tvivl. Tværtimod. Blot må dette mesterskab siges at være et faktum, som i meget ringe grad er blevet *dokumenteret* ved stiltekniske undersøgelser, men knæsat ved gentagelse af den samtidige kritik, der af politiske og personlige årsager ofte havde alt andet end reelle hensigter. Som eksempel kan nævnes Clemens Petersen, der i sin anmeldelse af *Arvingen* (24.12.1864) fremhævede begreberne *stil* og *stemning* som typiske for Goldschmidt og insinuerede, at de svarede til *holdningsløshed* på idéplanet. Grunden til denne antimytedannelse blev vel lagt allerede i 1852 af Fr. Dreier, som i perfidiens genre dog langt blev overgået af senere bidragydere som Brandes og Erik Bøgh, der af Goldschmidts mindre vellykkede teaterfremtræden i 1869 tog anledning til at lufte deres antipatier.

Det er ikke nogen hemmelighed, at *Mogens Brøndsted* hører til de forskere, der har interesseret sig for *personen* Goldschmidt. I sit arbejde fra 1965 har han vist sig som digterens kyndige og kongeniale biograf, selv om et par fejlhuskninger og et lidt løst forhold til forfatterskabets kronologi stak den læser i øjnene, som primært interesserer sig for værkerne. I den nye bog er sigtet iflg. Brøndsteds forbemærkninger principielt anderledes. Han redegør her forbilledligt for den tidligere forsknings tendenser og placerer polemisk sit eget værk med en slutbemærkning om, at det er ment som et forsøg på at udforske den *finhed* i Goldschmidts fortællekunst, som Rubow har ydet »gentagen anerkendelse uden dog nærmere at påvise, hvori *finheden* består«. Der er således sat en tiltrængt og velkommen streg under titelordet *fortællekunst*.

Holder værket da, hvad forbemærkningerne lover? Både ja og nej. Det er uomtvisteligt, at man i denne bog får mere at vide om Goldschmidts fortællekunst end noget andet sted. Men dog ikke tilstrækkeligt til, at man tør hævde, at forventningerne er indfriet. Brøndsted har ganske vist opstillet sin disposition efter værkerne, som han læser omhyggeligt, men skævheden viser sig i stoffordelingen; og i talrige sidebemærkninger triumferer biografen, når digterens liv ses afspejlet i hans tekster. Den halve bog optages af fremragende analyser af *En Jøde* og *Hjemløs*. Det er indrømmet, at disse værker – ikke mindst gigantromanens 1600 sider – kræver deres mand og en hel del plads. Udfra en kvalitativ vurdering må det dog hævdes, at 1860'erne er det centrale tiår i Goldschmidts skønlitterære forfatterskab – især da i en behandling, der siges at ville prioritere stilen. Og adskillige af de mindre omfangsrige værker fra denne periode forekommer forfordelte eller skævt belyste i Brøndsteds fremstilling.

Det sidste gælder fx *Breve fra Cholera tiden*, hvis *kvindelige* hovedpersons

norske afstamning af Brøndsted sættes i forbindelse med udtrykket »paa Fjeldet« i det Ingeborg-digt, der hævdes at have haft central betydning for novellens udformning (som det i øvrigt ville have været meget værd at kunne følge i manuskriptudkast, eftersom novellen i en anden form i brevene nævnes som næsten færdigudarbejdet allerede i november 1863). Her er biografen imidlertid ikke snedig nok. Der er ganske anderledes væsentlige – omend i tid betydeligt fjernere – årsager til damens norske oprindelse. Goldschmidts kvindeportræt er ét i hele forfatterskabet; virkelighedens kvinder har højst spillet en rolle for facetteringen. I forbindelse med samme værk skriver Brøndsted med biografens betydende mine, at Goldschmidt selv (som hovedpersonen) var på rejse bort fra koleraen – hans var blot en åndelig! Det er dog værd at bemærke, at digteren 10 år tidligere – i det år, novellen angives at foregå – iflg. breve til hjemmet var rejst fra den *virkelige* kolera. Når man nu *vil* trække tråde fra værk til liv. Skoledemonstrationen af det farlige i denne fremgangsmåde kan i øvrigt iagttages i Brøndsteds tidligere Goldschmidt-bog, hvor den pæredanske kaptajn i *Guds Engel fra Rørvig* blev gjort til engelskmand, fordi biografen havde for travlt med at læse fortællingen som et billede på Goldschmidts danske digtning, der – ligesom Lise – ikke tålte omplantningen til det engelske. Ikke væsentligt i sig selv, men dog karakteristisk.

Det forekommer uheldigt at skille 3. bd af *Fortællinger og Skildringer* (d. v. s. *Arvingen*) fra den romerske rammefortælling i de to første bind. Ikke af biografiske grunde – fordi de er inspirerede af samme ophold i Rom – men af tekniske årsager: fællesskabet med hensyn til motiv og persongalleri. Flere personer fra *Photographierne og Mephistopheles* går igen let genkendelige i *Arvingen*, og dette sidste værk kaster et forståelsens lys tilbage på en del forhold i det første, ja man må *sandsynligvis* formelt (jfr. bl. a. Goldschmidts læserbrev i *Dagbladet* 24.11.1863) opfatte romanen som simpelthen *en del af rammefortællingen*.

Det er ikke muligt i en anmeldelse at drøfte alle detaljer i et så vægtigt arbejde, men netop det romerske hæfteskift giver anledning til et par bemærkninger om noget betænkeligt af mere principiel art i Brøndsteds metode: hans forhold til *tekstudgaver* – og hvad deraf følger. *Fortællinger* 1846 og *Hjemløs* citeres efter originaludgaverne, de øvrige romaner og noveller efter *Udvalgte Skrifter* I–VI. Denne praksis har næppe nogen rimelig begrundelse. Det er al ære værd, at en forsker, der ønsker et større publikum i tale, ikke strengt henviser til førsteudgaver. Men hvorfor ikke i stedet benytte *Folkeudgaven* I–VIII, som *Udv. Skr.* er et optryk af (samme paginering), og som medtager den store roman? Ved supplerende henvisninger til *Poetiske Skrifter* kunne størstedelen af forfatterskabets skønlitterære stof dækkes ind, bl. a. *Fortællinger* 1846 (som man ikke kan forvente, at mange har let adgang til i originaludgave) og det *meste* af den romerske cyklus, som Brøndsted nu for vigtige deles vedkommende må henvise til i førstetryk, da Julius Salomon herfra kun medtager *En Soirée* og kernenovellen fra Frascati-rammen.

Kyrre gjorde i sin kritik af Vilh. Andersens genetiske studie (*Edda* 1914) opmærksom på, at en præcis værkkronologi fattedes for Goldschmidts vedkommende. Det gør den desværre endnu. I en så tæt produktion som Goldschmidts (ikke mindst i tresserne) er det af største vigtighed, at man søger at holde

kronologien klar, når man vil studere *væksten* og *faserne*, som Brøndsted hævder at ville det. Det er derfor ikke det bedste udgangspunkt blot at angive titelbladets trykkeår i parentes efter hvert værk. 1867 opgives uden kommentar for såvel *Den Vægelsindede paa Graahede* som *En Hedereise i Viborg-Egnen*, uanset deres faktiske udgivelsesdato er henholdsvis oktober og december 1866. I sin Goldschmidts-biografi blev Brøndsted fanget i sin egen unøjagtigheds net, da han efter omtalen af Goldschmidts Ålborg-tale (sommeren 1865) skrev: »... for at blive forstået rigtigt udvidede han efter hjemkomsten sine betragtninger i en pjece, der gav svar på 'Fædrelandets' kritik af *Arvingen*» (s. 160 f). Pjecen er *Nogle politiske Bemærkninger og Notitser*, som blev udsendt med lynets hast en af de sidste dage i december 1864 (det år, der også står på titelbladet). Det er jo en lumsk streg af Goldschmidt at lade et polemisk skrift udkomme med tidligere trykkeår end polemikkens oprindelige genstand (*Arvingen* er på titelbladet fremdateret), men det er jo den slags, man må forsøge at klare, når man vil studere *væksten* og *faserne*. I sin nye bog opgiver Brøndsted stadig 1865 som pjecens trykkeår (s. 366, note 15).

Endnu et par detaljer. – Det forekommer urimeligt, at man i værkregistret ikke kan finde *Don Camillo*, blot fordi man er så uheldig at sidde inde med originalteksten. Historiens titel er jo først fra og med bogens 2. udgave *Billedhuggeren*. – Visse steder savnes en lidt mere kritisk indstilling. Exx: Det germanske misfoster *Lureley*, som allerede den samtidige kritik med rette var efter, synes Brøndsted vel ikke er velkomponeret? Og at Bergsøe som meddeler til biografien er mindre seriøs formedelst sine bevislige erindringsforskydninger, kunne der godt være faldet et ord om. – Endelig en teknisk kritik (mere af forlag vel end af forfatter): Hvorfor kan man ikke finde ud af at bruge pagineringen som udgangspunkt for henvisningsnummerering, så man uden besvær kan gå den modsatte vej fra note til tekst også?

Med Brøndsteds nye bog er vi nået *et godt stykke* på vej fra biografismen over mod tekstforskningen. Men der er mange studier at gøre i marken endnu (novellegenren, symbolerne, syntaxen etc.), før bogen om Goldschmidts fortællekunst kan skrives. Man må håbe, at også Brøndsted vil bidrage yderligere inden for sådanne snævrere rammer. For ingen har jo dog som han læst sin Goldschmidt. Det har ikke været denne anmeldelses hensigt at fremhæve bogens dyder; de fremgår mere umiddelbart ved læsningen af den.

Ejgil Spholm.